

ADIGÜZEL MEMMEDOV

**BÜYÜK AZERBAJCAN UĞRUNDA
BAĞIR SEYİDZADE
/ÇOK GİZLİ/**

**Azerbaycan dilinde aslından
Türkiye Türkçesine aktaran:
Azad AĞAOĞLU**

İstanbul – 2026

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bilimsel Editör: **İsmail Memmedov**
tarih bilimleri doktoru, professor

Editör: **Şöhret Selimov Budad**

Telif hakkı yasası kapsamında korunmaktadır

© **A. Mamedov.**

İstanbul, “Signature” Yayın Evi, 2026, 352 sayfa.

Elinizdeki kitapta Azerbaycan'ın toplumsal ve siyasal hayatında önemli bir yere sahip bulunmuş olan diplomat, çevirmen ve gazeteci Mir Kasım oğlu Bağır Seyidzade'nin hayatı anlatılıyor. Bağır Seyidzade 1940'lı yıllarda Güney Azerbaycan'da diplomatik görev ifa etmiş, Azerbaycan halkının birliği ve bütünlüğü uğrunda çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Bağır Seyidzade'nin önce Maku, sonra Tebriz kentlerinde diplomat olarak bulunduğu sırada aldığı notlara ve üzerindeki “Çok Gizli” notu son dönemlerde kaldırılan arşiv belgelerine dayanılmakla Güney Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerin pek çok karanlık tarafı işbu kitapta aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yazar aynı zamanda, söz konusu dönemde Azerbaycan'ın başında bulunan Mir Cafer Bağirov ve Azerbaycan yönetiminde ikinci isim olan Mir Hasan Seyidov'un karşılaştıkları güçlükleri, Taşnak yaratılışlı Ermeni siyasi elitinin topyekun saldırısına hedef oluşlarını da akıcı bir üslupla anlatır, dönemin toplumsal ve siyasal manzarasını çizer.

Kitabın geniş okur kitlesinin ilgisini çekeceğini umuyoruz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	4
Türkmençay Antlaşması'na Uzanan Yol.....	27
İkiye Bölünmüş Halkın Milli Mücadelesi.....	49
Güney Azerbaycan, Maku – Tebriz.....	71
Azerbaycan, Bakü.....	261
Yazar Hakkında.....	345

ÖNSÖZ

Okurun dikkatine sunduğumuz kitap Azerbaycan'ın bilinen siyasal ve toplumsal kanaat önderi, diplomat, gazetecisi, mükemmel bir mütercim ve tüm bunların yanında BÜYÜK BİR İNSAN olan Mir Kasım oğlu Bağır Seyidzade'yi (9 Ağustos 1912, İrevan – 24 Mart 1968, Bakü) anlatacaktır. Seyidzade devletin takdirleriyle verilen Emektar Kültür Adamı sanına, Kızıl Emek Bayrağı Nişanı ve Şeref Nişanı'na layık bulunmuştur. Hem halkının siyasal ve toplumsal düşüncesinin şekillenmesine, hem de kültürünün gelişmesine ölçülemeyecek kadar büyük katkılarda bulunmuş olan büyük bir soya mensuptur.

Seyidzadeler soyunun tanınan kişilerinden biri daha sonra Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nde İkinci Sekreterlik yapmış olan Mir Hasan Mir Ali oğlu Seyidzade'dir. Kitabımızda yer yer kendisinden bize miras kalan hatıрата atıfta bulunduk. Aynı soyun başka bir ünlü temsilcisi sinema yönetmeni Hüseyin Seyidzade'dir. Hüseyin Seyidzade eğitimini Moskova'da Sovyetler Birliği'nin Ulusal Sinematografi Enstitüsü'nde A. Kuleşov ve S. Eyzenşteyn'in yanında almış, diğer yandan sinema sanatının V. Petrov, S. Yutkeviç, G. Aleksandrov, M. Rom, V. Pudovken gibi şöhretli ustalarıyla çalışmıştır. Yönettiği filmler arasında büyük Üzeyir Hacıbeyli'nin ölümsüz müzikli komedi eserinden uyarladığı “O Olmazsa Bu Olsun”, birer geniş

formatlı sinema filmi örneği olan “Köroğlu”, “Yenilmez Tabur”, “Deli Kura Nehri”, “Kayınana” ve başkaları vardır.

Bağır Seyidzade'nin erkek kardeşlerinden Mir Memmed Miriyev ekonomi literatürü çevirmenliği konusunda uzmanlaşmıştı. Diğer kardeşi Mir İbrahim Seyidov Moskova'da ünlü uçak mühendisi A. Yakovlev'in yönettiği uçak fabrikasında müdür yardımcısıydı. Azerbaycan Haber Ajansı'nın 3 Temmuz 2007 tarihli haberiinde İbrahim (Mir İbrahim) Seyidov'dan şöyle söz ediliyor:

“Sibirya'nın en büyük makine üretimi fabrikalarından bir tanesinde müdür yardımcısı olarak görevlendirilen genç mühendis ve mekanik uzmanı İbrahim Seyidov fabrikanın tüm çalışmalarına ciddiyetle katkıda bulunmuştur. Moskova'dan taşınarak Novosibirsk'te tekrar çalıştırılmaya başlanan fabrikada savaş uçakları üretiliyordu. Burası doğrudan Ulusal Savunma Komitesi'ne ve bizzat Başkomutan'a bağlıydı. Almanların kâbusuna çevrilen “Yak” savaş uçakları işte bu fabrikada toplanıyordu ve başmühendis Aleksandr Yakovlev üretimi düzene sokmak için fabrikaya atanmıştı. Aleksandr Yakovlev İbrahim Seyidov'u “çok iyi bir uzman” olarak görüyordu. Daha sonra yayınlanacak “Hayatın Amacı” adlı anılarında da Seyidov'dan “Yak uçaklarının teknolojisine, bu uçağı tasarlayan sanki ben değilmişim de, kendisiymiş gibi mükemmel bir şekilde hâkimdi” diye söz edecektir. Seyidov'u diğer yandan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“cesur ve kararlı biri” olarak tanınıyor ve bu özelliklere sahip bulunmayan birinin zaten uçak mühendisi olamayacağını vurguluyordu. Özetlemek gerekirse, Aleksandr Yakovlev İbrahim Seyidov’u her zaman çok takdir etmiştir. Sonraki yıllarda İbrahim Seyidov Azerbaycan Boru Hadde Fabrikası müdürü oldu, Petrokimya Otomat Üretim Merkezi’nin Araştırma Enstitüsü’nde kıdemli mühendis görevinde çalıştı ve kendisine duyulan büyük güvenin eseri olarak Devlet Planlama Teşkilatı Başkan Yardımcılığına getirildi, hayatının sonuna kadar da bu görevde kaldı.”

Bağır Seyidzade’nin kız kardeşleri Hüzre ile Firuze tercih ettikleri alanlarda, yani toprakbilimi ve veterinerlikte iyi birer uzmandılar. Azerbaycan’ın ilk kadın mühendislerinden olan Zehra Seyidov Bağır Seyidzade’nin üçüncü kız kardeşidir. Zehra Seyidov 1930’larda Azerbaycan Sanayi Enstitüsü’nden mezun olduktan sonra gıda sanayisi mühendisliği ve teknolojisi ofisi kurarak uzun yıllar bu alanda çalışmıştır.

Bağır Seyidzade’nin bir diğer kız kardeşi ise travmatoloji alanında Azerbaycan’da ilk kadın bilim insanı olan Profesör Hakikat Seyidov’dur. Altı adet patente ve pek çok bilimsel çalışmaya imza atmış olan Hakikat Seyidov Azerbaycan Ansiklopedisi’ne girmeyi de başarmıştır.

Bağır Seyidzade’nin eşi, doktor Kays Hanım Nesirov, kendisinin yakın akrabasındandı. Gerçek bir aşkla kurulan aile gelecekte karşılaştıkları tüm

zorlukların üstesinde birlik ve beraberlikle gelecektir. Kays Hanım'ın Bağır Seyidzade'nin yanında Güney Azerbaycan'daki çalışmaları özellikle takdire şayandır. Güney Azerbaycan'da yalnızca doktorluk yapmamış, aynı zamanda bir aydınlatma neferi olmuştur. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin iflası sırasında yaralıların Kuzey Azerbaycan'a naklinde şahsen görev almış ve ihtiyacı olanlara ilkyardımları da bizzat yapmıştır. Bu ilerici hanımefendinin çalışmalarını takdir eden Güney Azerbaycan Milli Hükümeti kendisini 21 Azer Nişanı'yla ödüllendirmiş bulunuyordu.

Bağır Seyidzade'nin kızı Dilara Seyidzade tarih profesörü bir bilim kadını. 1939 yılının 25 Ekim'inde Bakü'de doğan Dilara Seyidzade bugün Bakü Devlet Üniversitesi olan Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nü bitirmiştir. 1961-1978 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde kıdemli asistan ve araştırmacı, 1978-1983 yıllarında Azerbaycan Devlet Konservatuarı'nda kıdemli öğretim üyesi, 1983-1993 yıllarında yine Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde kıdemli araştırmacı, 1993-1997 arasında Cumhurbaşkanlığı İdaresi İnsani Politikalar Departmanı'nda kıdemli danışman olmuş, 1997-1998 yılları arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı ve 1998-1999 yıllarında da Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nde Müdür Yardımcılığı (Cumhurbaşkanı Yardımcılığı) görevinde bulunmuştur. 16 Kasım 1999 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Azerbaycan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü görevine atanan Dilara Seyidzade 2019 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Devlet hizmetindeki başarısı nedeniyle Dilara Seyidzade Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sn. İlham Aliyev tarafından 2009 yılında Şöhret Nişanı ve 2019 yılında Şeref Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Bağır Seyidzade'nin oğlu Fuat Seyidzade sıra dışı bir üslup sahibi, çok yetenekli bir mimardır. Eğitimini Bakü'de Azim Azimzade Resim Okulu'nda, Azerbaycan Politeknik Enstitüsü Mimarlık Fakültesi'nde ve Moskova Mimarlık Enstitüsü'nde almıştır.

Meslektaşları Fuat Seyidzade'nin çalışmalarını klasik ve yenilikçi tarzların sentezi olarak yorumluyor. Gerçekte Fuat Seyidzade kendi döneminin önüne geçen, Sovyet basmakalıbından uzak, milli formlarla Batı empresyonizmini kaynaştıran mimari tarzını yeğliyordu. Son derecede yetenekli ve dobra bir insandı. Bu açık sözlülüğü bazen dönemin siyasi rejiminin normlarına uymayabiliyordu. Fakat sahip olduğu Allah vergisi yeteneği siyasi kişilerin Fuat'ın mimarlık tarzına her halükarda saygı duymalarını sağlıyordu. Mimari projelerinin bugün dahi geniş bir tatbik alanı bulması da bir tesadüf değildir.

Dilara Hanım “Fuat Seyidzade: Anılar Kervanı” adlı kitabında şöyle yazar:

“Mikail Useyinov, Hasanağa Mecidov, Enver Kasımzade, Gazanfer Alizade ve daha pek çok insan kendisini (Fuat Seyidzade'yi) çok severdi. Büyük Önder

Haydar Aliyev'in direktifiyle 1969 yılında Bakü İcra Komitesi'nde özel bir Plan Bütçe Şubesi kurulurken, Fuat bu birimin başına getirildi. Hemen çevresine değerli kişilerden oluşan bir ekip toplamaya başladı. Ekibini seçerken dikkat ettiği özellikler sadece çalışkanlık ve yetenektir. Kendisi ince bir zevk sahibi olan Fuat, bu zevkini çevresindekilere de aşlamak isterdi."

Fuat Seyidzade projelerinde daha çok Antoni Gaudi, Le Corbusier, Frank Lloyd Wright, Mies van der Rohe mimari okullarından faydalanmıştır. Bu tercihi belki Sovyet klişesinden uzak, liberal düşünceli demokratik bir insan oluşundan kaynaklanmıştır. Henüz öğrencilik yıllarında uluslararası yarışmalardan ödüller almıştır. İlk uluslararası ödülünü "Sumgayıt Uydu Kenti" projesiyle Havana'da kazanmıştır.

Mimar Rasim Aliyev de Fuat hakkında şunları yazar:

"Birbirimizi çocukluktan beri tanıyorduk. Babalarımız arkadaştı. Ailecek yakın olduğumuzdan, sıklıkla görüşürdük. Kitap okumayı çok severdi. Özellikle de yabancı edebiyat okurdu. Hep yenilik peşindeydi. İlginç projeleri yarışmalarda hep takdir görürdü. Standart mimariyi kabul etmiyordu. Geleneklerden, milli olandan yanaydı. Çizimlerinde çağdaşlıkla milli değerleri başarılı bir şekilde kaynaştırarak daha güzel ve canlı örnekler ortaya koymak isterdi. Eski Sovyetler Birliği'nin pek çok yerinde Fuat Seyidzade'nin projelerine göre yapılmış otel ve restoranlar vardır. Haydar Aliyev

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Fuat'ı çok severdi. Eski evde oturduğumuz sırada Haydar Aliyev sıklıkla bize uğrardı. Fuat'ı da bizim evde tanıdı. Kendisi yetenekli insanları çok tutardı. Sonraki yıllarda da hep Fuat Seyidzade'den dikkat ve ilgisini eksik etmedi.”¹

Fuat Seyidzade'nin yeteneğinden haberdar olan Haydar Aliyev gerçekten de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri olduktan kısa bir süre sonra, kendisini sadece Bakü İcra Komitesi'nin Plan Bütçe Şubesi başkanı yapmakla kalmadı, Bakü kentinin ana planını yeniden çizme görevini de ona verdi. Bağımsız Azerbaycan'ın başına geçtikten sonra da Haydar Aliyev başkentteki imar çalışmalarının Fuat Seyidzade'nin çizdiği ana plana göre yapılması direktifini vermiştir.

Azerbaycan askerinin Kerç'te yaşadığı facianın (bu facia konusunda kitabımızda geniş bilgi bulacaksınız) anısına dikilen Sapun Dağı Anıtı'nın da Fuat Seyidzade'nin projesi olduğunu ifade etmek isterim. Sankt-Petersburg'da yine milli renklerle modernliğin bir araya geldiği Bakü Restoranı da Fuat Seyidzade'nin projesine göre yapılmıştır.

Fuat aynı zamanda iyi bir müzik kulağına sahipti. Gazeteci Flora Halilzade 9 Temmuz 2010 tarihli “Medeniyet” gazetesinde şöyle yazar:

¹ “Fuat Seyidzade: Anılar Kervanı” kitabı içinde “Fuat Benim Kıymetlim, En Yakınımdı” adlı hatırat.

“Besteciler, Fuat’ın eşsiz bir piyanist olduğuna kani idiler. Sovyet döneminde, Batı müziğinin yasak olduğu zamanlarda yabancı bestecilerin eserlerini piyanoda öylesine iyi çalarmış ki duyanlar bu melodilerin büyüüne kapılırlarmış. Kalem oynatanlar da, zorda kalınca Fuat Seyidzade’nin kendilerine cömertçe yardım ettiğini söylüyorlar. Akşın Alizade, elinde bitmemiş bir şiir olduğunu, buna bir şarkı bestelemek istediğini ve şiiri şarkıya Fuat’ın uydurduğunu anlatmıştı. Ortaokul yıllarında müzik eğitimi de almış olan Fuat’ın bu alandaki büyük yeteneği Maestro Niyazi’nin de dikkatini çekmiş ve Niyazi, Fuat’ın illa da orkestra şefliğinin peşinden gitmesi gerektiği konusunda babası Bağır Seyidzade’yi ikna etmeye çalışmış.”

Fuat’ın yeteneğini iyi bilenlerden bir tanesi de dünyaca ünlü caz ustası Vagif Mustafazade idi. Mustafazade’nin seslendirdiği pek çok caz kompozisyonuna Fuat’ın da katkısı vardır. Nitekim Fuat’ın kaybına derinlemesine üzülenlerden biri yine Vagif Mustafazade’dir. Dilara Hanım, başsağlığı dilemek için arayan Mustafazade’nin kendini tutamayarak hüngür hüngür ağladığını hatırlıyor.

Halk Yazarı onursal unvanı sahibi Anar’ın da Fuat’a dair ilgi çekici anıları var:

“Fuat’ı henüz tanımadan ailesi hakkında bilgi sahibiydim. Ünlü bir basın çalışanı ve devlet görevlisi olan babası Bağır Seyidzade benim babam Resul Rıza ile beraber İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

bölgelerinde bulunmuşlardı, bunu gösteren resimler de var.

Babamın Bağır Seyidzade'ye duyduğu saygının bir nedeni daha vardı ki bu nedeni birkaç defa kendi dilinden duydum. Babam Azerbaycan'ın ilk Sinema Bakanı olmuş ve bu görevde birkaç yıl kalmıştı. Baş dönmesi hastalığına yakalanmıştı, bu yüzden film izleyemiyordu, yani hastalığı sinema alanında çalışmasına izin vermiyordu. Görevi bırakmak için defalarca dilekçe yazsa da, her nedense dilekçesi kabul edilmiyordu. Hastalığının yine şiddetlendiği bir dönemde doktorlar, bu görevde kalmanın sağlığını büyük ölçüde olumsuz etkilediğine dair bir rapor verdiler. Argentov ve diğer uzmanlar tarafından imzalanan bu raporun bir kopyasını sinema tarihçisi Aydın Haşimzade geçenlerde arşivden alarak bana verdi. Bu rapor üzerine babam görevinden alındı ve yerine Bağır Seyidzade atandı. Babamın hep şöyle söylediğini hatırlarım; yeni göreve gelen biri çoğunlukla kendinden öncekini bir sürü şeyle suçlar, olan ve olmayan kusurlarını bulup ortaya çıkarmaya çalışır, oysa Bağır bir defa olsun böyle bir şey yapmadı, bilakis, arkamdan konuşmak isteyen bazı gevezelerin ağzını kapattı ve aramızdaki karşılıklı saygı eskisi gibi kaldı, derdi.

Babası gibi Fuat da aynı iyi insani özelliklere sahipti. Fuat'ı öğrencilik yıllarında tanımıştım. Henüz babamlarla oturduğum yıllarda bize gelir, doğum günlerime katılırdı. O dönemde Korganov sokağı olan ve

şimdi Resul Rıza sokağı adlanan aynı sokakta oturuyorduk. Ben de Fuatların evinde bulundum, babası Bağır Seyidzade'nin sohbetlerini dinledim. Sonra Fuat Anelya Hanım'la evlendi, ben de Zemfira Hanım'la evlendim ve bu kez Vagif sokağındaki evimizde Fuatlarla ailecek görüşmeye devam ettik.

Daha eski yıllara dönersek, Fuat'la sanat alanında birtakım planlar yaptığımızı da hatırlıyorum. Ben hikâye yazmaya 14-15 yaşında başlamış olmakla beraber, bunları yayınlamayı babam uygun bulmuyordu. Fakat "Geçen Yılın Son Gecesi" ve "Bayram Hasretinde" adlı hikayelerimi okuyunca, bunları dergiye göndermeme karşı çıkmadı. Bu hikayeler "Azerbaycan" dergisinin 1960 yılına ait Aralık sayısında yayınlandı. Oysa bunun sekiz ay öncesinde ben kendim bir kitap hazırlamıştım. Hikayelerimi daktiloda yazarak bir araya topladım ve ciltlemeye vermeden önce, Fuat'tan bu hikayelere uygun resimler yapmasını rica ettim.

Şunu da söylemem gerekiyor, Fuat çok yetenekli bir mimar olmakla beraber, hem de çok iyi bir ressamdı. Mimarideki ve resimdeki yeteneğine dair anlatılanları Rasim Aliyev, Rufat Şerifov gibi kendisinden birkaç yaş büyük mimar arkadaşlarından duymuştum.

Fuat hikayelerimi okudu, bu hikayelere çok güzel resimler yaptı ve metinlerle resimlerin bir arada ciltlendiği, "Yağmurlu Gece" adını verdiğim kitabımı 1960 yılının Mayıs ayında 50. doğum günü dolayısıyla babama hediye ettim. Hikayeleri önceden biliyordu,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

resimleri de çok beğendi. Bu beğenme sonucunda, günümüzün moda tabiriyle söyleyecek olursam, daha bir proje gerçekleşti.

O yıl babamın Parlamento heyetiyle beraber Hindistan'a gitmesi gerekiyordu ve Hintli yazar Rabindranath Tagore'un bir kitabını bizim dilimizde basarak Hindistan'a götürmeye karar vermişti. Hem de bu işi gençlerin yapmasını istiyordu. Tagore'un mensur şiirlerinden oluşan "Bahçıvan" adlı küçük kitabını Araz Dadaşzade ve ben çevirdik, editörlüğünü Yusuf Same-toğlu yaptı, kapağını ise Fuat Seyidzade çizdi. Hindistan Başbakanı Cevahirlal Nehru Sovyetler Birliği heyetini kabul ederken babam bu kitabı Başbakan'a hediye etti. "Yağmurlu Gece"yi de, "Bahçıvan"ı da babamın ve Fuat'ın kıymetli hatıraları olarak halen muhafaza ediyorum."²

Ne yazık ki genç yaşta (1972 yılında, 34 yaşında) vefat eden Fuat Seyidzade'nin pek çok niyeti gerçekleşemedi. Dilara Hanım'ın da vurguladığı gibi, tüm varlığıyla bağlı bulunduğu, doyamadığı biricik oğlu Ulvi bugün bize Fuat'ın yadigarıdır. Ulvi bugün bağımsız Azerbaycan'ımızda siyasal ve toplumsal çalışmalarıyla babasının ve dedesinin izini takip ediyor ve diğer yandan, güzel bir aile babasıdır; eşi Cemile Hanım'la beraber Mir Fuat ve Mir Musa adlı iki güzel evlada sahipler. Bu arada, Cemile Hanım'ın, kitabımızda

² "Fuat Seyidzade: Anılar Kervanı" kitabı içinde.

da kendilerine yer verdiğimiz iki değerli bilim adamımızın: Mir Celal Paşayev ve Musa Aliyev'in torunu olduğunu da belirtmeden geçmeyeyim.

Dilara Seyidzade anlatıyor:

“Fuat benim için her şeydi. Ağabeyim, arkadaşım, en önemlisi de idealimdi. Çok yetenekliydi ve bu yeteneği çok erken yaşta parlamıştı. Çocukluğundan üniversite yıllarına varuncaya kadar, herkesten farklıydı. Oldukça hassas, duygulu ve ileri görüşlü biriydi. İnce bir zevki vardı. Doğayı çok seviyordu. Kendisinin yadigarı olan resim eserleri bugün de kalbimi titretiyor. Bu resimleri hangi ortamda yaptığını hatırlıyorum. Hayatım boyu bu kadar iyimsen ve aydınlık birine rastlamadım. Tüm kederimin, özlemimin içinde ağabeyimin aydınlık yüzünü gözlerimin önüne getiririm. Oğlu Ulvi tıpkı kendisi. Küçük torunlarını, kendi adını taşıyan Fuat'ı ve Musa'yı göğsüme bastırırken hissettiklerimi kelimelerle ifade etmem mümkün değil. O sırada tüm dünyam aydınlanıyor sanki. Karanlıklar kayboluyor. Fuat öylesine ışıklı şeyler yapıyordu ki, kendisi aramızda değilse bile, ışığının hep parladığını görüyorum.”

Şimdi bu büyük soyun yine çok yetenekli yeni bir kuşağı geliyor ve Mir Fuat'ın da, Mir Musa'nın da aynen adlarını aldıkları dedeleri gibi, Azerbaycan'ın kalkınmasına, gelişmesine, bağımsızlığını pekiştirmesine etkin bir şekilde katkıda bulunacaklarına, aynen genlerini taşıdıkları dedeleri misali, Azerbaycan halkının değerli birer evladı olacaklarına bütünüyle inanıyorum.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bağır Seyidzade'nin ve bütün Seyidzadeler soyunun büyük dedesi Seyid Memmed ezeli ve ebedi yurdumuz İrevan'ın saygın kişilerinden, büyük bir Seyid Ocağı'nın başı olmuştur. Halk içinde Lokman Hekim misali şifa dağıtmasıyla bilinmiştir. İnsanları şifalı bitkilerle iyileştirdiğinden, kendi döneminde İrevan'da halk hekimi olarak büyük bir nüfuz ve saygı kazanmıştır. Halk kendisine Seyid Hekim dermiş. Ne acıdır ki 1870 yılında sadece 40 yaşında olduğu sırada vefat etmiştir.

Seyid Memmed geride dört evlat bırakmıştır. Oğulları Mir Kasım ve Mir Ali genç yaşta ailenin yükünü sırtlayarak ticaretle uğraşmaya başlamışlar. Zamanla işlerini büyüterek İrevan'ın şehir merkezine yerleşmişler. Dilara Seyidzade'nin anılarına bakarsak, şehir merkezinde büyükçe bir mülkleri varmış. Sovyet döneminde buraya el konarak anaokulu yapılmış. 1918 yılında Taşnak Ermenilerin Azerbaycanlılara saldırıları başlayınca kardeşler İrevan'ı terk etmek zorunda kalmışlar.

Kitabımızda aynı soyun başka bir ünlü temsilcisi olan, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi İkinci Sekreterliği yapan, Azerbaycan tarihinin pek çok perde arkası olayına tanıklık eden Mir Ali oğlu Mir Hasan Seyidov'un "Çok Gizli: Mir Hasan Seyidov'un Anıları" adlı el yazması eserine de değineceğiz. Elimizdeki bu yayınlanmamış kaynaktan eni konu faydalanmaya çalışacağız.

Mir Hasan Seyidov şöyle yazıyor:

“Ben 1910 yılında bahçeleri ve bağlarıyla ünlü, Kırkbulak gibi su kaynakları olan İrevan kentinde doğdum. Doğum kağıdına yanlışlıkla 1906 yazmışlar. 1918 yılında İrevan’ın Köprübulak mahallesinde birinci sınıfa başladım. Gerilim gitgide artıyordu. Türkiye’den gelmiş olan Ermeniler Nevruz bayramı günü bir katliam yapmaya hazırlanıyorlardı. Bu nedenle ailem okula devam etmeme izin vermiyordu.

1918’in Mart’ında Taşnaklar Seriyeye bacımın kocasını ve bebeğini kurşunlayarak öldürdüler. (Gerçekte Seriyeye, Mir Hasan Seyidov’un halasının kızıydı, kocasını ve bebeğini Taşnaklar öldürmüşlerdi. Fakat bu soyun tüm temsilcileri birbirlerine öylesine yakındılar ki, kendilerini hep tek bir aile olarak görmüşlerdir. – yazarın notu) Bu gelişmeler yüzünden İrevan’ı terk ederek Iğdır’a, oradan da Kars’a gittik. Babam Mir Ali Kars’ta zatülcenp oldu ve vefat etti.”

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’le çalışan ve Büyük Önder’in en yakın silah arkadaşlarından olan Dilara Seyidzade şöyle hatırlıyor:

“Sayın Haydar Aliyev’e Kars Üniversitesi’nin Fahri Doktoru unvanı verilecekti ve Kars’a gitmiştik. Ben de o günlerde Kars mezarlığında Mir Ali Seyidov’un mezarını aramaya karar verdim. Niyetimi Sayın Aliyev’e söyledim, Aliyev de Kars Belediyesi yetkililerinden bana yardım etmeleri ricasında bulundu. Çok kısa bir sürede amcamın mezarını buldum ve üzerinde Yasin okutma bahtiyarlığına eriştim.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Yine Mir Hasan Seyidov'un hatıratında şunları okuyoruz:

“Amcam aileyi koruyup kolluyordu. Tiflis’e gittik. Babamın arkadaşı Hacı Ali Ekber Mirzayev bizi kendi evine yerleştirdi. Sonra amcam bizi Gence’ye gönderdi. Gence göreceli olarak daha ucuzdu. Kendisi Tiflis’te kalarak biraz para kazanmak istiyordu.”

Bu arada, Nahçıvan’da genel vali Samet Bey Cemillinski, Kelbali Han Nahçıvanski ve Nahçıvan’daki Türk ordusunun komutanı olan Halil Bey arasındaki görüş ayrılığı ve anlaşmazlıklar bu bölgenin Taşnaklara karşı savunmasını olumsuz etkilemekteydi. İleride Atatürk olarak tanıyacağımız Mustafa Kemal Paşa o günlerde bir grup süvariyle beraber Ağrı Dağı yakınından Aras Nehri’ni geçerek karşı kıyıdaki Büyük Vedi köyüne gitmiş ve Taşnaklara karşı mücadele eden Abbaskulu Bey Şadlinski’yle görüşmüştü.³ Abbaskulu Bey, düşmanın mevcut durumdan faydalanabileceği tehlikesini sezdiğinden, yakın arkadaşı olan Mustafa Kemal Paşa’yla görüş alışverişi yapıyormuş.

Mir Ali oğlu Mir Hasan Seyidov’un hatıratından:

“1921 yılında amcam Mir Kasım Seyidzade bizi tekrar Tiflis’e aldırıldı. Tiflis’te Encümen Mektebi’nde okuyorduk. Çok ciddi bir okuldu. Masrafın yarısını İran hükümeti, yarısını yerel hükümet karşılıyordu. Okul beş yıllıktı. Burada Arapça, Farsça, Fransızca, Rusça,

³ Vagif Şadlinski, “Şadlinskiler”, Tahsil yay., Bakü, 2011.

Gürcüce ve anadili öğreniyorduk. Bu okulda okuyamayanlar jimnazyumda okumaya gidiyordu.”

Anlaşılan, Mir Kasım (Dilara Hanım'ın büyükbabası) hem kendi ailesi, hem de kardeşi Mir Ali'nin ailesini alarak Tiflis'e taşınmış ve bu kentte Şeytanpazarı mahallesine yerleşmiş. Mir Kasım ticarete devam etmiş, hem kendi çocuklarının, hem de rahmetli kardeşinin evlatlarının iyi derecede eğitim almaları için çalışmış.

Mir Ali oğlu Mir Hasan Seyidov bu dönemi şöyle anıyor:

“1925 yılında 97 numaralı Sovyet okulunun yedinci sınıfını bitirerek Bakü'ye geldik. Birinci mesele iş bulmaktı. Amcaoglum Bağır Seyidzade ve ben Lenin'in adını taşıyan Trikotaj Fabrikası'nda işe girdik. Bir süre sonra ben Politeknik Enstitüsü'nün Ziraat Fakültesine girdim, Bağır ise İşçi Fakültesi'ne başladı. Bağır İşçi Fakültesi'ni bitirince birkaç ay süreyle “Kendli” (“Köylü”) gazetesi yazıhanesinde düzeltmen olarak çalıştı, ben ise Moskova'da Gübre ve Toprak İşleri Enstitüsü'nde yükseköğretime devam ettim. Bağır da daha sonra Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nü petrol mühendisliği alanında bitirdi. “Toprağın Potasyumdan Arındırılması” konusundaki tezimi savunduktan sonra 1934 yılının Nisan ayında Bakü'ye döndüm.”

Kendi dalında Azerbaycan'ın ilk ziraat uzmanı olan Mir Hasan Seyidov siyasi idarecilerin dikkatini çekince, sahip olduğu potansiyelden yararlanılmasına karar verilir. Genç yaşta üst düzey görevlere getirilen Seyidov

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

kısa bir süre sonra Azerbaycan'da zirai üretimin başına geçirilir. 1942 yılında Kirovabad (şimdiki Gence) İcra Komitesi başkanlığına, 1943 yılının Mayıs'ında ise Merkezi Komite'nin Ziraat Şubesi başkanlığına atanır. 1944 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Üçüncü Sekreteri olur, Merkezi Komite Genel Kurulu'nun kararıyla 1946 yılının Ocak ayında İkinci Sekreter seçilir.

Mir Hasan Seyidov söz konusu dönemi şu sözlerle anar:

“Sovyetler Birliği genelinde böyle bir göreve yerli halktan birinin getirildiği üçüncü Cumhuriyet Azerbaycan'dı.”

Mir Hasan Seyidov bu durumu büyük ölçüde, söz konusu dönemde Azerbaycan'ın başında bulunan Mir Cafer Bağırov'un siyasi faaliyeti ve kişisel özellikleriyle ilişkilendirmektedir.

Mir Hasan Seyidov'un da yukarıda andığı üzere, eserimizin kahramanı Bağır Seyidzade Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nü bitirerek petrol mühendisi olmuştu fakat yazmak, eser vermek asıl ilgi duyduğu işlerdi.

Dilara Hanım anlatıyor:

“Babam henüz okul yıllarında başlamış çalışmaya, bir duvar gazetesi çıkarmış. Enstitü'de de fakültenin duvar gazetesini çıkarmış ve “Genç İşçi”nin yayın yönetmenliğini yapmış. O dönemde şöyle bir uygulama vardı: Gazetenin başındaki kişiye Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi'nin İdeoloji Şube Sekreteri görevi

verilirdi. Bu şekilde babam Azerbaycan Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi İdeoloji Şube Sekreteri oldu ve 1941 yılında Aziz Aliyev başkanlığındaki büyük bir heyetle beraber İran'a gitti. O sırada annem Merkezi Komite'nin Merdekan'daki sanatoryumunun başhekimiydi. Babam annemle vedalaşırken, İran'a gittiğini ama bunu kimsenin bilmemesi gerektiğini tembihler. Annem babamın savaşa gittiğini söylemeliymiş herkese. Annem sorar:

– Ağa'ya da mı söylemeyecekmişim?

Büyükbabam Mir Kasım seyitti. Hatta yeşil bir kuşağı da vardı. Bu kuşağını bağlayınca, kimsenin bize dokunmayacağını anlatırdı.

Babam, İran'a gittiğini Ağa'nın da bilmemesi gerektiğini onaylar. Babasının karşısına asker elbisesiyle çıkar, savaşa gideceğini anlatır. Babası şaşırır, çünkü oğlunun muafiyeti vardı.

Bağır Seyidzade 1941 yılının 15 Eylül'ünde İran'a gider, babası ise kalp krizi geçirerek vefat eder. Annem eve döndüğünde kapıyı kapalı bulur. Kapıyı kırarak içeri girdiklerinde, büyükbabamın artık ruhunu teslim etmiş olduğunu görürler. Kayınpederinin vefatı üzerine annem, babama izin vermeleri için Merkezi Komite'yi arar. Merkezi Komite'den şu yanıtı alır:

– Kendisinin nerede olduğunu biz bile bilmiyoruz.

Büyükbabamı Merkezi Komite defnetmiş. Babam daha sonra uzun yıllar mezarlığa gidememişti.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İşte bu noktada kitabımızın yazılmasını gerektiren asıl neden ortaya çıkmaktadır. Çünkü Bağır Seyidzade'nin Güney Azerbaycan'a yönelik çalışmaları geniş kitlelere henüz kafi ölçüde anlatılmış değil.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, 4 Eylül 1939 tarihinde İran tarafsızlığını ilan etti fakat bu ülkenin Hitler Almanya'sıyla sıkı ilişkileri aynen devam ediyordu. İran'ın başında bulunan Rıza Şah "Arilik" konulu Alman propagandasından ilham alarak Sovyet Azerbaycan'ı ve Merkezi Asya ülkeleri üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı. İran'ın kadim Arilerin yerleşim alanı olduğu, işte bu Arilerden göç edenlerin Cermen kabilelerini oluşturduğu iddiası ortaya atılmıştı. SSCB Dışişleri Halk Komiseri'ne gönderdiği 17 Mayıs 1940 tarihli notada İran Şahı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden "Kafkasya Azerbaycan'ı" diye söz etmişti.

İran'ın benzer söylemleri SSCB ve İngiltere yetkililerini harekete geçirdi. SSCB'nin istihbarat kurumları Şah'a karşı bir güç merkezi oluşturma amaçlı bilgi toplama çalışmalarına başladı. 1941 yılının Ocak ayında Güney Azerbaycan ve İran Kürdistan'ı üzerine 211 sayfalık teknik ve ekonomik bir rapor hazırlandı.

1941 Mart'ında ise Azerbaycan'ın başında bulunan Mir Cafer Bağirov Stalin'e "Güney Azerbaycan Hakkında Özet Rapor" gönderdi. İşbu raporda şöyle denmekteydi:

“Şah rejimi İran’da Azerbaycanlılara karşı polis baskısı politikası uyguluyor.”

22 Haziran 1941 tarihinde SSCB ile Almanya arasında savaşın başlamasıyla, Güney Kafkasya’da konuşlandırılmış 17. Ordu İran sınırına doğru hareket etmeye başladı. SSCB yetkilileri, İran’la Sovyetler Birliği arasındaki 1921 anlaşmasına atıfla, ülke güvenliği için gerekli görmeleri halinde İran sınırına olası müdahaleye dair açıklama yaptı. İngiltere de Fars Körfezi istikametinden, Arabistan kıyılarındaki müstemlekelerinden İran’a ordu sevk etti. Dönemin Başbakanı olan Muhammet Ali Furuği İngiliz ordularının İran’da konuşlandırılmasına dair bir anlaşmaya imza attı. 16 Eylül 1941’de Rıza Şah iktidardan düşürüldü ve yerine oğlu Muhammet Rıza Pehlevi geçti. İngiliz ve Sovyet orduları güneyden ve kuzeyden İran’a girdi. İran’ın Dışişleri Bakanı Süheylî İran Büyükelçiliklerine, İngiliz yanlısı bir tavır takınmalarına dair direktifini diplomatik kanallar üzerinden gönderdi.

9 Eylül 1941 tarihli şifreli telgrafla Stalin Bağirov’u gününbirlik Moskova’ya davet etti. Yapılan görüşmede Bağirov kendi tekliflerini Stalin’e ilettili. Bu teklifler dosyası Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Aziz Aliyev başkanlığında bir heyetin Güney Azerbaycan’a gönderilmesini de içeriyordu. Stalin, Bağirov’un tekliflerini kabul etti.

Bağır Seyidzade işte tam da bu dönemde Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi’nin İdeoloji Şube

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Sekreteri görevindeydi ve Aziz Aliyev başkanlığında büyük bir heyetle beraber İran'a gönderildi. Heyet bütünüyle Azerbaycanlılardan oluşuyordu. Süleyman Rahimov, Mehbali Emiraslanov, Ağaselim Atakişiyev, Mustafa Kuliyeve, Mirza İbrahimov da heyetteydiler. Askeri Konsey kararı ve Güney Kafkasya Ordusu komutanının emri üzerine 16 Eylül tarihinde Komiser Albay Aziz Aliyev Tebriz'e giren 47. Ordu Askeri Şurası üyeliğine alındı. Bir süre sonra Mir Cafer Bağirov Aziz Aliyev başkanlığındaki heyetten bilgiler almaya başladı ve Stalin'i Güney Azerbaycan'daki durum konusunda 1941 yılı sonuna kadar bilgilendirdi.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'da Farsça bilen yetişmiş eleman sayısı çok azdır. Bu nedenle bazı çevirilerde büyük hatalar yapılıyordu ki böyle hataların ciddi olumsuz sonuçlarını Aziz Aliyev bizzat deneyimlemiş bulunuyordu. Aziz Aliyev'in yerli halkla temasları daima Azerbaycan dilinde gerçekleşiyordu, oysa Moskova'ya gönderilecek raporlar çoğunlukla diplomasi dairelerinde çalışan Ruslar ve Ermeniler tarafından Rusça olarak hazırlanıyordu. Bu durumda da pek çok çeviri hatalarına yol veriliyordu. Mir Cafer Bağirov her defasında Moskova'ya durumu izah etmek ve çeviri hatalarının neden olduğu anlaşılmazlıkları gidermek zorunda kalıyordu.

İşin içine gazez de girmişti. Zira Aziz Aliyev'le SSCB'nin İran Büyükelçisi Andrey Smirnov arasında ciddi görüş ayrılığı söz konusuydu. Bu görüş ayrılığı

Aziz Aliyev'in Sovyet askeri birimlerinin komutanına bir mektup yazması sonrasında gün yüzüne çıkmıştı. Mektubunda Aziz Aliyev yerli halkın, yani Azerbaycanlıların silahlarının toplanması çalışmalarının sonlandırılmasını istiyordu. Bunun üzerine Moskova'ya başvuran Smirnov Aziz Aliyev'i milliyetçilikle suçlamıştı. Mir Cafer Bağırov SSCB Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Vladimir Dekanozov'la (kendisi Azerbaycan'dandı) irtibata geçerek Aziz Aliyev'i savunmaya girişti. Mir Cafer Bağırov'a gönderdiği 24 Ekim 1941 tarihli Güney Azerbaycan Raporu'nda Aziz Aliyev şöyle yazar:

“Okullarda dersler Farsça yapılıyor, yerli Azerbaycanlılar Türkçe okumak istiyorlar, bu yüzden “Vatan Yolunda” gazetesinin yayına başlaması Azerbaycanlıları fazlasıyla sevindirmiştir.”

Aziz Aliyev Bakü'den Tebriz'e gönderilen Azerbaycan aydınlarından bazılarını “Vatan Yolunda” gazetesinde çalışmaya yönlendirmiş, bazılarını milli okullar kurulması için çalışmaları görevini vermişti. Azerbaycan aydınlarından bir grubu ise Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrenmeleri amacıyla Moskova'daki diplomatik kurslara gönderilmişti. Bağır Seyidzade Moskova'ya kursa gönderilen grubun içinde bulunuyordu.

Moskova'da Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrendikten sonra Bağır Seyidzade Azerbaycan Kom-somol Örgütü Merkezi Komitesi İkinci Sekreteri

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

görevinde kalmakla, 1944 yılında İran'a döndü. Fakat bu dönemde Güney Azerbaycan'da cereyan eden olayların iç yüzünü anlayabilmek için Azerbaycan halkının bölünmüş tarihine dünden bugüne bir göz atmamız gerekecek. Kitabımızda bugüne kadar gün yüzüne çıkarılmamış arşiv belgelerine başvurduğumuz dikkate alınırsa, bu konu Azerbaycan'ın siyasi ve diplomatik tarih bilimi açısından özellikle önem taşımaktadır.

(Şahsen ben, kitapta kullanılan arşiv belgelerinden pek çoğuyla yıllar önce Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Arşivi'nde araştırma çalışmaları yaparken karşılaşmışım. Günümüzde bu arşiv Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal ve Siyasal Belgeler Arşivi adıyla bilinmektedir.)

Her yazar, gelişmelerin içinde ya da dışında bulunduğu gerçeğine bağlı olmaksızın, hadiseleri kendine özgü bir tarzda değerlendirir. Ulaştığı sonucu iç mantığının desteklediği ikna edicilik oklarının karşılıklı etkisi belirler. Bu nedenle, kitaplarımın ana konusunun gelişim çizgisini izlerken daima bir ilkesel şarta bağlı kaldım: Tarihsel olaylar günümüzün yaklaşımıyla değerlendirilemez. Her tarihi dönemin kendine özgü nitelikleri vardır, her tarihi olay kendine özgü öncelikli şartlara sahiptir ve bu gerçeklerin biri diğerinden ayrılmaz. Aksi halde araştırmacı mutlaka öznelliğe yuvarlanır.

Bölünmüş Azerbaycan konusu günümüzde özellikle gençlerimiz arasında en çok tartışılan konudur.

Diğer yandan, Azərbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in bölünmüş Azərbaycan'la ilgili olarak dillendirdiği düşünceleri ve "İran'daki Azerbaycanlıları savunmak için elimizden geleni yapacağız" demesi, bu konunun henüz gündemde bulunduğunu gösterir. Fakat bu bölünmeye birdenbire gelmiş değiliz. Öncelikle bu acıklı tarihimize milli hafızamızın gözüyle hızlı bir bakış atalım.

TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASI'NA UZANAN YOL

1711 yılında Osmanlı ile Çarlık Rusya arasında imzalanan Prut Antlaşması Rusların güneye inme politikasını yavaşlatamadı ve olaylar beklenmeden başka bir boyut kazandı. Rusya'nın Derbend'i almasının ardından, 1722 yılı Ekim'inde Dağıstan emiri Hacı Davut kendini Ruslara karşı savunabilmek için Kırım Hanı'yla aynı haklara sahip bulunmakla Osmanlı tebaalığına geçti. 1723 ilkbaharında Ruslar Gürcistan üzerine yürüdü. Ardından Bakü işgal edildi ve Ruslar Gence, sonra İrevan ve Nahçıvan istikametlerinde saldırdılar. 1724 Mayıs'ında Hoy kalesi düştü. Osmanlı ile Rusya arasında savaş kaçınılmaz hale gelmişti, ne var ki Fransa'nın arabuluculuğunda 12 Haziran 1724'te iki taraf arasında İstanbul Antlaşması imzalandı.

İstanbul Antlaşması'nın sonucu olarak Rusya Hazar kıyısındaki topraklara sahip oldu ve bunun ardından I. Petro buradaki konumunu pekiştirmek için çeşitli yollara başvurmaya koyuldu. Bu yollardan bir tanesi bölgeye Hıristiyan halkın yerleştirilmesiydi. I. Petro bölgeye Ermenileri yerleştirmeyi amaçlıyordu. 10 Kasım 1724 tarihli fermanı bunun apaçık bir delilidir. I. Petro'nun Hazar kıyılarını işgal etmesi öncesinde Ruslarla Ermeniler arasındaki işbirliği sembolik düzeyde kalmaktaydı fakat işgal sürecinde bu işbirliği sıkı bir mesai ortaklığına dönüştü. Ermenilerin I. Petro'ya yak-

laşmalarında önce İsrail Ori (1658-1711), onun ölümünden sonra ise Minas Vardapet önemli role sahipti. 10 Kasım 1724 tarihinde I. Petro'nun Ermeni halkı hakkında verdiği ferman ve bundan sonraki diğer buyruklar böyle bir ortamda meydana çıkmıştı. I. Petro'nun ardından gelen hükümdarların döneminde Ermenilerin işgal edilecek ezeli Türk yurtları olan İrevan ve Karabağ Hanlıklarında yerleştirilmesi yeğlendi. Bu plan Osmanlı devleti ile Türk dünyasının geri kalanı arasında tampon bölge oluşturma amacına hizmet ediyordu. İstanbul Antlaşması'nın onaylanmış kopyalarının mübadelesi amacıyla İstanbul'a gönderdiği Aleksandr Rumyantsev için bizzat kendi eliyle kaleme aldığı emirde I. Petro Gürcülerin ve Ermenilerin durumlarının ve güçlerinin tespit edilmesini istiyordu. 10 Kasım 1724 tarihli icazetnamesinde ise I. Petro doğrudan doğruya Ermenilerin işgal edilmiş topraklara göç ettirilmesini dillendirir:

(Üslup korunmuştur)

“Ermeni Halkının Rus Devletinin Himayesine Alınmasına Dair I. Petro'nun İcazetnamesi

10 Kasım 1724

Tanrı'nın lütfüyle Rusya'nın tamamının ve diğer ve diğer ve diğer yerlerin imparatoru ve hamisi Ben Birinci Petro;

Dürüst Yüzbaşı İsay'a, dürüst yüzbaşılar Avan'a ve Mirza'ya, bütün diğer dürüst yüzbaşılara ve idarecilere ve dürüst Ermeni halkının bütününe yüce eşiğimizin merhametini ve tebrikini iletiriz.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Lütufkar icazetnamemizle sizlere ilan ediyorum: Keşiş Antoni ve Kevha Çelebi ile gönderdiğiniz haberi aldık ve yüce imparatorluğumuz himayesine kabulünüzü dair isteklerinizi kendi dilleriyle de etraflıca anlattılar. Gelecekte yaşamanız ve varlığınızı manisiz sürdürmeniz için Hazar kıyısında İran'dan yeni aldığımız eyaletlerde size uygun yerler lütfetmemizi istermişsiniz ki burada sakince ikamet ederek kendi Hıristiyanlık inancınızın kanunlarını yürütebilesiniz. Hıristiyanlık adına Ermeni halkına özel bir lütf göstererek isteğinizi kabul buyurduk ve İran'dan yeni aldığımız eyaletlerin idarecilerine ilgili fermanlar gönderdik ki sizlerden hem Gi-lan ve Mazandaran'a, hem de Bakü'ye ve diğer uygun eyaletlere gidenlere oralarda yaşamak için yer versinler ve sizi kollayıp gözetsinler. Lütfümüzden emin olmanız için işbu yüce icazetnameyi size gönderdik ve bize gelen adamlarınızı da geri yolladık ki kendi dilleriyle de anlatsınlar.

Şansölye Golovkin

Andrey Osterman

Ober-Sekreter Yuryev Fyodor Protopopov

İşbu tutanağa ilişkin icazetnameler çifte Aleksandriya kağıdına yazılmış, Ermenice kopyaları da buna dikilerek, imza edilmeden, büyük devlet mühriyle mühürlenerek Ermenilerin eline teslim edilmiştir.

Tutanak posta kağıdından büyükçe bir Aleksandriya kağıdına yazılarak özel mahfaza altında altın devlet mühriyle mühürlenmiş, Ermenice kopyasıyla be-

raber dikilerek, bir tanesi Keşiş Antoni'ye ve Kevha Çelebi'ye, diğeri Semyon Popov ve keşiş Petro'ya teslim edilmiştir.

Zatallileri İmparator imzalamaya lüzum görmediler. Şansölye de imza koymadı ve öylece, imzasız olarak verildi.”

Safevilerin sukutu sonrasında iktidarı eline geçiren, Azerbaycan halkının büyük evladı, Batılı tarihçilerin “Doğu'nun Napolyon'u” adını taktıkları Nadir Şah Afşar 1735 yılında tek kurşun atmadan Ruslarla Gence Antlaşması'nı imzaladı. Derbend'in 200 kilometreliğinden güneye doğru bütün topraklar Afşarların yönetimine girdi. Osmanlı ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklardan başarılı bir şekilde yararlanan Nadir Şah Gence'deki Osmanlı askerini de 8 Haziran 1735'te buradan çıkardı. Daha sonra yönünü Şirvan ve Dağıstan'a çevirdi ve 21 Kasım'da Nadir Şah'ın ordusu Derbend'e yakınlaştı.

Derbend'i kurtardıktan sonra Nadir Şah 1736 yılının Mart'ında Muğan'a geldi ve Kura ile Aras nehirlerinin kavuştuğu noktadaki Cevat kentinde (bugünkü Cevat köyünde) yeni bir devleti, Türk Afşarlar İmparatorluğu'nu ilan ederek taç giydi ve halk kurultayı topladı.

1736 yılının Eylül'ünde Afşarlarla Osmanlı devleti arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmayla Güney Kafkasya'daki Azerbaycan toprakları Afşarlara iade edildi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İlginçtir ki Azerbaycan'ın bir diğer büyük evladı olan Ağa Muhammet Şah Kaçar da yıllar sonra Muğan'daki aynı noktada, Kura ve Aras nehirlerinin kavuştuğu Cevat kentinde bir halk kurultayı toplayarak taç giyecektir. Kaçarları Azerbaycan tarihi içinde görmek istememekte direnenlere bir kez daha hatırlatmakta fayda görüyorum. Kaçarlar devletinin kurucusu olan büyük devlet adamı ve komutan Ağa Muhammet Şah Kaçar (1742-1797) zorlu bir mücadelenin ardından 1796 yılında bugünkü İran sınırları içindeki derebeylik kargaşasını sonlandırarak tahta çıktığında, taç giyme törenini aynen Nadir Şah gibi, Azerbaycan'ın Cevat kentinde düzenlemiştir. Nadir'in zaferlerine duyduğu saygının bir göstergesi olarak Kaçar, onun tacını kendi başına koymayı kabul etmemiştir, çünkü Nadir Azerbaycan topraklarının tamamını birleştirebildiği halde, Kaçar bunu başarabilmiş değildi. Dolayısıyla, Kaçar henüz kendini Nadir'in tacına layık bulmuyordu. Bu tavrıyla bir yandan kendinden önceki kudretli hükümdarın büyüklüğünü itiraf ediyor, diğer yandan Nadir imparatorluğunun tüm topraklarını geri almak gibi bir hedefi bulunduğu işaret ediyordu.

Burada dikkat edilecek önemli bir husus da taç giyme törenin Azerbaycan Türklerinin yaşadığı topraklarda, Cevat Beylerbeyliği sınırları içindeki Muğan'da gerçekleştirilmiş olmasıdır. Azerbaycan'ın cennet köşelerinden biri olan Cevat Beylerbeyliği, ılıman kışları ve elverişli coğrafi şartlarıyla tarih boyu tüm

imparatorlukların dikkatini kendine çekmiştir ve burası hem büyük askeri yürüyüşler sırasında kışlama mekânı, hem de kanlı savaşlar için arena olmuştur.

IX. yüzyılda Arap Hilafeti'nin zayıf düşmesi sonucunda Azerbaycan'da birkaç bağımsız feodal devleti ortaya çıktı. Saciler, Salariler, Şeddadiler, Revvadiler, Kesraniler gibi göreceli olarak büyük devletler yanında, Nahçıvan Şahlığı ve Muğan Şahlığı gibi küçük ve zayıfları da vardı. IX. yüzyıl Arap kaynaklarında, mesela İbn Hordadbeh'in "Ülkeler ve Yollar" adlı eserinde bu konuda bilgiye rastlanır.

IX. yüzyılın 60'lı yıllarında Arap kökenli Şeybani soyuna mensup Heysem İbn Halit Cevat kendini Şirvan'da bağımsız hükümdar ilan etti ve merkezi hükümetle bağlarını kopardı. Şirvanşahlar devleti başkentine kendi adını verdi, yani buraya Cevat adını koydu. 600 yılı aşkın bir süre bağımsız olan Şirvanşahlar devleti XVI. yüzyılda Safeviler tarafından ilhak edildi.

Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva'nın desteği ve katılımıyla 24 Ekim 2018 tarihinde İçerişehir Ulusal Tarih ve Mimari Sit Alanı İdaresi'nce Şirvanşahlar Sarayı Külliyesi'nde "Dünya Müzelerindeki Şirvanşahlar Mirası" adlı sergi açıldı.

Söz konusu sergi Bakü'de düzenlenen "Çağdaş Azerbaycan'dan Tarihi Şirvanşahlar Devletine Seyahat" adlı uluslararası bilim konferansı çerçevesinde açılmıştı. Dünyanın en büyük müzelerinden Bakü'ye getirilen nadir eserler bu sergide yerini almıştı. İstanbul Askeri

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Müzesi'nden getirilen eşyalar serginin önemli eserleri arasındaydı. Şirvan hükümdarı Ferruh Yasar'a ait dört adet miğfer, Şirvanşah Keykubat'a ve Şirvanşah I. Halilullah'a ait zırhlı gömlekler 500 yılı aşkın bir sürenin ardından baba evinde görücüye çıkmıştı. Sergide Gürcistan Ulusal Müzesi'nden getirilen ve Pir Hüseyin tekkesine ait bulunan çini örnekleri de vardı.

Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva'nın bu girişimi gerçekten de tarihimizle ilgili yeni araştırmaları teşvik etti. Çünkü tarihi hafızamızın beyaz kalmış sayfalarından bir tanesi Şirvanşahlarla ilgilidir. Bu durum bir yandan Şirvanşahlar devletinin araştırılmasının güçlüğü ve devletin tarihinin çok eskilere uzanmasının, diğer yandan da Şirvanşahlar devletinin tarihi içinde birbirinden çok farklı kültürlerin ve soyların bir araya gelmesinin sonucudur.

Öte yandan şöyle bir gerçek var: Rus yazar Vladimir Fyodoroviç Minorski'nin İngilizce yayınlanan sözde "Şirvanşahlar Tarihi" kitabında söz konusu bölgenin Ermenilere ait olduğu söylenir ki bu söylem Şirvanşahlar tarihine vurulan en büyük yara olarak kalıyor. Minorski'nin yalanlarla dolu Şirvan tarihinin Ermeni tarihçisi G. G. Mikaelyan tarafından hemen Rusçaya aktarılarak eski Sovyetler Birliği genelinde piyasaya sürülmesi de bir tesadüf değildir.

Azerbaycan'ın kadim Şirvan devletinin tarihini kendilerine mal etmek isteyen komşularımızın (İran'ın ve Gürcistan'ın) iddialarına son vermek açısından

kitabımızda yer vereceğimiz arşiv belgeleri özellikle önem arz etmektedir. Güney Azerbaycan'da milli hareket sırasında Büyük Azerbaycan'ın birleştirici simgesi olarak Şirvanşah İbrahim Derbendi'nin seçilmesi de tesadüf eseri değildi. (Buna ilişkin arşiv belgesi ve durumun izahı kitabımızın “Güney Azerbaycan: Maku-Tebriz, Bağır Seyidzade” adlı bölümünde yer almıştır.)

Belirtmek isterim ki Şirvanşahlara Mustafa Kemal Atatürk de ilgi duymuş ve bu devletin tarihinin araştırılmasını istemiştir. Çankaya Köşkü'nün Genel Sekreteri olan yakın silah arkadaşı Tevfik Paşa'ya, Aleviliğin kökenini ve Anadolu'da yayılmasının nedenlerini merak ettiğini ifade etmiştir. Tevfik Paşa Anadolu'da Alevi öğretisinin (Hazreti Ali'yi imam kabul edenlerin) XII. yüzyılda yaşayan Erdebil tekkesi şeyhi Şeyh Safi'ye dayandığını söyler. Atatürk bu dini öğreتيye karşı değildi. (Atatürk'ün babası Ali Rıza Bey'in de Aleviliğe bağlılığına ilişkin sağlam bilgiler bulunuyor.) Peygamber soyunun bir temsilcisi olan, Mekke ve Medine Şerifi Hüseyin Haşimi'nin 1916 yılında Müslüman Türk askerleri aleyhinde “öldürün” fetvasını vermesi Atatürk'ün hafızasından silinmiş değildi. Sünniliğin Hanefilik çizgisine mensup bulunan bir şerifin dindaşları hakkında verdiği bu fetva gerçekte İslam perdesi altında saklanan bir din adamının Türk karşıtlığı ve Arap milliyetçiliği yapmasıydı. Bu nedendir ki Türk paşaları Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerden çok bu cepheden darbe aldıklarını söylüyorlardı. Mustafa Kemal

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Paşa'nın 1924 yılında Hilafeti kaldırmasında da bu acı hatıranın bir payı olması mümkündür.

Tevfik Paşa, henüz XII. yüzyıldan başlayan Şeyh Sefi'ye ait ideolojik konseptin Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyt döneminde devlet ideolojisine dönüştüğünü de ifade etmiş bulunuyordu.

XVI. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da Safevi devletinin ortaya çıkışı büyük bir sosyal ve ekonomik ilerlemeyi beraberinde getirdi. İşte bu dönemde siyasal ve toplumsal irfan merkezi olarak Cevat kenti seçildi.

Abdullah Han hicri 956'da (1549-1550) Cevat Beylerbeyi olarak atandı ve hicri 974 yılındaki (1566-1567) vefatına kadar, yani 17 yıl aynı görevde kaldı. Abdullah Han Ustaclu'nun eşi Fatime Sultan Şah İsmail'in kız kardeşiydi, Abdullah Han'ın oğlu ise Şah İsmail'in kızı, yani I. Tahmasp'ın kız kardeşi idi. Fatime Sultan bir yandan büyük dedesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a, diğer yandan Safeviye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyeddin'e bağlıydı. İki tarihi Azerbaycan devletinin ana sütunları milli devlet yapılanmamızın temellerinden birini teşkil eden Ustaclu soyunda bir araya gelmiş bulunuyordu. Bu muhteşem ailenin üç çocuğu vardı: Hamza Ali Han, Şah Ali Han ve Han Muhammet. Abdullah Han Ustaclu büyük oğlu Hamza Han'ı Şirvanşahlar soyundan Banugül'le evlendirdi. I. Tahmasp Şah'ın halasının oğlu olan Abdullah Han aynı zamanda büyük bir diplomattı. Kendisine misafir olan Moskova şirketi acentesi A. Cenkinson

Cevat kentini Kura ve Aras nehirlerinin kavuştuğu noktada yapılmış eşsiz bir inci olarak tanımlar.

Cenkinson, Abdullah Han Ustaclu'nun meyve ağaçlarıyla dolu bahçesini ve Doğu mimarisinin incisi olarak gördüğü Cevat konaklarını etraflıca anlatır. Yabancı misafir öğle yemeğinde sofraya gelen yiyeceklerin çeşitliliği karşısında şaşkına çevrilir ve yemekleri saymaya bile kalkışır. Cenkinson şöyle yazar:

“Öğle yemeği zamanı geldiğinde yere sofralar açıldı ve çeşitli tabaklar gelmeye başladı. Yemekler türüne göre sıralanmıştı. Ben 140 çeşit yemek saydım. Tabaklar sofrayla beraber kaldırıldıktan sonra yeni bir sofraya döşendi ve meyveler dışında daha 150 farklı tabak geldi. Böylelikle, iki defada sofraya 290 çeşit yemek konmuş oldu.”

Rusya Bilimler Akademisi üyesi P. G. Butkov'un verdiği bilgi de son derecede ilgi çekicidir. Butkov, Cevat eyaleti topraklarının Kura ve Aras nehirlerinin kavuştuğu yerde bulunduğunu vurguladıktan sonra, burada bol tahıl, hayvan sürüleri, çok sayıda dut bahçesi ve büyük ipek üretimi atölyeleri olduğunu söyler.

Safevi şahı I. Tahmasp Abdullah Han Ustaclu'ya emirülümera (yani emirler emiri) unvanını vermişti. Bu unvanı taşıyan kişi aynı zamanda Safevi ordularının başkomutanı sayılıyordu. Aynı dönemde, 1555 yılında Osmanlı devletiyle imzalanan barışın kalıcılığına inanmayan I. Tahmasp bir yandan da Rusya'yla yakınlaşmaya başlamıştı. Ustaclu soyunun mensupları

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

genel itibariyle Safevi hükümdarlarına yakın bulunmuş ve bazı dönemlerde hatta devlet yönetimi konusunda hükümdarları yönlendirmişlerdir.

Yukarıda anlatılan tüm bilgiler, hem Nadir Şah Afşar'ın, hem de Ağa Muhammet Şah Kaçar'ın siyasi iktidarı ele aldıkları halk kurultaylarını Cevat kentinde düzenlemelerinin tesadüf eseri olmadığını göstermektedir. Taç giyme törenlerini nüfusu Farslardan oluşan Şiraz, İsfahan, Meşhed gibi kentlerde değil, göreceli olarak daha küçük, fakat Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Cevat'ta yapmaları da kendilerini hangi halkın mensubu olarak gördüklerinin su götürmez tarihi kanıtlarından bir tanesidir, diye düşünüyoruz. Şu gerçeği herkesin kabul edeceğine inanıyoruz: Azerbaycan'ın milli devlet yapılanmasının irsi hafızasının harmanlandığı bu mekanda, iktidar olan yeni liderlerin meşruluğunun kabullenilmesi açısından bu kentte halk kurultayı yapılmasının özel bir anlamı vardı. Bu durum aynı zamanda, yeni hükümdarların Azerbaycan devlet geleneğinde Akkoyunlu-Safevi-Şirvanşahlar siyasi seçkinler zümresinin mirasçıları tarafından kabullenilmesi demektir.

Tüm bu süreçlerin cereyan ettiği zaman dilimi, dünya üzerinde yeni bir sömürgecilik döneminin de başlangıcına tesadüf eder. Yeni sömürgeler uğrunda mücadele uluslararası siyasetin başlıca meselelerinden birine dönüşmüştür. Hadiseler, burnunun ucundan öteyi göremeyen, Azerbaycan devlet yapılanmasını kişisel menfaatlerine ve iddialarına kurban eden, kendilerini

alelacele bağımsız birer han ilan eden kişilerin döneminde cereyan etmektedir. Devasa bir ülke olan Hindistan'ın bir zamanlar, yani XVII. yüzyılda Büyük Moğollar denen Müslüman sultanlar tarafından birleştirildiği unutuluyordu. Azerbaycan'da olduğu gibi, bu birlik de XVIII. yüzyıl başlarında parçalandı ve Büyük Moğolların imparatorluğu Avrupalı işgalcilerin hedefine dönüştü.

Avrupa ülkelerinin ticaret ve sömürge toprakları uğrunda mücadelesi 1789 yılı sonlarına kadar uluslararası siyasetin bir numaralı meselesi olarak kaldı. Gerçi belirli dönemlerde Şeki hanı Hacı Çelebi (1747-1755) ya da Guba hakimi Fethali Han (1758-1789) Azerbaycan topraklarını birleştirmek için çaba gösterdiler. Abdullah Han Ustaclu'nun soyundan gelen Cevat Beylerbeyi Mir Hasan Han XVIII. yüzyıl ortalarında Guba Hanı Fethali Han'ın Azerbaycan topraklarını birleştirme politikasına önemli katkılarda bulundu. Başında bulunduğu askeri birlikle beraber Mir Hasan Han, Fethali Han'ın askeri ve siyasi çalışmalarına etkin bir şekilde iştirak ediyordu. Fethali Han'ın Karabağ ve Güney Azerbaycan hanlıklarını birleştirme girişimi sırasında da Mir Hasan Han 1784 yılında Karabağ ve Erdebil'e yapılan yürüyüşlere katılmış bulunuyordu.

Uluslararası durumu değerlendirebilmekten uzak olan ve birlik düşüncesine karşı çıkan diğer hanlar ise Fransa'nın Rusya'yla yakınlaştığı gerçeğini de göz ardı ediyorlardı. Rusya'ya karşı Osmanlı devletini des-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

teklemeden vazgeçen Fransa 1787 yılında imzalanan bir ticaret antlaşmasıyla Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki yeni limanlarında yapılan ticaretten büyük kazanç elde ediyordu. Nihayetinde Fransız tüccarları Kızıldeniz'e çıkış iznini Osmanlı'dan kopardı, Mısır ve Hindistan yolları üzerindeki etkinliğini arttırdı. Fransa bu sayede Yakın Doğu'da ticaret alanında egemenliğini korumayı başarsa da, İngiltere Fransa'nın bu konumunu sarsmak için inadını sürdürüyordu.

Aynı dönemde iki en büyük güç, yani İngiliz ve Rus diplomasisi dünya siyasetinde başlıca rolü oynamaktadır. Rusya Osmanlı'yla 1735-1739 yılları savaşımdan galip çıkarak Belgrat Antlaşması'nı ve 1768-1774 yılları savaşı sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamakla, Karadeniz kıyılarında ve Güney Kafkasya'da konumunu pekiştirdi.

Gerçekte II. Katerina I. Petro'nun siyasetini sürdürmekteydi. İmparatoriçe, uluslararası arenada Rusya'nın nüfuzunun baskın konuma gelmesi için yapacak daha çok işi olduğu kanısındaydı. II. Katerina şöyle yazıyordu:

“Hazar Denizi'yle Karadeniz ve bu ikisiyle Kuzey Denizi birleştirilerek, Çin ve Doğu Hindistan'ın ticaretinin Türkistan'dan yönetilmesi gerekmektedir. Bu durumda imparatorluk, Asya ve Avrupa imparatorlukları arasında bir basamak daha ilerlemiş olur.”⁴

⁴ O. Yeliseyeva, “II. Katerina”, Astrel yay., Moskova, 2008, s. 46.

Bu nedenledir ki Katerina'nın iktidarı döneminde Rusya "Türk meselesinin" çözümüne ve "Yunan projesinin" gerçekleştirilmesine yoğunlaştı. Burada artık Osmanlı'dan toprak almakla imparatorluk sınırlarının genişletilmesi değil, Türklerin bütünüyle Avrupa'dan sürülmesi ve imparator Konstantin Pavloviç'in torununu tahta çıkarmakla, Yunan İmparatorluğu'nun diriltilmesi hedeflenmekteydi.

1768-1774 yıllarının Rus-Osmanlı savaşında Gürcistan etkin bir şekilde Rusya'nın yanında rol aldı. Aynı dönemde II. İrakli Rusya'nın himayesine girmek için II. Katerina'ya müracaat etti, fakat yanıt alamadı. Savaşın ardından durum değişti. Doğu yönünde ilerleyen Rusya Gürcistan'daki konumunu pekiştirmeyi önemsendi. Ermenilerle beraber Gürcüler arasında da Rusya'ya yönelim yaygınlaştı. Rusya Gürcistan'la müzakereleri sürdürmek istedi. Graf Potyomkin (1739-1791) himaye şartlarını konuşmak için II. İrakli'nin yanına elçiler gönderdi. II. İrakli de 1782 yılının Aralık ayında Petersburg'a kendi elçilerini gönderdi. Müzakereler sonuçlanınca, 24 Temmuz 1783'te Georgiyevsk Kalesi'nde (bu kale 1777'de yapılmıştı) antlaşma imzalandı. Rusya'yı General P. S. Potyomkin, II. İrakli'yi İ. K. Muhran-Batoni ve G. R. Çavçavadze temsil ediyordu.

Antlaşma 13 asıl ve 4 özel maddeyle, II. İrakli'nin Rusya tabiiyetine geçerken edeceği yemin metninden ve Gürcü krallarının tahta çıkma sırasını belirleyen düzenlemeden ibaretti. II. İrakli bu antlaşmayı 24 Ocak

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

1784 tarihinde onayladı. I. Pavel ve I. Aleksandr'ın manifestoları ise Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakını resmileştirdi. (1639 yılında Safevi ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan Kasrı Şirin Antlaşması'yla Batı Gürcistan Osmanlı'nın, Doğu Gürcistan, yani Kartli ve Kaheti krallıkları Safevi devletinin egemenliğine girmiş, 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümüyle beraber Azerbaycan hanlıkları gibi Gürcü krallıkları da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi.)

Fransa'da devrim başlarken Rusya'yla Avusturya'nın 1788 yılında Osmanlı'ya karşı başlattıkları savaş hızla devam ediyordu. Avusturya ordusu perişan edilmişti, fakat Ruslar uzun bir kuşatma sonrasında Oçakov'u ele geçirerek büyük bir zafer kazandılar. Mücadele sürüyordu. Rusya aynı sırada kuzeyde de İsveç'le savaş halindeydi. İngiltere ile Prusya hem Osmanlı imparatorluğunu, hem de İsveç'i diplomatik olarak destekliyordu. Ne var ki Fransız Devrimi tüm uluslararası siyaset üzerindeki belirleyici etkisini kısa bir sürede gösterdi. Devrim sayesinde Avrupa ülkeleri uzunca bir süreliğine dikkatlerini Doğu'dan çekerek kendi üzerlerinde yoğunlaştırmak zorunda kaldılar. Eski Avrupa'nın dengeleri bozulmuş bulunuyordu. Fransız Devrimi uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştı.

İşte böyle bir dönemde, Azerbaycan halkının milli haysiyet sahibi evladı Ağa Muhammet Şah Kaçar parçalanmış ve yerel derebeyiler tarafından suiistimal

edilen Azerbaycan topraklarını birleştirmek amacıyla harekete geçti. Böyle bir hedefi gerçekteştirebilmek için uygun uluslararası ortam, yukarıda da özetlemiş olduğumuz üzere, hazır bulunuyordu. Ağa Muhammet Şah'ın derin bir analiz yetisine ve uluslararası arenada cereyan eden olaylardan doğru sonuçlar çıkarabilecek zekaya sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Ne yazık ki aynı özelliklerden dönemin Azerbaycan hanlarının pek çoğu büsbütün yoksundu.

Ağa Muhammet Şah'ın Azerbaycan halkının hafızasında stratejik düşünce sahibi gerçek bir devlet adamı olarak yerini alması gerekiyor. Acıdır ki Sovyet döneminde bu devlet adamı bize bir düşman olarak anlatılmış ve sunulmuştur. (Arşivlerde uzun yıllar boyu gerçekteştirdiğim çalışmalar sırasında benzer durumla sıkça karşılaştım. Azerbaycan halkının büyük evlatlarının çoğunlukla birer aciz, birer katil olarak, halkına yabancı kişiler olarak halka sunulduğuna tanıklık ettim.)

Çarlık Rusya'nın hem Osmanlı'yı, hem de Azerbaycan'ı içten yıkmak için pek çok şey yapmış olduğu gerçeği zamanla anlaşıldı. Gülistan ve Türkmençay felaketlerini ortaya çıkaran asıl nedenlerden bir tanesi de işte bundan ibaretti. Üstüne üstlük, Kaçarlarla Osmanlı arasındaki çatışma 1821-1823 yıllarında savaşa dönüşmüştü. Asıl neden sınır ihtilafıydı. Gerçekte böyle bir savaşın başlaması için epey bahane birikmişti. Özellikle Şii ocaklarının Osmanlı hanedanı tarafından korunmaması ve sıklıkla Vahhabiler tarafın-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

dan yağmalanması, Osmanlı Sultanı'nın bu durum karşısındaki aczi Fethali Şah'ın sinirlenmesine yol açmıştı.

Osmanlı yönetimi Bağdat paşasına Vahhabilerin kökünü kesmeyi defalarca emretmişti. Buna rağmen Suud İbn Abdülaziz önderliğinde Vahhabilerin 1802 yılında Kerbela'da kazandıkları zafer yaşlı ve zayıf düşmüş Bağdat paşası Büyük Süleyman için ağır bir darbe oldu. İran Şahı Fethali Şah'ın Şiirlerce kutsal kabul edilen Kerbela'yı koruyamadığı için Paşa'yı suçlaması ve Kerbela'ya ordu göndermekle tehdit etmesi durumu daha da zorlaştırıyordu.

Mekke, Kerbela ve Necef gibi kutsal mekanlara giden ziyaretçilerin şikayetleri, özellikle Fethali Şah'ın Mekke ziyaretine giden bir hareminin kervanının aranması gerilimi arttırdı. Osmanlılarla Afşarlar arasında henüz 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması'na göre Osmanlı devleti Afşarlar devletinden gelen ziyaretçilere yardım etme sözü vermiş ve Bağdat ve Suriye üzerinden Mekke'ye giden bu ziyaretçilerin güvenliğini garanti etmişti. Aynı antlaşma Afşarlar devletinden gelen ziyaretçilerin kutsal Kerbela ve Necef kentlerine de gidebileceklerini kayıt altına almıştı. Afşarlar devleti de kendi sınırları içinde Osmanlı'dan gelen Şii ve Alevi ziyaretçilere aynı imtiyazları tanımıştı. Bu antlaşma Osmanlı Sultanı I. Mahmut (1730-1754) adından Bağdat ve Basra hakimi Ahmet Paşa tarafından ve Nadir Şah adından Nadir'in veziri Hasan Ali Han tarafından imzalanmıştı. Osmanlılar Kerbela ve Necef'teki kutsal

Şii ocaklarının korunması görevini de üstlenmiş bulunuyorlardı.

1802 Ağustos’unda Büyük Süleyman son nefesini verir vermez, cesedi henüz soğumadan, siyasi mirası uğrunda ölüm kalım mücadelesi, İngilizlerin ve Fransızların da doğrudan katılımıyla başladı. Akrabasından Kahya Ali rakiplerini alt ederek Paşa’nın yerine geçmeye muvaffak oldu. Kahya Ali iktidarda yaklaşık beş yıl kaldı. İç çekişmeler, halk ayaklanmaları ve Kürtlerin aralıksız saldırıları durumunu sarsıyordu. 1807 Ağustos’unda Kahya Ali’yi camide kestiler. Bir süre sonra yerine Küçük Süleyman geçti ve o da üç yıl iktidarda kaldı. İktidardaki yıllarını Kürtlerle ve Diriyelilerle savaflara harcayan Küçük Süleyman Paşa da 1810 Ekim’inde öldürüldü. Osmanlı Sultanı’nın bölge üzerinde nüfuzu hemen hemen yok gibiydi ve Kerden Antlaşması’nın şartlarını da yerine getiremiyordu.⁵

Cevdet Paşa 1271-1292 yılları arasının Osmanlı tarihinin en ciddi araştırmacısıdır. Yine aynı Cevdet Paşa’ya göre, Erzurum Paşası 1820 yılında Kaçarlar devletinden kaçmış olan bir tayfayı koruyordu ve Fethali Şah’ın talebine rağmen Osmanlı Sultanı kaçkınları iade etmiyordu. İngiltere’yle 1814 antlaşması sonrasında ordusunu yeniden düzenleyen Kaçarlar askeri potansiyelini de büyük ölçüde arttırmış bulunuyordu. Bu arada, söz konusu antlaşmanın Azerbaycan hükümdar-

⁵ Ahmet Cevdet, “Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Aliye”, İstanbul, hicri 1271-1292, s. 1-12.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

larıyla İngilizler arasında ilk işbirliği olmadığını da belirtmek lazım. İngilizlerin yeniden çeki düzen verdikleri Fethali Şah ordusunun ilk saldırıları gerçekten de 200 yıllık bir aradan sonra başarılı oldu. Güney Azerbaycan'la sınır komşusu olan Osmanlı toprakları, Bayezid ve Süleymaniye de Fethali Şah'ın ordusu tarafından işgal edildi.

1822 yılında Kerkük, Musul ve diğer kentler ele geçirildi. Ne yazık ki iki Türk devletinin birbiriyle savaşı en fazla Rusların işine yaradı. İki devletin de ordusunun ana gücünü savaş bölgesine sürmesi, bunların kuzey sınırlarını savunmasız bıraktı. Bundan faydalanan Ruslar güneye doğru harekete başladı. Bölgede Rusların güçlenmesinden rahatsız olan İngiltere savaşın durdurulması için etkin bir çalışmaya girişti. Söz konusu dönemde Birleşik Krallık Doğu siyasetindeki sert dönemeç yeni Dışişleri Bakanı George Canning'in eseridir.⁶

Canning, Ruslara karşı Osmanlı ile Kaçarların güçlerini birleştirmesinden yanaydı. 28 Temmuz 1823'te Erzurum'da Osmanlı ile Kaçarlar arasında barış imzalandı. Antlaşmayı Fethali Şah ve Abbas Mirza'nın adından Mirza Muhammet Ali; Sultan Mahmut (1808-1839) adından Erzurum Valisi ve Osmanlı'nın Şark Vilayetleri Valisi Rauf Paşa imzaladılar.

Rusya Fethali Şah'a Gülistan Antlaşması'nı zorla imzalatmıştı. Bu antlaşmanın şartlarına göre Kaçarlar

⁶ Mowat, R. B., A history of European diplomacy: 1815-1914, L., 1922.

Gence, Karabağ, Talış, Şeki, Şirvan, Bakü, Guba, Derbent hanlıklarının, Dağıstan'ın tamamının, Gürcistan'ın ve sınırındaki tüm toprakların Rusya'ya geçtiğini kabul ediyor ve bu topraklar üzerindeki bütün iddialarından vazgeçiyordu. Bu suretle, bütün Azerbaycan ikiye bölünmüş oldu. Söz konusu antlaşmanın imzalanması sürecinde Abbas Kulu Ağa Bakihanov Rusya heyetinde tercüman olarak bulunuyordu.

Azerbaycan'ı bu felakete sürükleyenlerden biri de George Canning'di. İki Türk devletinin birbirine yakınlaşarak güçlerini birleştireceğinden korktuğundan, Birleşik Krallık siyasetinin dümenini yine sert bir şekilde kırdı.⁷

Canning, İngiltere'nin Rumlarla Türkleri iki muharip taraf olarak tanıyacağını ilan etmeden önce kimseyi uyarma ihtiyacı hissetmemişti. O güne kadar “asi, devrimci, eşkıya” olarak tanımlanan Rumların muharip taraf olarak tanınması, İngiltere'nin Rum ayaklanmalarını meşru kabul ettiği ve bu ayaklanmacıların kontrol altına alacakları bölgeyi de bağımsız bir devlet olarak tanıyabileceği anlamına gelmekteydi.

Şunu da anlatmak gerekir ki Kafkasya'daki nüfuzunu pekiştirmek isteyen Fethali Şah'ın ordusu 1826 Temmuz'unda Aras nehrini geçti ve Eylül ayına kadar Talış, Şirvan, Şeki, Karabağ eyaletlerini ve Yelizavetpol dairesini kurtardı. Ne var ki Rusya, Fransa ve

⁷ Temperley, H. W. V., The Foreign Policy of Canning: 1822-1827, London, 1925.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı başlattıkları savaşın devamı niteliğinde Ruslar 26 Haziran 1827 tarihinde Fethali Şah'ın ordusuna saldırarak önce Nahçıvan'ı, 7 Temmuz'da da Abbasabat'ı işgal ettiler. İngiltere ve Fransa'nın kendisiyle aynı safta bulunması, Rusları işgali hızlandırmaya teşvik ediyordu. Güney Azerbaycan topraklarına dahil olunca Ruslar saldırılarını genişlettiler. 13 Ekim'de Tebriz işgal edildi. 6 Kasım'da Dehgargan'da müzakerelere tekrar başlandı. Rusya heyeti Kafkasya Ordusu Başkomutanı İ. F. Paskeviç, A. S. Griboyedov, A. M. Obrezkov, A. K. Amburger, N. D. Kiselyov'dan ve tercümanlar Abbas Kulu Ağa Bakihanov ve G. M. Vlagali'den oluşuyordu. Kaçarlar devletini ise Abbas Mirza, Kaimmakam Ferrahi, Beylerbeyi Fethalihan, Katip Mirza Muhammet Ali ve Fransızca mütercimi Mirza Mesut temsil ediyordu.

Tazminat konusundaki ciddi anlaşmazlıklar 7 Ocak'ta müzakerelerin kesilmesiyle sonuçlandı. Ruslar saldırıları tekrar başlatarak baskılarını arttırdılar. 28 Ocak'ta Urmiye, 8 Şubat'ta Erdebil işgal edildi. Bu durum barış antlaşması imzalanmasını hızlandırdı. 1828 yılı Şubat'ın 9'unu 10'una bağlayan gece, saatler tam olarak gece yarısını gösterdiğinde Miyane kentinin 33 kilometre kuzeybatısındaki Türkmençay köyünde antlaşma imzalandı. Antlaşma onuruna Ruslar 101 pare top atışı yaptı.⁸

⁸ İstoriya Diplomatii, OGİZ, M.-L., 1945, T. 3, s. 803.

Türkmençay Antlaşması'yla Kuzey Azerbaycan toprakları bütünüyle Ruslar tarafından işgal edilmiş oldu. Ruslar antlaşmayı 1828 Mart'ında, Kaçarlar ise aynı yılın Temmuz'unda onayladı. Fethali Şah'ın onay fermanı Rus ordugahında Paskeviç'e takdim edildi. Yine aynı dönemde diğer bir Rus generali Dibiç Edirne'ye girdi. Ruslar İstanbul'a iki adım mesafedeydi. II. Mahmut Dibiç'e barış teklif etti.

Osmanlılar 14 Eylül 1829'da Edirne'de kendilerine sunulan şartları kabul etmek zorunda kaldılar. Edirne Antlaşması'na göre Osmanlı imparatorluğu Kuban nehri ağzından Aziz Nikolay Koyu'na kadar Karadeniz kıyısını ve Akalkelek paşalığının hemen hemen tamamını kaybetti. Ruslar ticaret gemileri için Çanakkale ve İstanbul boğazlarından serbest geçiş hakkı elde etti.⁹

Yunanistan'a gelecek olursak, bağımsız devlet ilan edildi ve Osmanlı Sultanı'yla biricik bağı yılda bir buçuk milyon kuruş (piastre) ödemek zorunda olmasıydı (bu arada, ödemeye Osmanlı imparatorluğunun antlaşma şartlarını kabul etmesinden beş yıl sonra başlayacaktı). Rumlara, Avrupa'nın Hıristiyan hanedanlarından herhangi birinin bir prensini kendilerini yönetmek üzere seçme şansı verildi, fakat bu prensin İngilizlerden, Ruslardan ya da Fransızlardan olmaması icap ediyordu.

⁹ Miller, A. F., Mustafa-paşa Bayraktar, Ottomanskaya imperiya v naçale XIX v., M.-L., 1947.

İKİYE BÖLÜN MÜŞ HALKIN MİLLİ MÜCADELESİ

Tarihi şartlar Kuzey Azerbaycan'ı Rusya'ya katılmak zorunda bıraktı. Bu durum elbette ki dönemin jeopolitik gerçekliğinin eseri olmakla beraber, diğer yandan hanlıklar arasındaki çekişmelerin ve tayfa bilincinden kurtularak milli devlet yapılanması bilincine ulaşamamanın bir sonucuydu. Söz konusu mantıksal gerçeklikler dönemin dikte ettiği şartlar dahilinde hayata geçiyordu. Bu yüzdendir ki daha sonrasında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği içinde bulunması da dönemin dikte ettiği şartların mantıksal bir sonucuydu. İşte böyle anlarda, bağımsızlığını kaybeden halkın kaderi, başındaki kişinin karakterine büyük ölçüde bağlı bulunmaktadır.

Günümüzün jeopolitik manzarasına bakacak olursak, geçmişin tarihsel şartlarının sürüp gittiğini görmemiz mümkün. Günümüz dünyasında cereyan eden siyasi olayların analizi, yukarıda anlattığımız dönemin emperyalist çıkarlarının günümüzde de yinlendiğini ana etken olarak önümüze çıkarır. Tarihsel durum tekrarlanıyor. Çağdaş dünyanın çıkar dengelerinin fazlasıyla karışık olduğu bir gerçek. Tarih boyunca da aynı şey söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, çıkarlara dayalı çatışmaların tarih boyu var olduğunu ve her zaman var olacağını söylemek mümkün. Tarihe işte bu açıdan bakmanın daha adilane olacağına inanıyorum. Bu gerçeklik

tüm tarihi dönemlerde doğrulanmıştır. Gelecekteki muhtemel değişiklikleri göz önünde tutmakla bölge için yeni jeopolitik stratejilerin hazırlanması gerekecektir.

Bölgemiz ağırlıklı olarak Slav ve Türk kökenli toplulukların iç içe geçtikleri bir coğrafya. Kafkasya'da, İran'da, Merkezi Asya'da, Anadolu'da ve Rusya içindeki otonom yapılanmalarda nüfusun büyük bir bölümünü Türk dili konuşan halkların oluşturduğu gerçeği göz önünde tutulursa, Slav ve Türk halkları arasındaki ilişkileri araştırmanın günümüz açısından ne kadar önem taşıdığı da anlaşılır. Rusya'nın tarihi Türk halklarının tarihiyle sıkı bir şekilde ilişkili bulunuyor. Baykal gölüyle Karadeniz arasındaki geniş coğrafya Slav ve Türk halklarının ana yaşam alanı olmuştur ve günümüzde de böyledir. Bu bölge uzun bir tarih boyunca pek çok halkın beşiği konumunda bulunmuştur; coğrafyanın temelini bir yandan savaşçılık, diğer yandan barışseverlik özellikleri oluşturmuştur ve günümüzde de aynı özellikler Türk ve Slav halklarında gözlemlenebilmektedir. Bu durum bile Slav ve Türk kökenli halkların birbirlerine ne kadar yakın bulduklarını göz önüne sermektedir.

1917 yılında Rusya'da halk ayaklanması sonucunda çarlık rejimi çöktü, iktidar Knez Lvov başkanlığında Geçici Hükümet'e geçti. Birinci Dünya Savaşı sürüyordu, İtilaf Devletleri grubunun bir üyesi olarak Rusya Almanya ve Türkiye'yle savaş halindeydi. Rusya'da Geçici Hükümet'le beraber Sovyet Devrim

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Hükümeti de oluşturuldu ve ülkede çifte yönetim durumu ortaya çıktı. Bu süreç çara bağlı ordunun büsbütün dağılmasına yol açtı.

İtilaf Devletleri grubunun kaderini tehlikeye atan bu gelişmeler ABD Başkanı Wilson'u 6 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmek zorunda bıraktı. 1917 Kasım'ında Lenin başkanlığındaki Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirdiler. 8 Kasım 1917 tarihinde II. Sovyetler Kurultayı'nda Almanya ve müttefikleriyle barış imzalanması hakkında kararname kabul edildi. Almanya hükümeti bu teklifi 27 Kasım 1917'de olumlu yanıtladı ve barış görüşmelerine başlandı. 1 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Konferansı başladı. İç savaştan büyük ölçüde zayıf düşmüş olan Rusya büyük toprakları: Galiciya'yı, şimdiki Batı Ukrayna'yı ve diğer yerleri Almanya'ya vermekle barışı imzaladı. 27 Ağustos 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nın maddelerine ilaveten, Rus-Alman Antlaşması'nın süresi temdit edildi.

Almanya Sovyet Rusya'yı parçalayarak, Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınmasını talep etmekteydi. Bu sayede Almanlar kendi ordularını Gürcistan üzerinden Bakü'ye sokmayı planlıyorlardı. Aynı dönemde Şaumyan başkanlığındaki askeri birlikler Bakü'de, Andranik başkanlığındaki Taşnak güçleri ise Batı Azerbaycan'da Azerbaycan Türklerine soykırım uygulamaktaydılar. Türkler Azerbaycanlı kardeşlerini Ermeni katillerinden kurtarmak amacıyla yardıma geldiler. Brest-Litovsk Antlaşması'yla Türkleri Kafkasya'ya sokmayacağına

dair Sovyet Rusya'ya garanti veren Almanya, bu vaadine rağmen Türklerin önüne geçmeyeceğinin işaretlerini vermiş bulunuyordu.

Rusya'da Çar II. Nikolay'ın devrilmesinin ardından Güney Kafkasya'daki yerel güçler Petersburg'un gelişmelere yön verme imkanının azaldığını anlayarak Tiflis'te iktidarı ele geçirmiş bulunuyorlardı. Eski Çarlık Rusya'sının Tiflis vilayetinde Güney Kafkasya Geçici Hükümeti tesis edildi ve Güney Kafkasya Komitesi kuruldu. Bu Komite, hükümetin Güney Kafkasya politikasını hayata geçirmekteydi. Komite 2 Kadet'ten (Anayasal-Demokratik Parti üyesinden), 1 Menşevik'ten, 1 Gürcü federalistinden ve 1 Müsavat Partisi üyesi Türk'ten oluşuyordu. Komite'nin başında Kharlamov bulunuyordu.

Ne var ki Rusya'da iktidarı ele geçirmek üzere olan Bolşevikler Güney Kafkasya'da siyasi güçlerini etkinleştirerek 1917 yılının 2-7 Ekim tarihlerinde Tiflis'te Kafkasya Bolşevik Örgütleri I. Kurultayı'nı gerçekleştirdiler. Bu Kurultay'da Kafkasya Dairesi oluşturuldu. Kafkasya Dairesi'ne Çhakaya, Şaumyan, Caparidze, Makharadze, Nazaretyan, Kasıyan, Mraviyan, Korganov ve daha sonra Mikoyan dahildiler.

Ekim Devrimi'nin ardından Rusya'da Geçici Hükümet devrildi ve 2 Kasım 1917'de Menşevik Y. Gegeçkori başkanlığında Güney Kafkasya Komiserliği kuruldu. Fakat bunun da iktidarı fazla sürmedi. 10 Şubat 1918'de Bolşevikler Moskova'dan aldıkları askeri ve

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

siyasi destek sayesinde Güney Kafkasya Seymi'ni kurdular. Güney Kafkasya Seymi bölgenin siyasi hakimiyetini elinde tutan seçmeli bir oluşumdur.

Türkler 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması gereği Kars ve Batum'u Güney Kafkasya Seymi'nden talep ediyordu. 1 Nisan 1918'de Türk Ordusu bu bölgelere girdi. Türkiye'nin talepleri arasında Güney Kafkasya Seymi'nin ilgası ve Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilan edilmesi de vardı. Almanya'nın askeri temsilcileri de Türkiye'nin taleplerini destekliyorlardı.

Güney Kafkasya Seymi'nin 26 Mayıs 1918'de varlığını sonlandırmasının ardından Güney Kafkasya'da üç cumhuriyet bağımsızlık ilan etti.

Türk Ordusu'nun başında bulunan Enver Paşa Arabistan cephesinden çektiği büyük kuvvetleri Güney Kafkasya'ya sevk etti. Gerçekte bu, riskli bir adımdı. Nitekim bu yüzden Arabistan cephesinde Türk Ordusu'nun konumu zayıfladı ve sonuç itibarıyla 1918'de İngiliz ajanı T. Lawrence, Hicaz Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ve İngiliz generali Allenby önderliğindeki İtilaf kuvvetleri Dımışk'a kadar ilerleme imkanı buldu. Bunca toprak kaybı pahasına kurtarıcı Türk Ordusu Kafkasya'ya girerek Ermenilerin Azerbaycan halkına karşı başlattıkları soykırımı önledi. Azerbaycan'a gelen Türk Ordusu Azerbaycan'ın milli bağımsızlığının pekişmesini de destekledi. Şaumyan başkanlığındaki

Bakü Sovyeti istifa etti ve İngilizlerin desteğiyle Bakü'de Merkezi Hazar Diktatörlüğü oluşturuldu.

Türk Ordusu'nun ve beraberindeki Azerbaycan Milli Ordusu'nun Gence'den Bakü'ye doğru ilerlemesinin önünü hiçbir güç alamadı. Bakü milli kuvvetlerin geline geçti. Kısa zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hükümeti ve Parlamentosu tesis edildi. Ne var ki zaman İtilaf Devletleri lehinde ilerliyordu. Batı cephesinde Almanya yeniliyordu. Felaket hızla yaklaşıyordu.

Bulgaristan'ın yenilgisi İtilaf Devletleri'nin Avusturya-Macaristan'a ve daha sonra Münih'e uzanan yolunu açtı ve Osmanlı'yla Almanya arasındaki bağları kopardı. Bu durum Almanya'nın yenilgisinin temellerinden bir tanesini oluşturdu. 19 Eylül 1918'de İngiliz ordusu Türklere karşı bütün cephelerde harekete geçti. Birkaç gün sonra Filistin'deki Türk varlığı sonlandırıldı. Eylül'ün sonlarında İtilaf güçleri Batı cephesinde Siegfried Hattı'nı yardı. İtilaf güçlerinin saldırıları Osmanlı'nın da tam yenilgisiyle sonuçlandı. 30 Ekim'de Limni adasının Mondros limanında İngilizler "Agamemnon" adlı gemide Türklerle mütareke imzaladılar. Bu mütarekeye göre Türkiye ordularını Mezopotamya'dan, Arabistan'dan, Suriye'den, Güney Kafkasya'dan ve Kilikya'nın bir bölümünden çıkarmak zorunda kalıyordu. Yine aynı ateşkese göre, galip devletler İstanbul'u ve Boğazları, buradan Karadeniz'e çıkış yollarını işgal etme hakkını elde ediyorlardı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Osmanlı'nın askeri yenilgisi Azerbaycan'ın toplumsal ve siyasal seçkinler zümresinin bazı dairelerini destek bulmak amacıyla bölgede çıkarı bulunan ülkelerin siyasal merkezleriyle müzakerelere sevk etti. Nostaljik duygular da işin içine katılırsa, söz konusu daireler açısından bölgede çıkarı bulunan en yakın ülke, Türkiye'nin ardından Rusya'ydı. Asırlık kültürel yakınlaşma ve psikolojik beraberlik bu bölgede Rusya'yla Azerbaycan'ı birbirine bağlıyordu.

Bakü artık İngilizlerin siyasal nüfuz alanında bulunuyordu.

İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansı'nı (1919-1920) davet ettiler ve Türk halkını esarete düşürmeyi planlayan bir antlaşma hazırladılar. Bu Konferans Azerbaycan'ı da İtalya'nın kontrolüne bırakıyordu. Ali Merdan Bey Topçubaşov başkanlığındaki Azerbaycan heyeti Versay'dayken Amerika Başkanı Woodrow Wilson'la görüşmek istedi. Wilson 1919 Mayıs'ının sonlarına doğru nihayet Azerbaycan heyetini kabul etti.

Topçubaşov, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasını Wilson'dan rica etti. Karşılığında Wilson, "Savaşı bir sürü küçük devlet ortaya çıksın diye yaptığımızı mı sanıyorsunuz?" şeklinde bir yanıt verdi. Amerika karışık yapılı bir Kafkasya devleti kurulması düşüncesini ortaya atmıştı. Fakat Azerbaycan'ın Rusya tarafından ilhak edileceğini önceden sezen ABD ve İngiltere Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. Ne var ki bu, geç kalınmış bir girişimdi. Sonuç itibariyle Azer-

baycan Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 tarihinde Bolşevikler tarafından işgal edilerek sukut etti.

Bu noktada bir parantez açmak istiyorum: Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun 2017 Yılı'nın Sosyal ve Ekonomik Sonuçları ve Gelecek Görevler konulu toplantısında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2018 yılını Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Yılı olarak ilan etmesi tarihsel hafızamızın pekişmesi açısından çok önemli olmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürdüğü 23 aylık dönem Azerbaycan halkının milli hafızasının unutulmaz bir parçasıdır.

Diğer yandan İngiliz ordusu 16 Mart 1920'de Sultan'ın hükümetine “yardım” adı altında İstanbul'u işgal etti. Bu sayede İtilaf Devletleri ordularının Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesinin önü açıldı. Yunan ordusu ise 22 Haziran 1920'de İzmir'den harekete geçerek 1921 yazına gelindiğinde Sakarya nehrine kadar Anadolu'nun içine sokuldu.

Birinci Dünya Savaşı'na Avrupa'dan Yakın Doğu'ya uzanan topraklar üzerinde devasa bir ülke olarak başlayan Osmanlı imparatorluğu savaşı Türkiye olarak bitirdi. Bu durum, nüfusu Türk olmayan bütün toprakların ve hatta nüfusu Türk olan bazı toprakların kaybedilmesi anlamına geliyordu. Üstelik savaş sonrasında hazırlanan ve Wilson'un 14 maddesi olarak ünlenecek Amerikan planında bir devlet olarak Türkiye'nin varlığının sonlandırılması öngörülmüştü.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Avrupalılar önce, Osmanlı imparatorluğunun varlığını sonlandırarak, onu ideokratik temelinden (Osmanlı örneğinde, hilafet dolayısıyla Müslümanların lideri olma özelliğinden) mahrum bıraktıklarını ve bunun yerinde jeopolitik açıdan gelecek vaat etmeyen uygar bir ülke konuşturduklarını sanıyorlardı. Fakat Anglo-saksonlar bu noktada çok önemli bir hata yapıyorlardı. Çünkü öncelikle büyük bir devlet adamı olan Atatürk'ü, ikinci olarak da Türk milletinin genetik olarak devlet kurma özelliğine sahip bulunduğu gerçeğini hesaba katmamışlardı. Bu nedendir ki Versay Konferansı Osmanlı imparatorluğunun 500 yıllık mevcudiyeti döneminde Türk etnik unsurunun ve bu unsurun coğrafi temelini oluşturduğunu ve milli devlete sahip bulunduğunu kabullenmek zorunda kaldı.

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'nda maruz kaldığı yenilginin ardından toplanan Paris Barış Konferansı'nda karşı tarafı temsil eden ve Osmanlı vilayetlerinden Ermenilere toprak verilmesi için çalışan, daha sonra Lozan Konferansı'nda da "Ermeni haklarını" gündeme getiren Pogos Nubar Paşa başkanlığındaki Ermeni Milli Heyeti'nin hainlik misyonunu da unutmamak gerekir. (Ermenilerden Gabriel Noradukyan 1908 Ağustos'unda Osmanlı'nın Ticaret Bakanı, 1912-1913 yıllarında ise Dışişleri Bakanı olmuştu.)

Tam da o sıralarda Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında genişleyen milli bağımsızlık mücadelesi yabancı işgalcilerin niyetlerini boşa çıkarmaya

başlıyor. Mustafa Kemal önderliğinde paşalar Anadolu'da iktidarı ellerine alarak Türkiye'ye sunulan rezil barış antlaşmasının birtakım maddelerini kabul etmeyeceklerini ilan ediyorlar. Bu suretle Türk milletinin işgalci emperyalistlere karşı savaşı başlıyor ve Mustafa Kemal'e ilk yardım elini uzatan Sovyet Rusya ve Sovyet Rusya'nın lideri Vladimir Lenin oluyor. Bu gerçek Azerbaycan aydınlarından bazılarının Sovyet Rusya'ya ve Lenin'e sıcak bakmalarına ve Sovyet devletine sempati duymalarına sebebiyet verdi.

Sovyet Rusya Yakınoğu'daki statükonun Türkiye aracılığıyla bozulmasına ihtiyaç duyuyor, Türkiye ise milli sınırlarını her ne suretle olursa olsun elinde tutabilmek için Rusya'nın mali, askeri ve "jeopolitik" yardımına ihtiyaç duyuyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk uluslararası politik eylemi TBMM Başkanı Atatürk'ün Türkiye ile Sovyet Rusya arasında diplomatik ilişkilerin tesisine ve emperyalizm karşıtı mücadelenin beraber yürütülmesine ilişkin söylemiydi. Sovyet yönetimi Atatürk'ün teklifini olumlu karşıladı, Türkiye Hükümeti'ni herkesten önce (2 Haziran 1920) tanıdı ve Türk halkına büyük mali yardım (10 milyon rublenin üzerinde altın para), epey silah, cephanelik, askeri iletişim aletleri vesaire gönderdi.

16 Mart 1921'de Moskova'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Moskova'ya giden Türk heyeti Türkiye ile Ermenistan arasında 10

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Ağustos 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması’nın tanınmasını Kremlin yönetiminden talep etti.

Stalin 6 Mart 1921’de bu konuda Georgi Çiçerin’e şöyle yazar:

“Başvurunuz üzerine, RSFSC’nin hangi tavizleri verebileceğini benim adımdan Türk heyetine iletmenizi rica ediyorum:

1. Batum dairesinin büyük bir bölümü RSFSC’de kalıyor. Artvin ve Ardahan Türkiye’ye bırakılıyor ve RSFSC ile Türkiye arasındaki yeni sınır yaklaşık olarak Liman – Borçka – Çoruh nehri ve İmerhevi nehri boyunca uzanıyor. Bu yaklaşık sınır çizgisidir, kurulacak bir komisyon nihai çizgiyi belirleyecektir.

2. Askerler Ardahan’ı Türkiye’ye vermeye yanaşmıyorlar, bu kenti Tiflis’in anahtarı olarak görüyorlar. Fakat ben askerleri taviz vermeye ikna edeceğime eminim ve RSFSC ile Türkiye arasındaki sınırın eski yerden, yani Kars vilayeti ile Tiflis guberniyası arasından geçmesinden yanayım. Burada, 1. maddede değindiğim sınır çizgisi uyarlamaları konusunu bir kez daha anımsatayım. Türkiye Gümrü’yü, tüm demiryolu boyunca tahliye edecektir.

3. Nahçıvan konusuna gelince, burada son sözü Azerbaycan temsilcisi söyleyecektir.”¹⁰

¹⁰ Kuznetsova, S., “Moskovskiy dogovor 16 Marta 1921 goda mejdu Sovetskoy Rossiey i Turciey”, Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Gospolitizdat, Moskva, 1959, T. 3.

Nihayetinde, 16 Mart 1921'de Moskova'da Rusya'yla Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında tekrardan onaylanması mahiyetinde, 13 Ekim 1921'de bir yanda Türkiye, diğer yandan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri olmakla Kars Antlaşması imzalandı.

Sovyet Rusya temsilcilerinin de katılımıyla imzalanan Kars Antlaşması gerçekte 1921 Mart'ında Moskova'da imzalanan Rusya-Türkiye Antlaşması'nın bir yansımasıydı. Sovyet Ermenistan adına antlaşmayı Dışişleri Bakanı Askanaz Mravyan ve İçişleri Bakanı Pogos Makinzyan imzalamışlardı. İmzalandıktan bir yıl sonra Güney Kafkasya'nın üç cumhuriyeti bu antlaşmayı onayladı ve onay belgesi İrevan'da Türkiye temsilcisine takdim edildi. Antlaşma günümüzdeki Türkiye-Ermenistan sınırını da belirlemiştir. Ayrıca, iki ülke arasındaki ilişkileri düzenleyen biricik resmi belge hükmündedir. Bu antlaşma temelinde daha sonra Türk-Ermeni sınırında içme ve sulama sularından yararlanmaya ilişkin bir Türk-Ermeni Memorandum'u imzalanmıştır. Günümüz Ermenistan'ının sınırları işte bu resmi belgeler çerçevesinde tanınmaktadır.

Türkiye ile RSFSC arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması Türkiye'nin konumunun pekişmesine yardımcı oldu. Sakarya kıyısındaki 22 günlük (23 Ağustos – 13 Eylül 1921) savaş Yunan ordularının ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlandı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bu gelişmeden tedirgin olan İtilaf devletleri Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşmadan ve yeni bir blok şekillenmesinden korkuyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun Arabistan, Mezopotamya ve Kuzey Afrika'daki topraklarını işgal etmiş olan İngilizlerle İtalyanlar Türkiye'nin güçlenmesine ve kaybettiği toprakları Sovyet Rusya yardımıyla geri almasına müsaade edemezlerdi.

Mevcut jeopolitik şartlar Osmanlı topraklarını sahiplenmiş İngilizleri, Fransızları ve İtalyanları Anadolu'nun sınırları içine sıkışmış bir Türkiye ile müzakerelere başlamaya sevk etti. Dolayısıyla, Türkiye karşıtı koalisyonun da dağılmasına yol açtı. 1921 Ekim'inde Fransa TBMM Hükümeti ile barış imzaladı. İtalya da Türkiye karşıtı askeri operasyonları sonlandırdı. Türk Orduları 1922 Ağustos'unda kapsamlı bir saldırı başlatarak Dumlupınar yakınında, destekçilerini kaybeden Yunan birliklerini darmadağın etti. 18 Eylül 1922'de Yunan askeri Anadolu'dan tamamen çıkarıldı. 1922 Mudanya Barışı ve 1923 Lozan Barışı ile İstanbul ve Doğu Trakya kurtarıldı.

XX. yüzyıl başlarında Güney Azerbaycan'da da ciddi toplumsal ve siyasal gelişmeler yaşanmaktaydı. 1905-1911 yıllarında Settar Han önderliğinde Tebriz'de bir milli bağımsızlık hareketi (Meşrutiyet Hareketi) gerçekleşti.

Meşrutiyet Hareketi Güney Azerbaycanlı soydaşlarımızın milli bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinin ilk kıvılcımı olarak görülebilir.

Bu hareket tarihi kaynaklarda bir Anayasa devrimi olarak yerini almıştır. Çünkü hareketin ideolojik öncüleri gelişmiş çağdaş ülkelerdeki gibi Anayasaya dayalı bir devlet yapılanması talep etmekteydiler. Yine çağdaş anayasal düzenlerin bir şartı olarak, İran'da Halk Meclisi'nin kurulması talebi ileri sürülmekteydi.

Söz konusu dönemde Kaçarlar devleti tam anlamıyla bir çöküş evresindeydi ve insan hakları açısından ülkenin durumu içler acısıydı. İran halkı hem feodal toprak sahiplerinin, hem de halkın maddi olanaksızlığından faydalanan faizcilerin pençesinde kıvranıyordu. Sıradan vatandaşlar devletin irticai ve tahammül edilemez vergi politikasından dolayı sıkıntıdaydı. Sonda ülkenin büyük kentlerinden itirazlar yükselmeye başladı. Din adamları da halkla beraber itiraz seslerini yükselttiler. 9 Eylül 1906'da Şah İran Halk Meclisi seçimlerinin yapılmasına ilişkin bir kararname imzalamak zorunda kaldı. Aynı yılın Ekim ve Kasım aylarında seçimler gerçekleşti. Seçimlerin ardından, Meclis'in ilk işi Anayasa projesi hazırlamak oldu. Anayasa'nın I. Bölümü 30 Aralık 1906'da İran Şahı Muzafferüddin tarafından onaylandı. Muzafferüddin Şah'ın 1907 yılının Ocak ayında vefat etmesinin ardından yerine geçen Muhammet Ali Şah da Anayasa'nın II. Bölümünü onayladı. Bu suretle, Anayasa'nın kabulüyle Meşrutiyet Devrimi'nin ilk aşaması sona erdi.

Bir süre sonra irticai güçler halkın talebinin kabul edilmesini Muhammet Ali Şah'ın yenilgisi olarak

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

sunmaya başladılar. Bu irticai çizginin başında Başbakanlığa atanacak olan Eminüssaltana vardı. Başbakan olunca, Anayasal hakları ihlal eden “reformları” halkı hiddetlendirdi. Tebriz, Meşhet, Gazvin, Kirman ve Şiraz gibi kentlerde Şah’ın tahttan indirilmesi talebiyle büyük gösteri ve ayaklanmalar başladı. 1907 yılında Tebriz’de başlayan itiraz dalgasının önde gelen isimleri Settar Han ve dava arkadaşı Bağır Han idi. İkisi de Tebriz halkı üzerinde büyük nüfuza sahipti ve halk tarafından birer lider olarak öne çıkarılmıştı.

Güney Azerbaycan’da cereyan eden olaylar İngiltere ve Rusya yöneticilerini ciddi olarak tedirgin etmişti. 31 Ağustos 1907 tarihinde Kaçarlar devleti, Afganistan ve Tibet’in etki alanlarına bölünmesine dair İngiliz-Rus Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre İran’ın kuzeyi Rusya’nın, güneyi ise İngiltere’nin etki alanı kabul edildi. Antlaşma sonrasında Rusya ve İngiltere’nin yardımına güvenen Muhammet Ali Şah 1908 Haziran’ında Tahran’da askeri rejim ilan etti. Anayasa yandaşları takip edilmeye başlandı. 23 Haziran’da Meclis bombalandı ve feshedildi. Böylelikle bir darbe yaşanmış oldu.

1908 yılında devrim hareketlerinin üssü olan Tebriz’e Şah tarafından 40 binlik bir silahlı güç sevk edildi. Tebriz’i savunmak amacıyla Settar Han başkanlığında bir Yüksek Askeri Şura oluşturuldu. Bağır Han, Ali Müsyö, Hacı Ali, Seyit Haşim Şura’nın diğer üyeleri idi.

Tebriz hareketinin önderleri birtakım kayıplara rağmen Şah güçlerini 1909 Nisan'ına kadar kente sokmadılar, hatta karşı saldırıyla onları mağlup ettiler. Sergilediği bu cesaretli hareket nedeniyle Azerbaycan Eyalet Encümeni Settar Han'a "halk komutanı" yahut "halk önderi" anlamına gelen "Serdar-i Milli" sanını layık buldu.

1908 yılı sonuna kadar Azerbaycan'ın pek çok eyaleti düşman kuvvetlerden arındırıldı. Mağlup olan ve korkuya kapılan Muhammet Ali Şah İran Halk Meclisi'nin Tahran'da tekrar toplanmasına izin verdi.

Halk Meclisi ilk uygulama olarak, Settar Han ve Bağır Han'ın hizmetleri karşılığında, kendilerine takdim edilmek üzere altın harflerle yazılı Şeref Nişanı'nın hazırlanması hakkında karar aldı. Diğer yandan Halk Meclisi Muhammet Ali Şah'ın tahttan indirilmesine ve yerine Ahmet Şah Kaçar'ın tahta çıkarılmasına karar verdi. Halk Meclisi'nin toplantısında Geçici Hükümet'in tesisi, Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konması ve ikinci dönem için seçimlerin yapılması kararları da alındı.

Azerbaycan'ın büyük şairi Mirza Ali Ekber Sabir Settar Han'ın bu zaferini şöyle övmüştür:

*Hal-i meczubum görüp, kari, deme divanedir,
Nale-yi şuridemi zannetme bir efsanedir,
Şairim, tab'im deniz, şiirlerim dürdanedir,
Behçetim, ayşım, sürurum, vecdim ahraranedir,
İncizabım cür'et-i merdaneye merdanedir,*

*Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.
Ta ki millet mecmain Tahran 'da viran ettiler,
Türkler Settar Han ile ahd ü peyman ettiler,
Zulm ü istibdada karşı nefret ilan ettiler,
Millete, milliyete can nakdi kurban ettiler,
Ayet-i "zibh-i azim" itlakı ol kurbanadır,
Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.
Hak meded-kar oldu Azerbaycan Etrakına,
Al-i Kaçar 'ın protest ettiler Zöhhak 'ına,
Ol şehidanın selam olsun revan-i pakine,
Kim dökülmüş kanları Tebriz ü Tahran hakine,
Onların cennet değildir menzili, aya nedir?
Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.
İşte, Settar Han, bakın bir nev 'i ikdamat edip,
Bir vezir ü şahı yok, dünyayı yekser mat edip,
Irz-ı İslam 'ı, vatan namusunu yüz kat edip,
Hürmet-i haysiyet-i milliyetin ispat edip,
Şimdi dünyanın teveccüh noktası İran 'adır,
Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.
İşte, Settar Han, bakız, İran 'ı ihya eyledi,
Türklük, İranlılık teklifin ifa eyledi,
Bir reşadet, bir hüner gösterdi, dava eyledi,
Devletin bir aynını dünyada rüsva eyledi,
Kaçmayıp pervane tek oddan, deme pervanedir,
Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.
Aferin, Tebriziyan, ettiz acep ahde vefa,
Dost ü düşman el çalıp eyler size sad merhaba!
Çok yaşa, devletli Settar Han efendim, çok yaşa!*

*Cennet-i alada Peygamber size eyler dua,
Çün bu hizmetler bütün İslam 'adır, insanadır,
Aferinim himmet-i vala-yi Settar Han 'adır.*

19 Kasım 1909'da İkinci İran Halk Meclisi'nin ilk oturumu yapıldı. Bu meclis içeriği itibariyle daha demokratikti, çünkü burada toprak ağaları ve din adamları yanında, sosyal açıdan daha aşağı zümrelerin temsilcileri de bulunuyorlardı. Fakat bu durum fazla sürmedi ve tahttan edilen Muhammet Ali Şah ülkeye kuzeyden Rus, güneyden İngiliz ordularını davet etti. Rusların ve İngilizlerin yardımıyla Muhammet Ali Şah 1911 yılının Aralık ayında iktidara döndü.

Tebriz ayaklanmasının başarısı Çarlık Rusya'yı ve emperyalist İngiltere'yi fazlasıyla tedirgin ediyordu. Bu iki ülke Settar Han ve yandaşlarını etkisiz hale getirmek için istihbarat çalışmalarına hız vermişlerdi. Settar Han'ı ve arkadaşlarını Tebriz'den çıkarmaya çalışıyorlardı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ülkesinin İran Büyükelçisi George Barclay'e çektiği telgrafta, Settar Han ve Bağır Han'ın bir an önce Tebriz'den çıkmasını sağlamak gerektiğinden söz ediyordu. Sonuçta Settar Han ve Bağır Han Meclis tarafından ödüllendirilme bahanesiyle Tahran'a davet edildi.

6 Mart 1910'da Settar Han ve Bağır Han, maiyetlerinde az sayıda yandaşları olduğu halde Tahran'a doğru yola çıktılar. 1910 Nisan'ında Tahran'da ikisinin gelişi onuruna kurbanlar kesildi, birer kurtarıcı

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

olarak karşılandılar. Bir süre Tahran'da ikamet etmeleri için ikna edildiler. 7 Ağustos 1910 tarihinde Ermeni kökenli Taşnak Yefrek Davidsyan'ın komutasındaki Tahran polisi Settar Han'ın adamlarını geceyle kuşattı. Çatışmada Settar Han kurşun yarası olsa da, kuşatmadan kurtulmayı başardı. Fakat burada aldığı kurşun yarasının meydana getirdiği sağlık sorunları nedeniyle 9 Kasım 1914'te 48 yaşında olduğu sırada hayatını kaybetti ve Tahran'daki Abdülazim Mezarlığı'nda defnedildi.

Settar Han hareketinin sonlanmasıyla Güney Azerbaycan'daki milli bağımsızlık mücadelesi tarihinde bir süre sessizlik oldu. 1917 Şubat'ında Çarlık Rusya'nın çöküşünün ardından Güney Azerbaycan'da halk hareketi tekrar oluşmaya ve milli mücadele hız kazanmaya başladı.

Güney Azerbaycan'daki bu yeni hareketin lideri Şeyh Muhammet Hıyabani idi. 1917 Ağustos'unda Adalet Partisi'nden ayrılan Hıyabani Azerbaycan Demokratik Fırkası'nı kurdu. Demokratik Fırka'nın Merkezi Komitesi öncelikle Settar Han hareketinin başarısızlığına neden olan yabancı silahlı güçlerin ülkeden çıkarılması ve Güney Azerbaycan vilayetlerine özel bir otonomi verilmesi talebini ortaya attı.

Tebriz'deki milli bağımsızlık hareketinden korkan Şah 9 Ağustos 1919 tarihinde İngiltere ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma sonucunda Kaçarlar hanedanının iktidarı bütünüyle İngiltere'ye bağımlı hale geldi. Bu

süreçte Kaçarlar fiilen bağımsızlıklarını kaybederek vasal ülke konumuna düştü.

Şah'ın imzaladığı antlaşma Güney Azerbaycan'da büyük bir itiraz dalgasına neden oldu. 7 Nisan 1920'de Tebriz'de ayaklanma çıktı. İsyanın başında Toplumsal İdare Heyeti ve bu Heyet'in başında Hıyabani bulunuyordu. Milli Hükümet tesis edildi. Gelişmelerden memnun olmayan İngilizler içteki hainler aracılığıyla 14 Eylül'de Hıyabani'ye suikast düzenledi. Suikast sonucunda Hıyabani öldürüldü. Milli bağımsızlık hareketine katılmış yüzlerce insan tutuklandı, bunların pek çoğu idam veya sürgün edildi.

Şah'ın İngilizlere bütünüyle bağımlı hale gelmesi Rusları da harekete geçirdi. 17 Mayıs 1920 tarihinde Kızıl Ordu birlikleri Çar rejimi yanlısı Beyaz Ordu'nun götürdüğü gemileri geri almak bahanesiyle Gilan vilayetine girdi.

Adı var, kendisi yok Kaçarlar devletinin Hazar Denizi kıyısındaki topraklarında 5 Haziran'da Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Cumhuriyet'in Dışişleri Komiseri, kitabımızın kahramanının Tebriz'deki çalışmaları sırasında Güney Azerbaycan'ın en önemli kişilerinden birine dönüşecek olan Seyit Cafer Pişeveri'dir.

Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 5 Haziran 1921'de İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını aldı. Sovyet Rusya bu kurum üzerinden kendi politikasını İran'da uygulamaya çalışmaktaydı. Moskova'nın Tah-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

ran'dan birtakım talepleri bulunuyordu. Bu taleplerden biri İngiliz yanlısı Başbakan Fetullah Han Ekber'in istifasıydı. 21 Şubat 1921'de Başbakan istifa etti ve beş gün sonra da Sovyet-İran Dostluk Antlaşması imzalandı.

Tahran bu antlaşmayla ciddi yükümlülükler üstlenmiş bulunuyordu. Günümüze kadar yürürlükte bulunan antlaşma İran'ı Rusya'nın etki alanında kalmaya zorlamaktadır.

Rusların Tahran'dan istediklerini almalarının ardından, 8 Eylül 1921'de Kızıl Ordu İran'ı terk etti. Gilan'da kalmış milli güçler 29 Eylül'de Kaçar Hükümeti ile müzakerelere başlamak istedi fakat saldırı hazırlığında bulunan ordunun komutanı Pehlevi müzakere teklifini reddetti. 2 Kasım'da Gilan işgal edildi. Sonuç itibariyle General Rıza Pehlevi sözde İran'ın toprak bütünlüğünü sağlayan bir asker olarak ünlendi.

İran Kazak Tuğayı'nın bir subayı olan Rıza Pehlevi 30 Ekim 1925'te Kaçarlar Hanedanı'na son verdi. Bu suretle, bir Türk devleti olan Kaçarlar devletinin yerinde Pehlevi Hanedanı'nın yönettiği Fars İran devleti kuruldu.

1921 Şubat'ında İran'la Sovyet Rusya arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı zahiren olumlu değerlendirmekle ve İngilizlerin etkisini azaltan bir antlaşma olarak yorumlamakla beraber, Pişeveri gerçekte milli güçlerin bu oyunda bir kurban olmasının ıstırabını çekmekteydi. Gerçekler anlaşılacakla beraber, iş işten geçmiş, satılan satılmış, alınan alınmış

bulunuyordu. Pişeveri üzgün bir şekilde Bakü'ye taşınmak zorunda kaldı. Bakü'de orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptı, basında çeşitli imzalarla makale ve denemeler yayınlattı.

1927 yılı sonbaharında Pişeveri ailesi ile beraber Horasan üzerinden İran'a, Tahran'a gitti. Birkaç yıl boyunca Tahran'da kitapçılık yaptı fakat kâr getirmeyen dükkanını satarak 125 tümen aylıkla Tahran'daki Sovyet okulunda öğretmenliğe başladı. Rus sınıflarına matematik, tarih, coğrafya ve Farsça derleri veriyordu.

Sovyet Büyükelçiliği'nde çalışan Pişeveri'nin her adımı Rıza Şah'ın istihbarat polisi tarafından takip edilmekteydi. Pişeveri'nin tutuklanması için hazırlık yapılıyordu.

1929 yılı Aralık ayının son günlerinde bir zamanlar aynı kitapçıda çalıştığı Ali Şarki tutuklandı. Ali Şarki'nin verdiği ifadeye dayanarak Pişeveri'yi Sovyet ajanı suçlamasıyla tutukladılar. Uydurma bir mahkeme kararıyla Pişeveri 10 yıl boyunca Tahran'daki Kasr-ı Kaçar hapisanesinde "cezasını çekti".

GÜNEY AZERBAJYCAN, MAKU – TEBRİZ

SSCB ile Almanya arasında 22 Haziran 1941’de savaşın başlamasının ardından, Sovyet yönetimi 1921 antlaşmasına dayanarak, güvenlik nedeniyle İran’a olası müdahale hakkında açıklama yaptı ve Sovyet ordusu Güney Azerbaycan’a girdi. Bunun üzerine İran Başbakanı Mirza Muhammed Ali Han Faruki Sovyetler tarafından ilhak edilmekten korktuğu için İngiliz ordusunun İran’da konuşlandırılmasına dair bir antlaşma imzaladı. İngilizler de güneyden İran topraklarına girdiler.

Bunun ardından İran Dışişleri Bakanı Süheylî İran Büyükelçiliklerinin İngiliz yanlısı bir tutum sergilemelerini diplomatik kanallardan ilgililere duyurdu. Direktifin doğrudan Rıza Şah’tan geldiğini anlayan Sovyet yönetimi bu duruma fazlaca kızmıştı. Kısa bir süre sonra, 16 Eylül 1941’de Rıza Şah tahttan indirildi ve yerine onun oğlu Muhammet Rıza Pehlevî geçti.

Siyaset arenasındaki bu değişikliğin ardından 1941 Eylül’ünde Pişeveri hapisaneden serbest bırakıldı ve İran Halk Partisi’nin tesisinde ve örgütlenmesinde etkin bir şekilde rol aldı. 1943 Mayıs’ında Pişeveri “Ajir” gazetesi genel yayın yönetmeni oldu. Bu gazete aracılığıyla sosyalist ideolojisini yaymakla beraber, Azerbaycan halkının müstebit İran rejimi yüzünden çektiği acılara dair makaleler de yayınlıyordu.

1944 yılında Pişeveri XIV. İran Halk Meclisi’ne Azerbaycan’dan delege seçildi fakat Tahran bu seçimi

kabul etmedi. İran'da yayınlanmakta olan ilerici gazetelerden 44'ünü bir araya getiren Pişeveri bu sayede Cephe-yi Azadi'yi (Bağımsızlık Cephesi'ni) kurdu.

İran'ın yeni Şahı Muhammet Rıza Pehlevi daha çok İngilizlere güvenerek SSCB-İran-İngiltere İttifak Antlaşması için müzakerelere başlamıştı bile. Savaşın kritik safhasında İngiltere ve ABD'den aldığı desteği göz önünde tutan Sovyet yönetimi de müttefikleriyle ilişkilerini bozmamak için aslında pek de istemediği bu antlaşmaya sürüklenmiş oldu.

İşte bu antlaşma, daha sonra Sovyet ordusunu Güney Azerbaycan'dan çıkmak zorunda bırakacaktır.

İran Meclisi SSCB-İran-İngiltere İttifak Antlaşması müzakeresini 26 Ocak 1942'de sonuçlandırdı. Antlaşma 29 Ocak'ta SSCB tarafından Büyükelçi A. Smirnov, Birleşik Krallık tarafından R. Bullard ve İran tarafından Dışişleri Bakanı Süheyli olmakla imzalandı. Söz konusu antlaşmada, müttefik ordularının İran'daki varlığının işgal niteliği taşımadığı ve savaşın bitiminden itibaren 6 ay zarfında ülkeden çıkarılacağı ifade ediliyordu.

Muhammet Rıza Pehlevi ve ABD Başkanı Roosevelt 10 Şubat 1942 tarihinde söz konusu antlaşmanın imzalanması dolayısıyla birbirlerine karşılıklı olarak tebrik telgrafları gönderdiler. ABD Başkanı'na gönderdiği mektupta İran Şahı, ABD'yi İran'ın toprak bütünlüğünün garantörü olarak gördüğünü de ifade ediyordu.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, tüm bunlar savaşın en şiddetli döneminde yaşanıyordu. SSCB İngiltere ile ABD'nin savaşta ikinci bir cephe açmasını bekliyordu. Bu nedenle İran'daki çalışmalarını azaltmak zorunda kaldı. Ne var ki ordu henüz İran sınırları içindeydi.

SSCB'nin İran'daki etkinliğini azaltması nedeniyle Aziz Aliyev Bakü'ye döner ve kısa bir süre sonra da Dağıstan Komünist Partisi Merkezi Komitesi I. Sekreterliğine atanır.

Mir Hasan Seyidov “Çok Gizli” adlı yazma hatıratında bu atamaya ilişkin olarak şunları yazar:

“Akrabam doktor Aziz Aliyev'in ailesi de aynen bizim aile gibi 1918 yılının Mart olayları sırasında Ermenilerin Türklere yaptığı soykırımdan kurtulmak için İrevan'ı terk etmişti. Aile Nahçıvan üzerinden Bakü'ye gelmişti. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra Aziz Aliyev Halk Komiserleri Konseyi'nde (Başbakanlık'ta) çalışmaya başladı. 1930'larda Mir Cafer Bağırov Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi I. Sekreteri olunca Aziz Aliyev Tıp Enstitüsü Müdürü, Sağlık Halk Komiseri, Merkezi İcra Komitesi Başkanlık Heyeti Sekreteri oldu. Daha sonra Bağırov'un uygun görmesiyle Merkezi Komite Sekreterliğine getirildi. Savaş başlar başlamaz birtakım üst düzey görevliyle beraber, Sovyet Ordusu eşliğinde Güney Azerbaycan'a gönderildi.

1942 yılında Kırım Tatarlarının göç ettirilmesinin ardından Moskova'daki bazı odaklar Kafkasya halklarının Merkezi Asya'ya sürülmesi konusunu SSCB Ulusal Savunma Konseyi'nin gündemine getirmek istedi ve listenin başında Dağıstan halkları vardı. Dağıstanlı yetkililer Mir Cafer Bağırov'un kendilerine sempatisinden haberdarları. Bu nedenle, bir grup kanaat önderi alelacele Bakü'ye gelerek Bağırov'la görüştü. Bağırov'dan, Dağıstan halklarının uğrayabileceği bu büyük felaketi önlemesi ricasında bulundular.

Bağırov Stalin'i arayarak Dağıstanlıların ricası konusunda bilgi verdi. Konuyu etraflıca anlatmaya çalışırken, Stalin'in henüz meseleden haberdar olmadığını anladı. Azerbaycan ve Dağıstan halkları arasındaki tarihi bağlardan söz etti. Dağıstan'ın hayvancılıkla iştigal eden ailelerinin yüz binlerce baş koyunla beraber kışı geçirmek için Azerbaycan'a geldiklerini, Azerbaycan'da petrol sanayisinde çalışan her dört ustadan birinin Dağıstanlı olduğunu anlattı. Dağıstanlıların Azerbaycan halkının kardeşleri olduğunu ifade etti ve sadakatleri konusunda şahsen garanti vererek yurtlarından sürülmemelerini rica etti.

Bağırov: "Ben başımla beraber garanti ediyorum" demişti.

Stalin şöyle yanıtladı:

"Bu konu bana rapor edilmedi. Siz bu şekilde garanti veriyorsanız, Dağıstanlıların sürülmesine rıza göstermem. Fakat bu durumda Dağıstan'ı himaye ediniz.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İhtiyaç görüyorsanız, Dağıstan'da yerel yönetime güvenilir ve deneyimli kişileri atayınız ve asayışı tam anlamıyla temin ediniz.”

Stalin'e güveni için teşekkür eden Bağırov derhal plan yaptı. Vakit kaybedemezdi. SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ni arayarak Merkezi Komite Sekreteri Şerbakov'la görüştü ve Stalin'le arasında geçen konuşmaya dair bilgi verdi. Öncelikle kadro ve örgütlenme meseleleriyle ilgileneceğini ifade etti. Merkezi Komite yetkililerinin, Dağıstan Otonom Cumhuriyeti'nin savaş boyunca, yani geçici bir süre için Azerbaycan'ın gözetimi ve yönetimi altında bulunacağını bilmeleri gerekiyordu.

Bağırov'dan aldığı bilgi Şerbakov'u sevindirmişti. Çünkü o dönemde Rusya kendisi de zor durumdaydı. Almanlar Rusya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarının yarısından daha fazlasını işgal etmiş ve Volga nehrine dayanmışlardı, artık Stalingrad'ı bombalıyorlardı.

Bağırov, Dağıstan için yaptığı planı gecikmeden uygulamaya koydu. Aziz Aliyev'i İran'dan geri çağırdı ve durumu kendisine anlattı. Stalin'in de rızası alındıktan sonra Aziz Aliyev Dağıstan Parti Komitesi'ne I. Sekreter, Dağıstan'da nüfuz sahibi olan Abdurrahman Daniyalov ise Bakanlar Kurulu Başkanı görevine atandı.

Aziz Aliyev'le beraber emniyet kurumlarından, Merkezi Komite'den, Komsomol örgütünden ve sendikalarından seçilmiş büyük bir grup da Dağıstan'da çeşitli görevlere gönderildi.

Stalin'e verdiği söze bağlı kalan Bağirov, Dağıstan'la her gün ilgileniyordu. Buraya her türlü desteği veriyor, parti örgütünde, siyasi kurumlarda, askerlik ve vatanseverlik meselelerinde her şeyin pürüzsüz bir şekilde yürütmesine dikkat ediyordu. Aziz Aliyev başta olmak üzere, Dağıstan'a gönderilen insanların fedakarlıkla çalışmaları sayesinde hedefe ulaşıldı. Savaş boyunca ve savaştan sonraki yıllarda da Dağıstan'da rejim karşıtı, Sovyetler Birliği karşıtı, olumsuz nitelendirilebilecek herhangi bir olay yaşanmadı. Dağıstanlılar bu süreçte SSCB'ye ve Stalin'e bağlılıklarını en iyi şekilde sergilediler, kendilerine duyulan güveni boşa çıkarmadılar. Ortaya çıkan sonuçta elbette ki Bağirov'un desteğini arkasına almış Aziz Aliyev'in eşsiz bir katkısı vardı. Aziz Aliyev 1948 sonbaharına kadar Dağıstan'da çalıştı ve daha sonra Aziz Aliyev'in yerine I. Sekreter görevine, zaten beklendiği üzere, Daniyalov getirildi."

1944 yılında Almanya karşısında zafer kazanılacağına emin olunca SSCB yönetimi Güney Azerbaycan konusuna döndü. Diğer yandan İran'da keşfedilmiş büyük petrol rezervleri burayı güçlü devletlerin rekabet alanına çevirmişti. Ne var ki SSCB'nin daha önce etkinliğini azaltma kararının olumsuz bir yansıması olarak, İran yönetimi üzerinde ABD ve İngiltere'nin daha büyük bir etkiye sahip bulunduğu hissedilmekteydi.

SSCB'nin petrol ihtiyacı her geçen gün artmaktaydı. Bu nedenle Sovyet yönetimi İran'ı kendi etki

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

alanına çekmek için her yolu deniyordu. Petrol müca-
delesi Stalin'i en sert adımlara zorluyordu. Durumdan
faydalanmaya çalışan Mir Cafer Bağirov ise daha çok
milli bir çizgi takip etmenin peşindeydi.

Bağirov, İran'daki Azerbaycanlıların haklarının
savunulması adıyla ve otonomi talebiyle Şah yönetimine
baskı yapılabileceği ve SSCB'nin çıkarları doğrul-
tusunda tavizler elde edilebileceği konusunda Stalin'i
ikna etti. Oysa gerçek amacı Güney Azerbaycan'daki
otonomiyi daha sonra bağımsız bir devlete dönüş-
türmekten ve Kuzey Azerbaycan'a ilhak etmekten iba-
retti. Öte yandan, Moskova'nın çıkarları doğrultusunda,
bölgede ABD ve İngiltere'nin etkisi azaltılmış olacaktı.

Asıl önemlisi Stalin'in bu konuda ikna olmasıydı.
Stalin duruma ciddiyetle eğilmiş bulunuyordu. V.
Molotov'a, İran'daki Azerbaycanlıların haklarının çiğ-
nendiği konusunda İran Şahı'na bir nota vermeyi emretti.

Bağirov, 14 Eylül 1944'te Stalin'e gönderdiği
mektupta, Güney Azerbaycan'da kısa zamanda de-
mokratik bir yönetim tesis edileceğini, bölgenin en
büyük siyasi örgütlerinden olan ve destekçilerinin ço-
ğunluğunu Azerbaycanlıların oluşturduğu Halk Par-
tisi'nin başında Ermeni kökenli Erdeşir Avanesyan'ın
bulunması nedeniyle Halk Partisi'nin gözden düştüğünü
ve Azerbaycanlıların bu partiden uzaklaştıklarını anla-
tıyordu.

(Aynı mektup, daha sonra mahkemede Mir Cafer Bağırov'un milliyetçilikle suçlanmasında kullanılacaktır.)

Bağırov'un mektubunu bazı atlamalarla okurların dikkatlerine sunuyorum:

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 90, dosya 71

*Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi
Merkezi Komitesi*

İ. V. Stalin Yoldaş'a

*Güney Azerbaycan'daki Duruma İlişkin Bazı
Dikkatler*

Son zamanlarda, Sizin Güney Azerbaycan'da SSCB'nin etkisinin artırılmasına ilişkin emirlerinizin gereğini yaparak, tarafımızdan birtakım eylemler hayata geçirilmiştir.

Azerbaycan'ın üst düzey sivil ve asker kadrolarından seçilmiş 245 kişi Güney Azerbaycan'a gönderilmiştir. Bunlardan 13 kişi diplomatik görevle, 10 kişi ticari görevle, 150 kişi Garnizon Komutanlığı'na gönderilmiş olup, diğerleri ekonomi, ulaşım, eğitim ve kültür işlerinde görevlendirilmiştir. Dış Ticaret Halk Komiserliği'nce, ayrıca sağlık, demiryolu ulaşımı ve diğer alanlarda görevlendirilmek üzere 375 kişi daha seçilmiştir ki bunların da yakın günlerde Güney Azerbaycan'a yollanması bekleniyor. Görevlendirilenlerin hepsi Güney Azerbaycan hayatını, dilini, dinini,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

milli özelliklerini bilen Azerbaycanlılardır ve kişilerin yerli halkla kısa sürede iyi ilişkiler tesis ederek çoğunlukla aydınlar, işçiler ve köylüler arasında, bir ölçüde de din adamları ve tüccar arasında nüfuz kazanmış oldukları söylenebilir.

Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi kararı doğrultusunda Tebriz'de Azerbaycan dilinde "Vatan Yolunda" adlı askeri gazete yayınlanmaktadır ki çıktığı günden itibaren Güney Azerbaycan'da geniş kitlenin, özellikle aydın kesimin ilgi ve sevgisini kazanmıştır. Gazete Güney Azerbaycan'ın tüm kentlerinde ve pek çok köyünde gayet başarılı bir şekilde dağıtılmaktadır. Güney Azerbaycan'ın Biriya, Yusuf Tehfi, Mehtak Rıza, Aliyazade, Mir Mehdi, Yahya Tehfi, Humay Hanım, Lale Hanım gibi genç ve yetenekli şair ve yazarlarının gazeteye etkin bir şekilde katkıda bulunmaları da ciddi bir başarı olarak değerlendirilebilir. Bu şair ve yazarların siyaset konulu eserleri Alman faşizminin kötülerken, halkların kardeşliğini öne çıkarmakta ve SSCB'yi övmektedir. Bu durum gazetenin etkisini arttırmakta, gazeteyi geniş kitlelere daha çok sevdirmektedir. Tebrizli aydınlar dışında İran'ın Tahran, Miyane, Erdebil, Merend, Şahpur kentlerinden ve diğer yerlerden 30 kadar Azerbaycanlı muhabir de gazeteye katkıda bulunmaktadır. Kadınlar da dahil olmakla Güney Azerbaycan aydınlarının gazeteyle ciddi bir şekilde işbirliği yapma isteği de yayının başarısında etkili olmuştur.

Tebriz aydınlarının gazete hakkındaki görüşlerine bir örnek olarak ilkokul öğretmeni Lale'nin mektubundan şu cümleleri alıntılamağ isterim:

– Gazetenin ilk sayısını aldım ve heyecan duyarak okudum. Gazeteyi almak için varımı yoğumu vermem gerekse, bunu memnuniyetle yapardım. “Vatan Yolunda” gazetesinin parlak bir yıldız misali Tebriz'in ufuklarını aydınlatmasını diliyorum.

“Vatan Yolunda” gazetesine Sovyet Azerbaycan'ın yazarları, şairleri ve gazetecileri de etkin bir şekilde katkıda bulunuyorlar. Gazete Tebriz'de İranlı şair Balaş Azeroğlu başkanlığında Antifaşizm Komitesi'nin çalışmalarını da hızlandırmıştır. Bu komite sıklıkla antifaşist yazı ve şiirlerin yayınlandığı sayfalar basarak yaymaktadır ve bu sayede halk arasında geniş bir popülerlik kazanmıştır.

Güney Azerbaycan halkı, özellikle köylüler arasında din adamlarının büyük nüfuz sahibi olduğu dikkate alınarak, bu alanda da birtakım çalışmalar yaptık. Yakın zamanda Bakü'de düzenlenen Güney Kafkasya Müslüman Din Adamları Kurultayı'nda Müslümanlara yönelik faşizm karşıtı bir müracaat kabul edildi. Bu müracaat İran'a gönderilerek Azerbaycan ve Fars dillerinde 5 bin adet basıldı ve dağıtıldı. İran halkı ve din adamları bu müracaatı büyük bir beğeniyle karşıladılar. İran Parlamentosu üyeleri Şeyhülislam Melayiri, Hacı Seyit Rıza Firuzbeyli'nin, aynı zamanda Kadı Mirza Bağır Ağa, müçtehitlerden Ağa Sıkka-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

tülislam ve Hacı Mirza Halil Ağa'nın ve diğer etkin din adamlarının bu müracaata ilişkin olumlu görüşlerinin İran basınında yer bulması da etkili olmuştur. Bunlara ilaveten, Şeyhülislam Ahunt Alizade (Azerbaycan'da Milli Bilimler Akademisi Başkanlığı yapmış Akif Alizade'nin dedesidir – yazarın notu) başkanlığında bir din adamları heyeti (gerçekte daha önce ilga edilen dini kurum tekrar faal duruma getirilmişti – yazarın notu) İran'daki nüfuzumuzu arttırmak amacıyla Güney Azerbaycan'ın din adamlarıyla kişisel temaslarda bulunmaktadırlar.

Sovyet Azerbaycan'ının kültür ve sanatının sergilenmesi amacıyla İran'ın büyük kentlerine 44 kişilik bir sanatçı grubu gönderilmiştir. Bu grup Tahran, Tebriz, Pehlevi, Reşt, Erdebil, Gazvin, Maku, Şahpur ve Rezaiye kentlerinde verdikleri konserlerde büyük başarı kazanmıştır. Sanatçılar Sovyet Ordusu askerleri önünde konser vermiş, ayrıca, yoksul halk için parasız konserler vermiştir.

Azerbaycan'dan sanatçı grubunun İran'a gönderilmesi Azerbaycan'ın kültür ve sanatının İran genelinde ve özellikle Azerbaycan halkının geçmişini ve bugününü yansıtan sanatın büyük ilgi gördüğü, daha iyi anlaşıldığı ve kabullenildiği Güney Azerbaycan'da tanıtılmasının ve popüler hale getirilmesinin ne derecede faydalı olduğu gerçeğini de bize göstermiştir. “Yaşa Azerbaycan” adlı şarkı ve Azerbaycan sanatçılarının

İran'a götördükleri diğer şarkılar bu ülkede geniş bir yaygınlık kazandı.

Bakü'de Azerbaycan dilinde yayımlanan radyo programları, özellikle Azerbaycan müziği de İran halkı arasında çok popülerlik kazanmıştır. Bakü radyosunun yayın yaptığı saatlerde Güney Azerbaycan kentlerindeki radyo hoparlörlerimizin karşısında toplanarak Sovyet Enformasyon Bürosu'nun haberlerini, savaş haberlerini, konserleri ve diğer yayınları büyük ilgi ve dikkatle izleyen kalabalıklar sıklıkla görülebilir.

Sovyetler Birliği'nin ve özellikle Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin ekonomik ve kültürel alanlardaki kazanımlarını İran halkına daha etraflı bir şekilde duyurmak amacıyla Tebriz kentinde Kültür Evi'nin bir şubesi tesis edilmiştir.

Partinin Merkezi Komitesi'nin kararı doğrultusunda Tebriz'de Rus ve Azerbaycan dillerinde eğitim veren orta dereceli okul açma hazırlığındayız ve bu okul için uzman öğretim kadrosu, ders araç ve gereçleri, diğer ihtiyaç maddeleri seçilmiştir.

Bu süreçte Güney Azerbaycan'da yürüttüğümüz eğitim ve kültür çalışmaları Sovyetler Birliği'ne ilgi duyan gençlerin Sovyet okulunda eğitim görmeyi arzu ettiklerini meydana çıkarmıştır. Bu nedenle Tebriz'de söz konusu okulun açılması tam zamanında atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yine Parti Merkezi Komitesi'nin kararı doğrultusunda Tebriz'de anonim ortaklık olarak bir trikotaj

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

ve çorap fabrikası tesis edilmektedir ve İran'daki Sovyet kurumları bu fabrikanın ortakları olacaktır. Fabrika için yöneticiler, uzmanlar, araç ve gereçle beraber, bina seçimi de yapılmıştır. Fabrika yakın zamanda, Dış Ticaret Halk Komiserliği tarafından resmiyet kazanır kazanmaz açılacaktır. Bu fabrikanın, yerli halkın, özellikle kadınların burada çalışmayı arzu edecekleri kadar örnek bir kurum olmasını planlıyoruz.

Şu gerçeğe de dikkat çekmeden edemem ki üyeleri çoğunlukla Azerbaycanlılardan oluşan ve Güney Azerbaycan'ın büyük siyasi örgütlerinden biri olan Halk Partisi'nin başında halen Ermeni kökenli Erdeşir Avanesyan bulunuyor. Bu şahsın iyi ve sadık bir yönetici olduğu söyleniyor, yine de kendisinin etnik kökeni Halk Partisi'nin gözden düşmesine ve Azerbaycanlıların partiden uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız bilgilerden anlaşılacağı üzere Sovyet kurum ve kuruluşlarından bazıları henüz bizim politik çizgimizi İran'daki Sovyet yönelimli ve nüfuz sahibi kişiler aracılığıyla hayata geçirememektedirler. Diğer yandan, bir tek halkın değil, İran'ın devlet dairelerinin ve üst yönetiminin de kabullenmek zorunda olacağı bir ortamı henüz oluşturamayan Sovyet Ordusu Kumandanlığı'nın kararlılıktan uzak olduğunu da söylemeliyiz. Bu durum İranlılar tarafından zayıflık olarak değerlendiriliyor, ayrıca bozgunculara ve suç unsurlarına huzuru bozmak için müsait ortam sunuyor. Bizim Kumandanlık yetkililerinin gözleri önünde Kürt-

lerin uzunca bir zamandan beri Azerbaycanlıları yağmalamakta oldukları, yetkililerimizin hiçbir ciddi önlem almadan, yalnızca ihtarlarla yetinmeleri başka türlü açıklanamaz.

İran'daki tüm kurumlarımızın ve çalışanlarımızın faaliyetinin aşağıda belirtilen alanlarda yeni baştan düzenlenmesinin ve takviye edilmesinin doğru olacağına inanıyoruz:

1) Kararlı bir duruş sergilenmeli, Güney Azerbaycan'dan Meclis'e adaylıkların onaylanması konusunda ısrar edilmeli.

2) Sendikaları yakın zamanda birleştirmek için gerekli çalışmalar yapılmalı, bozguncu ve Sovyetler Birliği karşıtı tüm unsurları sendika yönetimlerinden uzaklaştırmalı, sendikalar üzerindeki etkimizi arttırmalı.

3) Halk Partisi (Hizb-i Tude) yönetiminin nüfuz sahibi aydınlar ve öncelikle Azerbaycanlı aydınlar sayesinde takviye edilmesi sağlanmalı; aydınlar, işçiler ve köylüler arasında Parti'nin saygınlığının ve etkisinin arttırılmasına yönelik adımlar atılmalı.

4) Mahiyet itibariyle bize karşı bozguncu çalışmalar yapan unsurlar ve suçlular aleyhinde İran'ın Güney Azerbaycan'daki ilgili devlet kurumları aracılığıyla kararlı adımlar atılmalı.

5) İran'daki Sovyet Ordusu Kumandanlığı'na ve diplomatlarımıza, Kürtlerin Azerbaycanlılara karşı her türlü saldırganlıklarının ve silahlı soygunlarının önlenmesi, Kürtlerle Azerbaycanlılar arasında karşılıklı

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

normal ilişkiler tesisi amacıyla bazı Kürt aşiret reislerine yönelik kararlılık sergilenmesi emredilmeli.

6) *İran'da Sovyet Ordusu birliklerinin bulunduğu bölgelerde sosyal düzen ve asayişin sağlanması amacıyla, söz konusu bölgelerdeki garnizonların rolünün ve etkinliğinin artırılması; İran yönetimi tarafından hayata geçirilen hiçbir uygulamanın Sovyet garnizonlarının çıkarlarını ihlal etmemesinin sağlanması.*

7) *Öncelikle halkın nüfuz sahibi kesiminden faydalanmak suretiyle, istihbarat çalışmalarının artırılması.*

8) *Mümkün ve son derecede dikkatli biçimlerde köylüler arasında propaganda çalışmalarımızın artırılmasına önem verilmesi.*

*Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi
Komitesi Sekreteri
Mir Cafer Bağirov
14 Eylül 1944
Nu. 391
Bakü”*

İşte tam da bu sırada İran'daki diplomatik birimlere Parti'de ve devlet kurumlarında çalışan Azerbaycanlılardan adaylar önerilir. Eski adıyla Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Arşivi'nde 2002-2003 yıllarında çalışırken, Mir Cafer Bağirov tarafından düzenlenmiş bir belgeye rastladım. Bu belgede Güney Azerbaycan'da yeni konsolosluklar açılması ve bu konsolosluklarda Azerbaycanlıların çalışması öneril-

mektedir. Bağır Seyidzade'nin Maku kentinde diplomatik göreve atanmasına dair ilk bilgiye de burada rastlıyoruz:

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 89, dosya 141

Görev adları ve aday listesi

Diplomasi

Büyükelçilik (Tahran)

1) Müşavir: Ali Ekber oğlu Ehed Yakubov

2) İkinci Müşavir: Memmed Tağı Orucov (Quba

Vilayet Parti Komitesi Sekreteri)

3) Üçüncü Müşavir: Cebrail İsrafiloviç Haşimov

Başkonsolosluk (Tebriz)

4) Yardımcı Konsolos: Süleyman Rahimov

(Merkezi Komite Propaganda Şubesi)

5) Katip: Mirza Memmedov

Yardımcı Konsolosluk

6) Yardımcı Konsolos: Seyit Ahmet oğlu Mustafa

Mustafayev

7) Katip: Mir Kasım oğlu Bağır Seyidzade”

(Liste çok uzun olduğundan sadece bir bölümünü yayınlıyorum. Güney Azerbaycan'ın toplamda 12 kentinde konsolosluk açılmış, Başkonsolosluk ise Tebriz'de bulunmuştur. Gerçekte bu listedeki görevlere atananlar, yeni kurulacak devletin bölgelerinde Parti'nin üst düzey yetkilileri konumuna getirileceklerdi.)

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Güney Azerbaycan'a gönderilmeden önce Bağır Seyidzade siyasi çalışmalarda yeterli deneyime sahip bulunuyordu. Özellikle savaş bölgelerinde siyasi çalışmalar yapan propaganda gruplarına dahil edilmesi, kendisinin siyasi açıdan yetişmesinde büyük pay sahibi olmuştu.

Burada bir gerçeğe de temas etmeden geçemeyeceğim. Değerli aydınımız Mir Hasan Seyidov hatıratında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kerç yarımadasında Azerbaycanlı askerlerin toplu ölümden nasıl kurtulduklarını genç kuşaklara şöyle anlatıyor:

“Kerç felaketini duyunca Mir Cafer Bağirov çok tedirgin oldu ve Mehlis'e çok kızdı. Çünkü Mehlis, her ne pahasına olursa olsun Kerç körfezi üzerinden Kırım yarımadasına girilmesini emretmişti. Bu görevi başarması gereken tümenler ise çoğunlukla Azerbaycanlılardan oluşuyordu.

Kırım'a çıkarma yapma girişimi sırasında Alman bombardıman uçakları bu askerlerin olduğu tüm gemileri açık denizde mahvetti. Buna rağmen operasyonun yinelenmesi ve Kırım yarımadasına çıkarma yapılması emredildi. Bu kez Alman uçakları tümen mevcudunun tamamını mahvettiler ve askerler çaresiz bir biçimde denizde boğuldu.

Sivastopol'ün savunmasından sorumlu kara kuvvetleri komutanının yardımcısı ve Kıyı Orduları Komutanı İ. Petrov, Mehlis'in acemice verdiği emirler

konusunda Mir Cafer Bağirov'u bilgilendirerek şöyle der:

- Soydaşlarınızdan hiçbiri birkaç gün sonra hayatta olmayacak. Benim elimden ne yazık ki hiçbir şey gelmiyor. Lütfen müdahale edin ve acilen önlem alın. Benim ismimin geçmemesini rica ediyorum.”

Azerbaycanlılar Sovyet ordusu saflarında Almanya'ya karşı kahramanca savaşıyorlardı fakat ne yazık ki çoğu Rusça bilmiyordu, bu yüzden savaş sırasında verilen emir ve komutları anlamakta güçlük çekiyorlardı. Dolayısıyla, verilen emrin gereğini yapmamak ya da yönetmeliklere uymamak suçuyla sıklıkla askeri mahkemeye çıkarılıyorlardı.

Dönemin muharip askerlerinden Ceyhun adlı bir ihtiyar anılarını şöyle anlatıyordu:

“Hızlandırılmış kurslarda çıkarma eğitimi alıyor, paraşütle atlamayı öğreniyorduk. Gerçi 5-10 gün içinde ne kadar öğrenebilirdik? Sonra bizi Kerç'e gönderdiler. Almanlar çok güçlüydü. Diğer yandan biz güneyliler soğuk havaya pek dayanıklı değiliz. Almanlarla yakın dövüş bize özellikle pahalıya mal oluyordu. Her defasında ellerimi göğşe açarak şöyle dua ediyordum:

– Allah'im, bana ucuz bir ölüm verme.”

S. Ştemenko'nun anlattıklarından:

“1942 yılı Ocak ayının sonunda Başkomutanlık L. Z. Mehlis'i kendi temsilcisi olarak Kırım cephesine gönderdi. Mehlis ise hep yaptığı gibi, yardım edeceğine yöneticiler arasında kargaşa çıkarmaya başladı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Öncelikle Karargah Reisi Tolbuhin yerine Tümgeneral P. P. Veçni'yi atadı. Önceden hazırlanmış saldırı planı defalarca ertelendi, Mehlis komutanlarla tartışıp durmak dışın bir şey yapmıyordu."¹¹

7 Mayıs'ta Almanlar kendileri saldırıya geçti ve bir gün sonra savunma hattını yarıdı. Sonuçta Kırım yarımadası Kerç'le beraber düşmanın eline geçti.

Güney Kafkasya Askeri Konseyi üyesi Mir Cafer Bağırov bundan haberdar olunca en şiddetli çatışmaların yaşandığı güney cephesine gitti. Azerbaycanlı askerleri toplayarak şöyle konuştu:

– Kartallarım, Azerbaycan'ın şanlı evlatları, size selam olsun!

Bağırov'u gören askerler çok mutlu oldular. İftihar ettiler, moralieri düzeldi. Diğer yandan, hem savaş alanında, hem de askeri birliklerde Azerbaycanlı askerlerin aşağılandığını söyleyerek şikayet ediyorlardı. Askerler arasında "Azerbaycan'dan iyi asker çıkmaz" sözü yayılmışmış. Bu söz elbette ki askerlerin moralini bozuyormuş, kendilerini aşağılanmış hissediyorlarmış.

Bağırov durumu Stalin'e ilette ve her konuda, özellikle Kerç operasyonlarının başarısızlıkla sonuçlanmasında Mehlis'i suçladı. Mehlis ise Stalin'e sunduğu raporlarda cephenin komutanlarından olan D. T. Kozlov'u suçluyordu. Yanıt olarak Stalin Mehlis'e şöyle bir telgraf gönderdi:

¹¹ "Avrupa'nın Son Hudutlarında"

<http://militera.lib.ru/memo/russian/shtemenko/29html>

“Kırım cephesinin durumu için sorumluluk taşımayan dış gözlemci gibi tuhaf bir tutum takınmaktasınız. Bu sizin için elverişli olmakla beraber, büsbütün asılsız bir tutumdur. Kırım cephesine müfettiş olarak değil (Mehlis Devlet Müfettişliği Halk Komiseri görevindeydi – yazarın notu), Başkomutanlık sorumlu temsilcisi olarak gönderildiniz. Kozlov’un yerine Hindenburg tarzı birini atamamızı istiyorsunuz. Fakat yedekte Hindenburglara sahip olmadığımızı bilmiyorsunuz. Kırım’daki işiniz zor değil ve bu işi siz de başarabilirsiniz. Saldırı uçaklarını diğer işlerde değil, düşman tanklarına ve canlı gücüne karşı kullanmış olsanız, düşman savunmamızı yaramaz, tanklar savunma çizgimizi aşamazdı. İki ay boyunca Kırım cephesinde hiçbir sonuç alamadan oturduğunuz halde, bunca basit bir gerçeği anlamak için Hindenburg olmanıza hiç gerek yok.”¹²

3 Haziran’da Çadayev Stalin’in kabul odasında cepheden gelmiş olan Mehlis’le görüştü. Çadayev bu görüşmeyi şöyle anlatıyor:

“Mehlis’le ordumuzun Kerç yarımadasındaki yenilgisi üzerine konuşurken Stalin kapıda göründü. Mehlis oturduğu yerden ayağa fırladı:

– Merhaba Yoldaş Stalin. İzin verirsiniz arz edeyim.

¹² İ. V. Stalin; L. Z. Mehlis’e telgraf, 9 Mayıs 1942; Stalin, “Eserleri”, 18. Cilt, “Soyuz” Enformasyon ve Yayın Merkezi, Tver, 2006, s. 291.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Stalin duraklayarak bir an için Mehlis'i tepeden tırnağa süzdü, heyecanlı bir sesle yanıtladı:

– Lanet olası!

Derhal da çalışma odasına girerek kapıyı çarptı. Mehlis kollarını yavaş yavaş yanına indirdi, pencereye döndü.

Mehlis'in o gün bir süre sonra Stalin'in yanına girmeyi her halükarda başardığını daha sonra Poskrebişev'den öğrendim. Kırım faciasının suçlusu, kelimenin gerçek anlamında Stalin'in ayaklarına kapanmışmış. ”¹³

Cephe komutanı D. T. Kozlov, Askeri Konsey üyesi tümen komiseri F. A. Şamanin, cephe bölgesinin Karargah Reisi P. P. Veçni ve diğer komutanlar görevlerinden alınmışlar, Kozlov ve Şamanin'in rütbesi tenzil edilmiş. L. Z. Mehlis ise Savunma Halk Komiseri Yardımcısı ve Kızıl Ordu Baş Siyasi İdare Reisi görevlerinden alınmış ve rütbesi kolordu komiserliğine tenzil edilmiş. Baş Siyasi İdare Reisi görevine Komünist Parti Merkez Komitesi Sekreteri ve Politbüro Aday Üyesi A. S. Şerbakov atanmış.

Bu değişikliklerin ardından, savaşa gönderilen Azerbaycanlı askerlerin de dahil edildiği 416, 77 ve 223 numaralı askeri birlikler oluşturulmuş. Askeri birliklerin milliyet etkeni temelinde tesisinin bir amacı da Sovyet

¹³ Yemelyanov, Yuri; “Başkomutan”; “Pravda” gazetesi. <https://kprf.ru/history/party/149992.html>

halklarının büyük zaferinin beynelmilel özelliğinin altını çizmekten ibaretti.

416 numaralı tümen Taganrog kentini kurtarınca “Taganrog Tümeni” adını aldı.

Dilara Hanım babası Bağır Seyidzade’yi anlatırken, savaşan askerlere moral vermek amacıyla babasının, Samet Vurgun başkanlığındaki Azerbaycan aydınları grubuyla beraber Novorossiysk cephesinde 416, 77 ve 223 numaralı tümenleri ziyaret edişini anımsıyor. Askerlere moral vermek için sanatçılar cephe bölgesine götürülür, konserler düzenlenir, aynı zamanda askerlere konferanslar da verilirdi. Bağır Seyidzade yine Samet Vurgun’la beraber Tiflis’te vatanseverlik mitingine katılmıştır. Ateşli karakterleri ve yaptıkları işin doğruluğuna emin bulunmaları güçlerinin asıl kaynağıydı. İmandıkları gerçekler doğrultusunda diğer insanları da ikna ve seferber edebiliyor, peşlerinden sürükleyebiliyorlardı. Bu, içlerinden gelen bir güç ve yine iç dünyalarının bir ihtiyacı idi.

Fakat SSCB’nin 1941 yılı sonrasında Güney Azerbaycan’da ve İran genelinde etkinliğinin azalmasının olumsuz sonuçlarından biri şundan ibaretti ki İran yönetimi bütünüyle ABD ve İngiltere’nin etkisi altına girmiş bulunuyordu. Bölgede Moskova yönetiminin etkin olmamasından da faydalanan İngilizler etnik ve sosyal etki unsurları aracılığıyla İran şahını hemen hemen rehin almış gibiydiler.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Sovyetler Birliği'nin Tebriz Başkonsolosluğu 28 Ocak 1942 tarihli mektubunda Kürtler arasında "Bağımsız Kürdistan" propagandasının yapılması ve Birleşik Kürdistan Partisi'nin kurulması amacıyla yapılan çalışmalara dair de bilgi vermektedir. Kürt hareketi liderlerinin talimatları doğrultusunda, Birleşik Kürdistan'ın Türkiye, İran ve Irak'taki tüm Kürtleri ortak ve otonom bir Kürt devletinde bir araya getirmesi gerekiyordu.

İran'ın güneyinde Kaşkaylarla Tahran yönetimi arasındaki ilişkilerde de gerilim ve belirsizlik söz konusuydu. İngilizlerin gayretleri sayesinde Nasirhan Kaşkay önderliğindeki Kaşkaylar silahlı operasyonları durdurarak hükümetle barışmayı kabul ettiler. Fakat aşiretler silahlarını teslim etmek istemiyorlardı. (Bunu elbette İngilizlerin tavsiyesiyle yapıyorlardı, çünkü İngilizler gelecekte İran Şahı'na etki edebilecekleri mekanizmayı ellerinde tutmak istiyorlardı.)

Kıyası, İran yönetiminin 1941-1943 yıllarındaki (Faruki, Süheyli, Kavam ve tekrar Süheyli hükümetleri dönemindeki) dış politika çizgisi genel itibariyle İngilizlere meyyal idi.

Buna rağmen, müttefiklere karşı sergilenen tutum esasında pek değişmemiştir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Tahran'daki Büyükelçi A. Smirnov 13 Temmuz 1943 tarihli mektubunda bu konudan söz ederken, müttefiklik antlaşmasının imzalanmasıyla İran hükümetiyle müttefikler arasında bir dönüm noktası

yaşandığını, buna rağmen İran basınında müttefiklere saldırıların bir yıl boyunca aralıksız sürdüğünü ifade ediyor.

İran'da kamuoyu oluşturulmasında Almanların etkisi de az değildi. İran'a yeni atanan Büyükelçi Mihail Maksimov 20 Eylül 1943 tarihli mektubunda, İran'ın 1943 Eylül'ünde Almanya'ya savaş ilan etmesinden sosyal çevrelerin ve basının memnuniyet duymasına rağmen, İran tüccarları, subayları ve devlet memurları arasında Almanya'nın zaferi için dua etmeye devam edenlerin de bulunduğu altını çizer.

Yine A. Smirnov, 1941 yılı için Yıllık Rapor'unda İran hükümetinin müttefiklerle ilgili tutumuna dair şöyle der:

“Kızıl Ordu'nun tuttuğu bölgelerde demokratik güçlerin serbest bırakılması ihtimalinden korkarak, İran'ın hakim çevreleri daha çok İngilizlerle yakınlaşmaktadırlar.”

İngilizlerin 1941-1942 yıllarında İran'da yürüttükleri askeri ve stratejik çalışmalar şunlardan ibaret olmuştur:

“1) Askeri amaçlarla Fars Körfezi'nden İran'ın içlerine doğru yolların ve savunma istihkamlarının yapılması (Zahidan – Meşhet; Bender-Buşir – Tahran; Ahvaz – Tebriz);

2) Yeni bir ordu yapılanması (12 tümen kadar);

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

3) *Kirmanşah, Kuramabad, Meşidi-Süleyman, Heftkel, Ram-Hürmüz ve Bender-Dilem'in işgali.*"¹⁴

1942 Mayıs'ında İngiltere-İran Maliye Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla İran İngilizlerin taleplerini karşılamayı taahhüt etti, diğer yandan İngiliz sterlinin değeri serbest piyasadaki değerinden %40-%60 oranında arttırıldı. Bu antlaşma basında da, Meclis'te de sert itirazlara yol açtı, fakat itirazlara rağmen gıda tedariki konulu ek bir antlaşma daha imzalandı. İngiliz kredisi olarak İran'a 1943 yılında yaklaşık olarak 1 milyon ton tahıl ithal edildi. Öte yandan İngilizler 1943 Haziran'ında İran'la petrol ihracı konulu bir antlaşma da imzaladılar.

İşgal ettikleri bölgeleri kendilerine düşman olan unsurlardan arındırma (İngiliz karşıtı yerel yönetimlerin tutuklanması ve değiştirilmesi) politikası da devam ediyordu. Kürdistan ve Luristan bölgelerinde İngilizler Kürt ve Lur aşiretlerinin liderlerini İngiltere'yle işbirliği yapmak konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Diğer yandan Kaşkaylar ve Bahtiyarilerle de çalışmalar sürüyordu. Huzistan şeyhinin rüşvete yatkınlığından faydalanarak, kendisiyle sıkı ilişkiler tesis etmişlerdi. Huzistan Araplarına savaş sonrasında bağımsızlık vaat ediyorlardı. Bağımsız Kürdistan isteyen Kürt hareketi liderlerini de gizliden gizliye destekliyorlardı. İran'ın devlet kurumlarına kendi adamlarını yerleştirmek için

¹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 28, Liste 4, Dosya 2, Yaprak 46-62.

her yolu deniyor, sinema filmleri, radyo programları, kitap dükkanları, dergiler vesaire aracılığıyla büyük propaganda çalışması yapıyorlardı.

Her şeye rağmen dünya genelinde sömürge politikası takip eden İngilizlere karşı İran'daki tutum olumlu değildi. Halkın çoğunluğunda gizli bir İngiliz düşmanlığı söz konusuydu. M. Maksimov'un da 20 Eylül 1943 tarihli mektubunda ifade ettiği gibi:

“İngilizler Şah'ı ve hükümeti kuzey bölgelerinin Bolşevikleştirilmesi tehlikesiyle korkutarak, kendilerine yakınlaştırmaya çalışıyorlardı.”

İran'ın hakim dairelerinde İngiltere'nin eskiden beri takip ettiği saldırgan siyasetten duyduğu tedirginlikle SSCB'den gelebilecek Bolşevik tehlikesi birleşince, İran hükümeti ABD ile dostluk ilişkileri geliştirmeye yönelmek zorunda kaldı. 10 Şubat 1942 tarihinde İran Şahı ile Roosevelt arasında, Müttefiklik Antlaşması'nın imzalanması dolayısıyla karşılıklı telgraflar gönderildi. (Kendi telgrafında İran Şahı, esasında ABD'yi İran'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garantörü olarak görmekteydi.) Hatta Kavam 1942 yılında ABD temsilcisi Wilk'e İran'daki Sovyet ve İngiliz orduları yerine ABD ordusunun konuşlandırılmasını teklif etti. SSCB Askeri İstihbarat İdaresi'nin verdiği bilgilere göre, 1942 yılı ortalarında İran'a ABD'den yoğun bir şekilde ekonomik ve askeri danışmanlar gönderilmiştir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

3 Mayıs 1942'de ABD İran'a silah satışından yararlanmış olan borcun vadesini uzattı. 29 Mart 1943'te ABD-İran Ticaret Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma hem ticaretin gelişmesini, hem de gemicilik ihtiyaçlarının ve savaştan kaynaklanan diğer ihtiyaçların temin edilmesini öngörüyordu. İran ABD'den ithal edilen pek çok malın gümrük vergisini düşürmeyi kabul etti, özellikle otomobil sanayisi ürünlerini %15'lik tekel vergisinden muaf tuttu. ABD de karşılığında İran'dan ithal ettiği malların, özellikle halının gümrük vergisini düşürdü.

1942 yılının ortalarından sonra ABD'nin Tahran'daki diplomatik heyeti devlet adamları ve İran basınıyla ilişkileri geliştirmek için ciddi bir şekilde çalışmaya başladılar. Aynı durum diğer bölgelerde de gözlemleniyordu. Mesela Azerbaycan bölgesinde Amerikalılar yerel yönetim kurumlarını ve aydınları etkileri altına almaya çalışmışlardır.

İran'ın ekonomik ve siyasal yaşamının bütün alanlarıyla ilgili Bakanlıklarda ve özellikle İran ordusu içinde ABD'li danışmanlar yerleştirildi. Amerika askeri birliklerinin hareket edebilmesi için Trans-İran Demiryolu'nun güney kısmı kullanıma açıldı. Demiryolu ulaşımının yaygınlaştırılması amacıyla büyük sermayeli devasa projelerin uygulanmasına başlandı.

Tüm bu gelişmeler ABD'nin İran'daki konumunu pekiştirmesi anlamına geliyordu. Açıktır ki, ABD'nin İran'a böylesine geniş bir şekilde nüfuz etmesi

İngiltere'nin çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. Bu çelişki İngiltere ile ABD arasında gerilim doğmasına da neden olmuştu.

SSCB Askeri İstihbarat İdaresi'nin 14 Eylül 1942 tarihli raporundan, Türkiye'nin de İran'daki gelişmelere kayıtsız kalmadığı anlaşılmaktadır. Kürt meselesine bağlı olarak İngilizlerle Türkiye arasında da gerilim çıkmıştı. 1942 Kasım'ında Türkiye Güney Azerbaycan'da propaganda çalışmalarına hız verdi. Azerbaycan'ın her yerinde istihbarat çalışmaları yoğunlaştı. Azerbaycan'daki etkisini arttırmak amacıyla Türkiye, İran'ın Azerbaycanlılarla Kürtler arasında meydana getirdiği gerilimden faydalanıyor ve Azerbaycanlıları Kürtlerin yağmasından yalnızca Türkiye'nin koruyabileceğini söylüyordu.

İstihbarat İdaresi yetkilisinin raporuna göre, Türkiye sanki savaş sonrasında Azerbaycan bölgesini ilhak etmenin altyapısını oluşturmaya girişmişti. Diğer yandan Türkiye, mesela Maku bölgesindeki Kürtlerle de özenli davranıyor, Celali aşireti liderlerinden olan Ömer Han'ı etkin bir şekilde destekliyordu. Şahpur bölgesinin Kürt liderlerinden olan Katosda ile Türkiye arasında sıkı bir bağ mevcuttu.

Güney Azerbaycan'da yaşanan tüm bu gelişmeler yalnızca İran'daki irticai güçleri değil, bölgede etkin hale gelen pek çok siyasi aktörü de tedirgin etmeye başlamıştı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

SSCB Askeri İstihbarat İdaresi'nin 14 Eylül 1942 tarihli raporundan:

“Kürtlerin otonomi ve bağımsızlık mücadelesi toplumsal karakteri itibariyle feodal aşiret yapılanmalarının siyasi merkezileşme karşısı irticai direnişinden ibarettir. İran'da Kürt ayrılıkçılığı her zaman dış güçlerin silahı mesabesinde bulunmuştur. Kürtlerin bu yanlış çizgisini kesin bir şekilde reddetmemiz gerekiyor... Bu durum, Kürtlerle tüm bağlarımızı koparacağımız ya da bu bağları kendi çıkarlarımız doğrultusunda kullanmaktan vazgeçeceğimiz anlamına gelmez. Fakat Kuzey İran'daki siyasi çalışmalarımızda Azerbaycanlılara özellikle önem veriyoruz ve vermemiz de gerekiyor. Kürt yağmacılığının önlenmesi konusunda İran halkına yardımcı olmalıyız. Aynı şeyler İran'daki diğer grupların da ayrılıkçı hareketleri için söylenebilir.”¹⁵

Burada sözü edilen çelişki ve çatışmalar konusunda Maku'dan merkeze şöyle bir mektup gönderilmiştir:

“Kopya

Gizli

Dışişleri Halk Komiserliği

Maku'da SSCB Vitse-Konsolosluğu

12 Ekim 1944

Bilgi Mektubu

¹⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 28, Liste 4, Dosya 2, Yaprak 46-62.

Maku Konsolosluk Bölgesinde Halk Arasındaki Propaganda Çalışmalarımızın Bazı Kusurları Hakkında

Maku ve Hoy kazalarının çoğunlukla köylülerden oluşan halkı Sovyetler Birliği halkının yaşamı ve çalışma şartları hakkında bilgilere büyük ilgi duymaktadır. Köylülerle görüştüğümüzde, hayatın en farklı alanlarına dair çok sayıda sorularına maruz kalıyoruz. Bu nedenle propaganda faaliyetimizin en etkili yöntemlerinden biri halkla doğrudan temas kurmak, somut örnekler üzerinden ve o sıradan kıyas yöntemi uygulamakla Sovyetler Birliği halklarının tarihsel kazanımları, kültür ve refah düzeylerinin görülmemiş ölçüde yükselmesi konusunda kendilerini bilgilendirmek olmalı.

Konsolosluk çalışanları bu gerçeği göz önünde tutarak, son zamanlarda sıklıkla köylere uğruyor, merak ettikleri konularda köylülerle konuşuyor, köylülerin yaşam şartlarını irdeliyor ve kendilerine çeşitli tavsiyelerde bulunuyor, gerektiği zaman yardım ediyorlar.

5 Ağustos 1944 tarihinde Konsolosluk çalışanları Bezirgan köyüne gittiler. Görüşmede köylüler Kürtlerin azınlıklarından şikayet etmiş, Cenikandu adlı Kürt aşiretinden Hano adlı birinin, köylülerin güvenliğini sağlamak için kendilerinden 200 put buğday istediğini söylemişler. Köylüler, Hano'nun köyde hiç adamı bulunmadığını, fakat istediğini alamazsa Kürtlerin köyü yağmalamasını organize edebileceğini anlatmışlar. Hano'yu çağırarak, köylülere iletmediği talebinin yasadışı

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

olduğunu herkesin yanında kendisine izah ettik. Köylüler bizimle görüşmekten dolayı cesaretlendiler ve kendileriyle samimi ortamda geçen konuşmamızda bize teşekkür ettiler, aynı zamanda, zorlu yaşam şartlarından da söz ettiler. Bu olayı köylüler diğer köylerde de anlatmışlar.

Konsolosluk çalışanlarının bu tavrı sonucunda Cenikandu aşireti Kürtleri yerli köylülerle ilgilediğimizi ve kendilerini desteklediğimizi anlayarak bu köy halkını rahatsız etmekten sakındılar. Bizim desteğimizden cesaretlenen köylüler buğdayı Kürtlere vermeyi reddettiler ve onlara karşı koyabildiler.

Sonrasında da Konsolosluk çalışanları köylüleri ziyarete devam ettiler ve köylülerin yanında Kürtlere ihtarda bulunarak, köy halkını rahatsız etmemelerini söylediler. Bu durum, düşmanlarımızın, Sovyet yetkilileri ve komutanlarının Kürtlerin yağmalarından haberdar olduğu ve buna göz yumduğu hakkındaki propagandasının asılsız olduğunu kanıtlamamız hususunda bize büyük ölçüde yardımcı oldu.

Yaptığımız çalışmalar, Kürtler tarafından yağmalanan hayvanların köylülere geri verilmesine yönelik somut adımlarımız her türlü yağmacılığa karşı olduğumuz ve çalışan kesimin çıkarlarını desteklediğimiz konusunda köylüleri ikna etmektedir.

Fakat şunu kabul etmeliyiz ki yalnızca Konsolosluk çalışanlarımızın köyleri ziyaretleri, üstelik pek çok nedenden dolayı pek sık gerçekleşemeyen ziyaretleri

sayesinde yerli halka yönelik propaganda çalışmalarımızın hedefini tutturmamız mümkün değildir.

Güney Azerbaycan'da geniş halk kitleleri arasında etkinliğimizi arttırmak hususunda belirlenen hedefleri yerine yetirebilmemiz için propaganda çalışmalarının çok çeşitli biçim ve yöntemlerinden faydalanmamız gerekmektedir.

Halk üzerindeki nüfuzumuzu pekiştirmek amacıyla Maku, Hoy ve Şahpur kentlerinde sergiler düzenledik. Bu sergilerde Sovyet halkının Vatan Savaşı'nda ön ve arka cephelerdeki kahramanca mücadelesinin çeşitli sahnelerini halka gösterdik.

Sovyetler Birliği halkının hayatı, Alman işgaline karşı mücadelesi konusunda İran halkının bilgilendirilmesi faaliyetinde bu sergiler büyük önem arz etti. Ne var ki Sovyetler Birliği Merkezi Kültürel İlişkiler Cemiyeti tarafından düzenlenen bu sergiler pek çok farklı ülkede gerçekleştirilmek amacıyla düşünüldüğünden, genel bir çerçeveye sahiptir ve Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin, mesela somut olarak Sovyet Azerbaycan'ının yaşamını Güney Azerbaycan halkına anlatmaktan, Sovyet Azerbaycan'ı halkının Güney Azerbaycan halkı için inanılmaz görülecek kültürel, zirai ve sinai kalkınmasını yansıtmaktan uzaktır.

Yerli halkın dilinin ve geleneklerinin Sovyet Azerbaycan'ıyla ortak olduğunu, etnografik unsurları, tarihi ve kültürel bağları göz önünde tutarak, Sovyet Azerbaycan'ının hayatını ve kalkınmasını gözler önüne seren

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

sergilerin düzenlenmesi daha iyi olur. Böyle sergilerin genel ve soyut sergilerden daha verimli olacağına, daha büyük etki bırakacağına inanabiliriz.

Bilindiği üzere, en etkili propaganda aracımız sinema. Maku ve Hoy kentlerinde zaman zaman sergilediğimiz filmleri binlerce kişi izliyor. Fakat bu çalışmaları tekelinde tutan askerlerimiz çoğu zaman bizi kısıtlamaktadırlar. Mesela Maku'da çalışmalar iyi gitmiyor, ender durumlarda film gösteriliyor.

Diğer yandan, halkın anadilinde filmler elbette ki çok daha büyük etkiye sahip bulunacaktır. Oysa biz bugüne kadar Azerbaycan filmlerini, hatta Azerbaycan diline çevrilmiş filmleri halka gösterebilmiş değiliz.

Güney Azerbaycan halkı Sovyet Azerbaycan'ı sanatına büyük ilgi göstermektedir. Bizim sanatçılarımızın İran kentlerinde sahneye çıkmaları bunun açık delilidir. Sanatçılarımız Maku'da sadece bir gün kalarak tek bir konser verebildiler. Buna rağmen halk bizim şarkılarımızı derhal ezberledi. Halihazırda çocuklardan, gençlerden, hatta yaşlı kesimden pek çok insan bizim şarkılarımızı ezbere biliyor ve söylüyor. Vatanseverlik konulu "Azerbaycan" adlı şarkı özellikle yaygındır. Bu şarkının melodisi ve sözleri Konsolosluğumuzun etki alanı içindeki her kentte duyulabilmektedir. Yine Sovyet Azerbaycan'ı şarkılarının kaydedildiği plaklar büyük ilgi görmektedir, bunları plakçılarda bulmak hemen hemen imkansız hale gelmiştir.

İlgili konuda şunu da ifade etmek gerekiyor ki radyo programları Azerbaycan şarkılarının, müziğinin ve edebiyatının yaygınlaştırılması için büyük önem taşıyabilirdi. Oysa bazı yoldaşlar bu imkanı gerektiği gibi değerlendirmemektedirler. Elimizde bize ait bir tek radyo istasyonu var ki Hoy kentinde bulunuyor ve buradan yalnızca Moskova radyosunun programları yayımlanıyor. Diğer Cumhuriyetlerin radyoları bir tarafa, Bakü Radyosu'nun İran için özel olarak hazırladığı program bile yayımlanmıyor.

Bakü Radyosu programının mutlaka yayımlanması gerektiği konusunda Hoy'daki askeri komutanlığa defalarca başvurduğumuz halde, Siyasi Şube Başkanı Çumakov ve diğerleri, yakıt için para tahsis edilmediğinden radyo istasyonunu besleyen elektrik sant-ralini gündüzler çalıştıramadıklarını söyleyerek bizi yanıtıyorlar. Bu tahsisat sorununun Askeri Konsey tarafından şimdiye kadar çözülmediğini anlatıyorlar.

Söz konusu eksikliği mümkün mertebede kısa zamanda ortadan kaldırmamız gerekiyor. Kendine yakın ve aziz bulduğu kültürü uzun zamandan beri özlemekte olan, Azerbaycan müziğinin her notasının, Azerbaycan şarkılarının her kelimesinin hasretini çeken halkın öncelikli ihtiyacını göz ardı edemeyiz.

Bakü'den yayımlanan ve özel olarak İran için hazırlanan radyo programlarının kalitesinin artırılması da önem arz ediyor. Radyo Komitesi genelde resmi haberleri yayımlamakta, Sovyetler Birliği halkının

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

hayatını ve mücadelesini yansıtan programlara hemen hemen hiç yer vermemektedir. Diğer yandan, bu programlar için bölgenin yerli halkının yabancı olduğu, Farsça kelimelerle bozulmuş garip bir dil seçilmiştir. Azerbaycan dilinin bu şekilde bozulmasının nedenini İran'daki Azerbaycanlılar da anlayabilmiş değiller. Azerbaycan diline çok sayıda yabancı kelimenin sokulmasına, Güney Azerbaycan şivelerinden herhangi birinin karakteristik özelliklerini yansıtmak adıyla telaffuzun fazlaca değiştirilmesine hiç gerek yok. Bu açıdan, "Vatan Yolunda" gazetesinin dilini daha uygun buluyoruz.

Eksikliklerden söz ederken, radyo programlarında Azerbaycan halk müziği ve çağdaş müziği örneklerine çok az yer verildiğini de belirtmek gerekir.

Azerbaycan dilinde yayınlanan "Vatan Yolunda" adlı askeri gazetenin de ciddi kusurları bulunuyor. Gazete henüz kendi yolunu çizebilmiş değil ve Güney Azerbaycan'ın geniş halk kitlelerinin emel ve ihtiyaçlarını yeterli düzeyde yansıtmaktan uzaktır. Bu nedenle, gazetenin bazı sayıları güzel ve ilgi çekici, bazı sayıları ise anlaşılmaz olabilmektedir.

Gazete yalnızca kentlerde dağıtılmakta ve köylere ulaştırılamamaktadır. Gazete çalışanları yazıhaneye kapanarak kalmışlar, halkın arasına karışmıyor ve okurlarla görüşmüyorlar. Gazete yönetimi Konso-losluğumuzun etki alanında yerel halktan bir muhabirler ağı oluşturmayı henüz başarabilmiş değildir. Bu nedenle

bölgelerdeki yaşama ilişkin bazı çok ilginç haberler gazete sayfalarında yer bulamamakta, halka aktarılmamaktadır.

Maku kazasına ilişkin hemen hemen hiçbir haber, hiçbir yazı gazetede yer almamıştır.

Yukarıda sıralanan nedenler, gazetenin tirajının azalmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Sovyetler Birliği içindeki Doğu halklarının yaşamına, geçmişine, bugününe, tarihi kahramanlarına ilişkin bilgiler gazetede yeterli düzeyde yer bulamamaktadır. Bazen hakkımızda olumsuz söylentiler çıkmasına neden olan, uygunsuz resimlere gazetede rastlanıyor. Mesela Kürtlerin yağma ve azgınlık yaptıkları köylerde Azerbaycanlılarla Kürtler arasında ilişkilerin oldukça gerildiği bir dönemde gazetenin ilk sayfasında “Kürt halkının kahraman oğlu” adıyla bir Kürt subayının resmi yayınlanmış ve daha sonra bu subayın savaş yolundan bazı sahneler anlatılmıştır. Bunun üzerine halk arasında “Baksanıza, kendi Kürtlerini nasıl da övüyorlar” şeklinde dedikodular dolaşıyordu.

(Halk buradaki “kendi Kürtleri” sözünü coğrafi anlamda değil, genel olarak Kürtlerin ve özel olarak İran Kürtlerinin desteklenmesi anlamında kullanıyordu.)

Yeterli deneyime ve ustalığa sahip çalışanları olan “Vatan Yolunda” gazetesinin bu kusurları kısa zamanda ortadan kaldıracabileceğine inanıyoruz. Halk arasında nüfuzumuzun artmasına katkıda bulunacaksa, gazetenin bu görevi mutlaka başarması gerekmektedir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Gazeteden söz ederken, İran yönetimindeki hanlar, tüccarlar ve memurlar arasında gazete karşıtlarının bulunduğu gerçeğinin üzerinden sessiz geçemeyiz. Bu kişiler gazetemizin nüfuzunu her yola başvurmakla azaltmaya, gazetenin halk arasında yayılmasının önüne geçmeye çalışmaktadırlar. 1944 yılının 17 Mart'ında, yani Maku'daki Konsolosluk önünde Sovyet karşıtı gösterinin ertesi gününde, günlük satış rakamı genellikle 100'ü bulan gazetenin sadece 12 adedi satılmıştır.

6 Ekim 1944 tarihinde Hoy kazası kaymakamı Nevvab "Vatan Yolunda" gazetesinin dağıtıcısı olan İranlıyı yanına çağırarak, böyle bir gazete için sokaklarda serserilik yapmamayı ve bağırıp çağırma-mayı tavsiye etmiş. Gazete dağıtıcısı, "Ben bağır- mıyorum, gazete kendisi bağırıyor" diye yanıtlayınca, kaymakam sinirlenmiş, adama dayak atmış ve elindeki gazeteleri yırtıp atarak odasında çığnemiştir.

Tüm bu bilgiler, gazetemize mani güçler bulunduğunu ortaya koyuyor. Fakat gazetenin tirajının gitgide azalması bir tek bununla izah edilemez ve yukarıda değinmiş olduğumuz kusurların da bu azalmada payı bulunmaktadır.

Bir hususu daha vurgulamak gerekir. Güney Azerbaycan halkı arasında Azerbaycan edebiyatının yaygınlık durumu çok düşük, hemen hemen yok denecek kadar düşüktür.

Sovyetler Birliği'nin Kültür İlişkileri Cemiyeti (merkezi Moskova'da bulunan, diplomatik statüye sahip,

Dış Ülkelerle Dostluk Cemiyeti'nin İran Departmanı'nın Maku'da ofisi vardı – yazarın notu) genellikle Rusça ve Fransızca kitaplar gönderiyor, Azerbaycan ve Fars dillerinde kitap göndermiyor. Oysa yaptığımız gözlemler, Konsoloslüğümüzün etki alanı içinde böyle kitaplara büyük ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymuştur. Defalarca, özellikle yerli aydınlar bize başvurarak Azerbaycan dilinde kitap, mesela Memmed Seid Orudadi'nin “Sisli Tebriz” romanını, Samet Vurgun'un şiirlerini, “Hophopname”yi ve diğer kitapları elde etmek için yardımımızı istemişler.

Propaganda çalışmalarındaki tüm bu kusurları dikkate alarak, SSCB'nin İran Büyükelçiliği Birinci Sekreteri Goryaçev'in Maku'da bulunması esnasında kusurların ortadan kaldırılması için somut önerilerimizi kendisine sunmuş bulunuyoruz.

*SSCB Maku Vitse-Konsolosu Mustafayev
Vitse-Konsolosluk Sekreteri Seyidzade
5 nüsha halinde daktiloda yazılmıştır
5. nüsha”¹⁶*

Bağır Seyidzade'nin Maku'daki verimli çalışmaları Mir Cafer Bağirov'un dikkatini çeker. Seyidzade'nin Rusça olarak gönderdiği mektupların kusursuzluğunu özellikle vurgular. Zira Maku Konsolosu Mustafayev Rusçayı orta düzeyde bilmektedir. Bu

¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 28, Liste 4, Dosya 20, Yaprak 102-108.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

yüzden Farsça ve Rusçayı mükemmel bilen Seyidzade'nin omuzlarına daha fazla yük binmektedir.

Söz konusu dönemde Bağirov Güney Azerbaycan'daki duruma ilişkin olarak Moskova'da Stalin, Molotov, Beriya ve Malenkov'u hemen hemen her gün bilgilendirmektedir. Bu bilgileri Bağirov çoğunlukla E. Yakubov, İstihbarat Komiseri S. Yemelyanov ve Tebriz'deki üç kişilik Azerbaycan heyeti (M. İbrahimov, H. Hasanov ve A. Atakişiyev) aracılığıyla alıyordu ama kendisinin en güvenilir kaynaklarından biri Bağır Seyidzade'dir. Bağirov'un arşivinde mesela şöyle ilginç telgraflar muhafaza edilmektedir:

“Acil. Hasanov, Gildin ve Yemelyanov'a. Yoldaş Mustafayev ve Seyidzade'nin hazırladıkları rapor Güney Azerbaycan konusunda genel özetin hazırlanması açısından büyük önemi haizdir...”

1945 Temmuz'unda Potsdam'da galip ülkelerin konferansı düzenlendi. Birleşik Krallık temsilcisi SSCB ordusunun İran'dan çıkarılmasına dair memorandum sundu. İngilizlerin 21 Temmuz'da sundukları memorandumda şöyle denmektedir:

“Kraliyet Hükümeti ve Sovyetler Birliği İngiltere-SSCB-İran antlaşmasını imzalamışlar ve bu antlaşmanın 5. Maddesine göre, Almanya'yı mağlup ettikten en fazla 6 ay sonra İran'ı terk etmeleri gerekmektedir.”

Birleşik Krallık hükümeti orduların çekilmesini birkaç aşamaya ayırdı. İlk aşamada İran'ın başkentinin tahliyesi gerekiyordu. İkinci aşamada İngiliz ordusunun

bazı birlikleri Abadan'da ve İran'ın güneyindeki petrol bölgesinde, Sovyetler Birliği ordusunun bazı birlikleri de İran'ın kuzeydoğu ve kuzeybatı kesimlerinde kalmakla, diğer birlikler İran'ı terk ediyordu. Üçüncü aşamada ise müttefiklerin tüm askeri birlikleri İran topraklarını tahliye ediyordu.

Potsdam Konferansı sırasında 23 Temmuz tarihinde yeni ABD Başkanı Truman İran konusuna tekrar döndü. Stalin Truman'ı şu şekilde yanıtladı:

“Ne diyorsunuz, müttefik orduları Tahran'ı tahliye edebilir mi?!”

Potsdam Konferansı'nın kararı şöyleydi:

“Müttefikler ordularını Tahran'dan çıkarıyor. Müttefik ordularının İran'ı tahliyesinin diğer aşamaları Dışişleri Bakanlarının Londra'daki toplantısında müzakere edilecektir. Bu toplantı 11 Eylül 1945 tarihinde gerçekleşecektir.”

Her şeye rağmen Moskova ordusunu çekmek için acele etmiyordu.

SSCB'nin Tahran Büyükelçisi Mihail Alekseyeviç Maksimov'un görevini geçici olarak üstlenen Ehed Yakubov 1945 Ağustos'unda Tebriz'e gitti. Görevi İran Halk Partisi'nin (“Tude”nin) Azerbaycan şubesi ile Demokrat Parti'yi birleştirmekten ibaretti.

3 Eylül 1945'te Azerbaycan Demokrat Fırkası tesis edildi. 6 Eylül'de Mir Cafer Bağirov Stalin'e şu mektubu gönderdi:

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Bugün İran Halk Partisi Tebriz Komitesi'nin genel kurulu gerçekleşecek. Halk Partisi'nin Azerbaycan şubesi Azerbaycan Demokrat Partisi'yle birleşecek.”

Dolayısıyla, Sovyet ordusu İran'ı terk etmeden Güney Azerbaycan'ın İran'dan kopmasına yönelik çalışmalar için düğmeye basılmıştı.

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Teşkilat Komitesi Eylül ayında Bakü'den yardım ve teknik destek almaya başladı. Bu yardımı organize edenler özel görevle gönderilmiş A. Kerimov, H. Hasanov, M. İbrahimov ve A. Atakişiyev idi.

General A. Atakişiyev Mir Cafer Bağirov'a çektiği telgrafların bir tanesinde şöyle der:

“Yabancı istihbarat birimleri Sovyetler Birliği askerlerinin bulunduğu bölgelerde yerli halk arasındaki kendi yandaşlarını silahlandırıyor ve bunların ayaklanmasını hazırlıyor. Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerinin takibata uğraması riski bulunuyor. Bu nedenle partililerin silahlandırılması sorununu çözmek gerekiyor.”

Mir Cafer Bağirov bu çalışmalarda asıl yükü omuzlayanların istihbarat birimleri olduğunu biliyordu. Bu konuda yine Beriya'nın yardımını gördü. Devlet Güvenliği Halk Komiserliği'nin Merkez İdaresi'nin Stalin'i doğru bir şekilde bilgilendirmediğini söyleyerek, Azerbaycanlı istihbaratçılardan aldığı bilgileri düzenli bir şekilde Beriya'ya aktaracağını vaat etti.

Bağirov'un Beriya'ya başvurmasının öncelikli nedenlerinden biri de Devlet Güvenliği Halk Komiserliği görevlisi Albay Kerimov'un verdiği raporlarda Güney Azerbaycan'daki gelişmelerden Ermeni diasporasının rahatsızlık duyduğuna ve ABD'deki Ermeni Milli Şurası'nın İran'daki Ermenilere müracaatlarına ilişkin bilgilerdi.

Aynı dönemde Taşnak Ermeni gruplarıyla daha etkin bir şekilde mücadele edebilmek için Bağır Seyidzade, Maku'daki başarılı çalışmaları da dikkate alınarak, Tebriz'deki Başkonsolosluk'ta görevlendirildi. 1945 yılının Haziran'ında Bağır Seyidzade SSCB Tebriz Başkonsolosluğu'nda Yardımcı Konsolos görevine atandı.

Bağır Seyidzade'nin kızı Dilara Hanım bu konuda şunları anlatıyor:

“İran'a gittiğimde 5 yaşımıdaydım, geri döndüğümde 10 yaşımdaydım. Babam bir süre Maku'da çalıştı, sonra Tebriz'e Yardımcı Konsolos görevine atandı.”

Yeni kurulacak Azerbaycan Hükümeti'nin propaganda çalışmalarına çok ihtiyacı vardı. Diğer yandan yerli Ermenilerin Azerbaycan Demokrat Partisi karşısındaki tutumları çok net değildi. Her halükarda Ermeniler arasında propaganda boşluğu oldukça ciddi boyuttaydı.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Fon 1, liste 89, dosya 95

Çok gizli

*ABD Ermenileri Milli Şurası'nın Beyannamesi
Konusunda Tebriz Kenti Ermenilerinin Tutumuna İlişkin
Rapor*

Amerika Ermenileri Milli Şurası'nın San Francisco Konferansında kabul edilen Beyanname Tebriz Ermenilerinin hayatındaki en sansasyonel haberlerden biri olarak görülebilir. Sansasyon Sovyetler Birliği Telgraf Acentesi'nin aktardığı verilere dayanarak "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesinin Beyanname haberini bazı atlamalarla yayınlanmasından sonra başladı. Beyanat konusunda daha önce SSCB'den değil, yabancı radyolardan verilen haber, "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesinin haberinden sonraki heyecanı doğurabilmiş değildi.

Gazete haberinin bir yankısı mahiyetinde, Derenik Demirciyan'ın kaleme aldığı makale sonrasında konuya öylesine büyük bir ilgi uyandı ki birbirleriyle görüşünce Ermenilerin ilk sözü "Okudun mu? Haberin var mı? Gazeteyi bulabildin mi?" gibi cümleler oluyordu.

Yerli "Antifaşist" gazetesi bu coşkulu ilgiyi görünce, "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesindeki haberi kopyalayarak tek yaprak halinde bastırdı ki bunlar birkaç saatte satılarak tükendi. Beyanname haftalar boyu Ermeniler arasında tek sohbet konusu oldu ve halen de öyle. Beyanname Ermeniler arasında büyük bir

coşkuya ve hararetli tartışmalara neden oldu ki bu durumu bugün de gözlemlemek mümkün.

Yerli Ermenilerin fikri zikri bu konuya, yani Ermeni meselesine odaklanmış durumdadır. Ermeniler her gün, her saat siyasi meseleleri konuşup duruyorlar. Tüm sohbetlerde Ermeni meselesi ve buna paralel konular, mesela San Francisco Konferansı'nın Beyanname'si, Ermeni Kilise Toplantısı'nın Stalin'e telgrafı, Milli Şura'ya katılmış olan delegelerin konuşmaları, konuya ilişkin olarak basında çıkan değerlendirmeler, Türkiye tarafının miskin açıklamaları, İngiltere dini lideri Johnson'un demeci ve benzer şeyler gündeme geliyor.

Ermeni meselesi etrafındaki tüm bu gelişmelerin bir sonuç doğuracağına dair genel bir kanı söz konusudur. Daha doğru bir ifadeyle, Sovyetler Birliği'nin duruma müdahale edeceğine ve meselenin uygun bir şekilde çözümleneceğine eminler. Türkiye Ermenistan'ının bazı vilayetlerinin Sovyet Ermenistan'ına ilhak edileceğine ve yurtdışındaki Ermenilerin ülkelerine döneceklerine inanıyorlar.

Bu konu hakkında bazı kişilerin serdetmiş oldukları görüşler aşağıda sunulmuştur.

Başpiskopos Melik-Tangiyan şöyle konuşmuştur:

– Ermeniler seslerini yükseltti. Moskova sayesinde sınırlarımızın genişletilmesine ve ters göç dalgasına tanık olacağız. Geri dönmenin şimdi tam zamanı. Onlarca yıl geçtikten sonra geri dönmek için geç olur,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

çünkü yurtdışında yetişen kuşaklar oradaki hayata uyum sağlar ve geri dönüş kararını vermekte zorlanır. İngiliz kilisesi temsilcisinin demeci çok ilginç. Bu kişi, Ermenistan'ı Ermenilere vermek lazım geldiğini açık ve basit bir dille ifade etti. Bir İngiliz'in dilinden böyle söz daha önce hiç duyulmamıştı. Stalin'e telgraflar çekilmesi de çok akıllıca bir hareket. Bizim için yapılacak bir şey varsa, bunu Stalin'in yapması gerekir. Ermenilerin San Francisco'da verdikleri Beyanname de iyi düzenlenmiştir.

Taşnak liderlerinden olan Hayk Acemyan'ın görüşü:

– Amerika Ermeni Milli Şurası'nın San Francisco Konferansı'nın Beyanname'si, "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesinin bunu gündeme getirmesi, Derenik Demirciyan'ın, Methasyan'ın ve diğerlerinin makaleleri Ermeni meselesinin çözüm yoluna girmesini sağlayacaktır. Tüm bunlar elbette ki günümüzde Sovyetler Birliği'nin takip ettiği siyasetin bir sonucudur. Görünen o ki Sovyetler Birliği Türkiye Ermenistan'ı konusunda bekleneni yapacaktır. Sovyetler Birliği konuyu gündeme getirerek sürekli bir biçimde üzerinde durmaktadır ki bu durum nihai çözümle sonuçlanacaktır. Sovyetler Birliği bir şeyi yapmak istemişse, amacına mutlaka ulaştığını artık biliyoruz. Eçmiadzin'deki Milli Kilise Toplantısı ya da San Francisco'da ABD Ermenilerinin Beyanname'si önceden mutabık kalınmış

olan şeyler. (Bu konularda önceden SSCB hükümetiyle mutabık kalındığı iddia ediliyor.)

Halk Partisi üyesi, eskiden tüccarlık yapmış olan Stepan Karahanyan'ın açıklaması:

– İlk başta yeni bir Ermenistan, ikinci bir Ermenistan konusunun gündeme getirildiğini sanıyordum ve bu nedenle ABD Ermeni Milli Şurası'nın Beyanname'si konusundaki görüşüm olumsuzdu. Fakat “Sovyet Ermenistan'ı” gazetesinin konuyu tekrar gündeme almasının ve Türkiye Ermenistan'ının Sovyet Ermenistan'ına ilhak edileceğini yazmasının ardından, önceden bir mutabakatın bulunduğuna emin oldum. Sovyetler Birliği sayesinde ve bu ülke aracılığıyla Ermeni meselesinin bütünüyle çözüme kavuşacağına inanıyoruz.

Mühendis Avetis Ogacanyan şöyle demiştir:

– Hem kendi ülkesinde, hem de ülkesinin sınırları dışında yaşayan tüm Ermeniler seslerini vakitlice duyurdular. SSCB'nin çıkarları da Ermeni meselesinin çözülmesini kaçınılmaz etmektedir. “Sovyet Ermenistan'ı” gazetesinin konuyu tekrar gündeme getirmesi, SSCB yönetiminin Ermeni meselesinin çözümlenmesinden yana olduğunun bir kanıtı. SSCB'nin Musul petrolünden faydalanmak gibi bir meselesi var ki bu da yalnızca Ermeni ve Kürt meselelerinin çözümlenmesi sayesinde mümkün olabilir. Kürt aşiret liderlerinden duyduğum kadarıyla San Francisco Konferansı'na Kürtler de bir beyanname sunarak, Kürdistan'ın

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

SSCB'ye ilhakını talep etmişler. Kürtler muhtemelen bunu yazmıyorlar fakat Kürdistan'da bu konu ciddi bir şekilde konuşulmaktadır.

Eski Taşnak, İran gümrüğünde önemli bir görev işgal eden Bagdasar Şahgeldiyan'ın konuşması:

– ABD Ermenilerinin beyannamesi siyasi açıdan başarılı bir şekilde düzenlenmiştir. Türkiye Ermenistan'ı meselesi bu kez çözümlenecektir. Büyük ihtimalle SSCB hükümeti bu konunun çözümünü üstlenmiş bulunuyor. Zaman hakimi-mutlaktır, dediğini yapar. SSCB zafer sancağını Berlin'de dalgalandıracağını söylüyordu ve bunu yaptı. “Sovyet Ermenistan'ı” gazetesi dışında “Pravda” ve “İzvestiya” gazeteleri de konuya temas etmişler. Bunun derin bir anlamı var, bizim için iyi, Türkler için kötü bir anlamı var. Türklerin tedirginliği de durumun kendileri açısından ciddiyet kazandığını ve zorlaştığını kanıtlamaktadır. Yurtdışındaki Ermenileri öz kardeşleri olarak gören Demirciyan'ın ve diğerlerinin makaleleri de etkili ve moral vericidir. Bizim ve onların arzu ettiğimiz şeyin gerçekleşeceğini umuyoruz. Stalin şaka yapmaz, o İngiliz politikacısı değil.

Halk Partisi üyesi Hayk Ovanesyan açıklamıştır:

– Bakü petrol sanayisinin güvenliği açısından sınır hattının Leninakan'dan çok daha uzağa taşınması zorunluluğu bulunuyor. Ermeni meselesinin şimdi gündeme gelmesini işte bu zorunlulukla izah edebiliriz. Sovyetler Birliği Bakü'nün güvenliği konusunda fazlasıyla hassasiyet gösteriyor. Türkiye Ermenistan'ı

vilayetlerinin Sovyet Ermenistan'ına ilhakı muhtemelen bu hassasiyet nedeniyle gerçekleştirilecektir. Amerika Ermenilerinin ve Eçmiadzin'deki kilise toplantısının beyannamesiyle "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesinde ve diğer gazetelerde çıkan yazılar arasında genel bir bağ bulunmaktadır.

Eski Hınçak üyesi, şimdi Halk Partisi üyesi Levon Çuhasızyan'ın açıklaması:

– ABD Ermeni Milli Şurası'nın San Francisco Konferansı'na sunduğu Beyanname, Eçmiadzin Kilise Toplantısı'nın Moskova'ya müracaatı, Demirciyan'ın ve diğerlerinin makaleleri, İngiliz kilise yetkilisinin İrevan'daki konuşması, bunlar hep bir zincirin halkaları. Moskova'nın Türklerle tüm sorunları, o sıradan sınır sorununu çözmesinin en iyi zamanı gelmiştir. Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk antlaşmasının ilgasına dair Molotov'un notasının boşa verilmediğine yakın zamanda emin oluruz. Biz Türkiye Ermenileri gelişmelerden dolayı çok sevinçliyiz ve bunu hak ediyoruz. Ermenistan'a bazı yerlerin ilhak edileceği kuşkusuz, fakat ne kadar toprak ilhak edileceğini önceden söylemek güç.

Eski Taşnak, uzun yıllar öğretmenlik yapmış olan ve halihazırda muhasebecilik yapan Arakel Ter-Tovmasyan şöyle konuşmuştur:

– Ermeniler çok önemli ve tarihi bir dönemden geçiyor. "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesindeki yazılar çok mutluluk verici. Moskova'nın bizim isteklerimizi gerçekleştireceğini düşünüyorum.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Taşnak, Budakyan Bankası sahibi Armenak Murathanyan şunları anlatmıştır:

– Moskova politikada İngilizleri geride bıraktı. İngiltere'nin politikası Moskova'nınkinin gerisinde kalıyor. Siyasi gelişmeleri ciddiyle analiz edecek olursak, İngiltere'nin bu konuda yenilgiye uğradığını, SSCB'nin zafer kazandığını görürüz. Hiç şüphesiz Moskova Ermeni meselesinde taraf olmuştur ve bu meselenin uygun bir şekilde çözümlenmesinden yanadır. Moskova'nın rızası olmasa, ABD'li Ermenilerin Beyanname'si de ortaya çıkmazdı. "Sovyet Ermenistan'ı" gazetesindeki yazıları da bununla ilişkilendirmek gerekir. Her halükarda bizim için iyi bir sonuç alınacak, çünkü Moskova'nın siyaseti açıktır.

*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet
Güvenliği Halk Komiseri Albay Kerimov
29 Eylül 1945"*

*"Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 89, dosya 95

Çok gizli

*Tebriz'de Taşnak Silah Deposu Bulunması
Hakkında*

Rapor

1945 yılının Temmuz ayı ortalarında Tebriz'de Ermeni okulunun bodrumunda Taşnaklara ait silah deposu bulunduğu dair bilgi alındı.

İlk belirlemelerde bu bilgi doğrulandı ve silah deposunun varlığından henüz 1944 yılında okulun tadilatı sırasında Taşnak Bakdalyan'ın ve Halk Partisi üyesi David Gevorkyan'ın haberdar oldukları ve sözde korktukları için kimseye söylememeye karar verdikleri tespit edildi.

Sorgu sırasında David Gevorkyan Ermeni okulu bodrumunda silah deposu bulunduğunu doğrulayarak, bundan kimseye söz etmediğini ve bu silahları Halk Partisi üyelerinin silahlandırılması amacıyla kullanmayı düşündüğünü açıkladı.

Depo, istedikleri zaman silahları başka bir yere nakletme imkanına sahip bulunan Taşnakların kontrolü altında bulunuyordu ve silahların Halk Partisi'nin eline geçmesine elbette ki izin vermezlerdi.

Aynı yıl Temmuz ayının 20'ne geçen gece operasyon yapılmış ve kurumumuz mensupları toprağı kazarak depoyu açığa çıkarmışlardır. Sonuç itibariyle 50 binin üzerinde tüfek ve diğer ateşli silah mermisi, 4 top periskop nişangahı, 19 tüfek, 23 Nagan ve Mavzer tabancası, 500 kilo patlayıcı, 3 bin fitil, 25 kumbara ve bazı top parçaları ele geçirilmiştir.

Birtakım bilgilere nazaran, tüm bu silahlar 25 yıl önce edinilmiş, Taşnak hükümetine ait bulunmuş, Tebriz'deki Ermeni mektebinin bodrumunda saklanmıştı.

Silah deposunun varlığından Başpiskopos Melik-Tangiyan'ın da haberdar olduğu tespit edilmiştir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Kendisi, Taşnakları düzenli bir şekilde himaye ettiğini, silah ve cephanelik saklanması Taşnaklara yardım ettiğini kurumumuz mensuplarına bizzat itiraf etmiştir. Melik-Tangiyan Irak'tan kaçan Taşnakların bırakıp gittikleri Taşnak literatürü kütüphanesini piskoposluk binasında son zamanlara kadar muhafaza ediyormuş. 1929 yılı istihbaratına göre, Melik-Tangiyan İngiliz istihbaratıyla bağlantı halindeymiş.

Yukarıda sözü edilen deponun tespitine ilişkin olarak, yerel milliyetçi çevreler İranlılarla Ermeniler arasında milli husumetin oluşturulmasına yönelik söylentiler yaymaya başlamış bulunuyorlar. Bazı mollalar Ermeni kilisesi bahçesinde İranlılara karşı kullanılmak üzere silah deposu tespit edildiğine dair dedikodu yaymaktadırlar. Bu gelişmeler dolayısıyla Ermenilerin darp ve tehdit edilmeleri de söz konusu olmuştur.

Ermeniler yasadışı silah deposu bulundurulmasının sorumlularının cezalandırılması talebini dile getirerek, Taşnakların ve özellikle silahları saklayan Başpiskopos Nerses Melik-Tangiyan'ın, kuyumcu Aykak Kosoyan'ın, okul müdürü Hayk Acemyan'ın, okulun eski bekçisi ve şimdilerde tüccarlık yapan Ovanes Gabrielyan'ın ve oğlu Andranik Gabrielyan'ın şahsında Tebriz'deki Taşnak liderlerini suçlamaktadırlar.

*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet
Güvenliği Halk Komiseri Albay Kerimov
1 Ekim 1945”*

Tüm bu gelişmeler nedeniyle Mir Cafer Bağirov 21 Ekim 1945 tarihinde Bakü Askeri Dairesi Komutanı Orgeneral İ. İ. Maslennikov'la beraber L. P. Beriya'ya tekrar mektup yazmış ve tedirginliğini ifade etmiştir:

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 89, dosya 95

Çok gizli

*SSCB İçişleri Halk Komiseri Mareşal L. P. Beriya
Yoldaşa*

*Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi
Merkezi Komitesi'nin İran Azerbaycan'ı ve Kuzey
Kürdistan meselesine ilişkin 8 Ekim 1945 tarihli
kararnamesinin gereğinin yapılması doğrultusunda
tarafımızdan hayata geçirilen işler:*

*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri
Halk Komiserliği ve Devlet Güvenliği Halk
Komiserliği'nin İran Azerbaycan'ında otonomi hare-
ketinin gelişimini önleyen kişi ve kurumların (jandar-
malar, polisler, İran ordusu subayları ve diğerleri)
ortadan kaldırılmasını organize edebilecek 21 deneyimli
operasyon görevlisi seçilmiştir. Bu şahıslar aynı zaman-
da yerli halktan silahlı gerilla grupları oluşturacaklar.*

*Operasyon görevlilerine yardım etmek üzere ziraat
emekçilerinden ve kolhoz çalışanlarından, uzunca
süreden beri İçişleri ve Devlet Güvenliği Halk Ko-
miserlikleriyle ilişkili bulunan ve bazı somut operasyon*

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

görevlerinin yerine getirilmesi suretiyle denenmiş 75 savaşçı seçilmiştir.

Operasyon görevlileri ve savaşçılar gruplar halinde öncelikle Tebriz, Erdebil, Miyane, Rezaiye ve Marağa kentlerine gönderilecek, diğer bölgelerde ise daha sonra görevlendirileceklerdir.

Gizlilik amacıyla operasyon görevlileri İran Azerbaycan'ı kentlerindeki askeri birliklerimizde komutan yardımcıları olarak, savaşçılar ise bu birliklerin askerleri olarak yerleştirilecekler.

Görev bölgelerine gönderilmeden önce, seçilen kişiler Bakü'de siyasi, askeri ve psikolojik hazırlık aşamasından geçirilecekler.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri ve Devlet Güvenliği Halk Komiserlikleri görevlilerinin (liste eklenmiştir) planlanan etkinlikleri gerçekleştirmek üzere görevlendirilmeleri için gereken direktifleri vermenizi arz ederiz. Operasyon görevlisi ve savaşçılardan oluşan 96 kişilik grubun İran Azerbaycan'ında uzun süre kalmaları gerekeceğini göz önünde tutarak, yaşeleri için aylık 100 bin riyal tahsisi için gereken direktifi vermenizi de arz ederiz.

Bakü Askeri Dairesi Komutanı Orgeneral İ. İ.

Maslennikov

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi

Komitesi sekreteri Mir Cafer Bağirov

Bakü, 21 Ekim 1945

Nu. 273”

Bu talepler Beriya tarafından olumlu bir şekilde karşılandı ve Güney Azerbaycan'da Ermenilerle ilişkili gelişmelerin önüne geçmek amacıyla 1945 yılı Ekim'inde Tebriz'de Azerbaycan Demokrat Fırkası I. Kurultayı düzenlendi. Seyit Cafer Pişeveri Parti Merkezi Komitesi'nin Başkanı seçildi.

Siyasi duruma ilişkin İran basınında yayınlanan tüm yazılar Mir Cafer Bağirov'un emri üzerine derhal çevriliyordu. Mir Cafer Bağirov bu çeviriler arasında Bağır Seyidzade'nin analizlerine özellikle önem vermekteydi. Tüm bu çalışmaların amacı durumu körü körüne takip etmeyerek analitik bakış açısı kazanmaktan ve gelişmeleri kontrol edebilme imkanına sahip bulunmaktan ibaretti.

Tebriz Valisi görevini geçici olarak üstlenmiş Hasan Devletşahi, Tümen Komutanı General Daraşahi, Jandarma Komutanı Humayun 16 Kasım 1945 tarihinde İran Azerbaycan'ındaki durum konusunda Tahran'ı telgrafla bilgilendirdiler. İran Hükümeti aynı gece acil toplandı ve Harbiye Bakanı General Riyazi'den Azerbaycan'daki gelişmelere ilişkin rapor sunması talep edildi. Harbiye Bakanı halkın Sovyetler Birliği tarafından silahlandırıldığını ve isyan hazırlığı yapıldığını rapor etti.

Eski İran Başbakanı Murtaza Bayat Tebriz'e yeni vali olarak atandı ve İran Ordusu ileri hazırlık durumuna getirildi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

18 Kasım'da Ehed Yakubov İran'ın yeni Başbakanı Mirza İbrahim Han Hekimi ile görüştü. Görüşmede Hekimi, yeni Tebriz Valisinin Tebriz'deki Sovyet kontrol bölgesine 2 piyade taburu ve bir jandarma birliğiyle girmesi için yardımcı olması ve II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi dolayısıyla Sovyet ordusu birimlerinin İran Azerbaycan'ı ve İran Kürdistan'ından bütünüyle çekilmesi için SSCB Büyükelçisi'nden ricada bulundu.

Ricalarının kabul edilmeyeceğini anlayan Hekimi 19 Kasım'da İran Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Tahran'daki SSCB Büyükelçiliği'ne protesto notası gönderdi. Notada Tahran SSCB'yi İran'ın içişlerine karışmakta suçluyordu. SSCB Dışişleri Halk Komiserliği notayı ertesi gün yanıtladı. Bu yanıtta şöyle denmekteydi:

“SSCB İran'ın içişlerine karışmamaktadır ve Azerbaycan'daki gelişmeler İran'ın iç meselesidir. Sovyet ordusu birliklerinin İran'dan çekilmesi konusu henüz gündemde değildir.”

18 Kasım'da Tebriz'de 20 bin kişilik bir miting gerçekleşti. Seyit Cafer Pişeveri, Muhammet Biriya ve İlhami mitingde konuşarak polis, jandarma ve askerlere şöyle seslendiler:

“Sizler Azerbaycan halkının evlatları ve bizim kardeşlerimizsiniz. Hainleri dinlemeyin ve kendi halkınıza elinizi kaldırmayın.”

Diğer yandan, Tebriz’de ve Azerbaycan’ın diğer kentlerinde yerli halk SSCB’den getirilen silahlarla silahlandırılıyor ve ayaklanmacı gruplar oluşturuluyordu. Ayaklanmacıların silahlandırılması amacıyla 10 bin cephanelik gönderilmesini isteyen mektuplar Bakü Üçlüğü’nden Mir Cafer Bağırov’a iletiliyordu.

1945 yılı Kasım’ının ikinci yarısında halk toplantıları marifetiyle Azerbaycan Milli Kongresi’ne 687 delege seçildi.

Azerbaycan Milli Kongresi 20 Kasım 1945’te saat 10’da Şir-i Hurşit Tiyatrosu’nda açıldı. Demokrat Parti Başkanı Pişeveri ve Settar Han’ın kardeşi Hacı Azim Han Milli Kongre’yi açtı. Kongre Azerbaycan otonomisinin ve Milli Meclis seçimlerinin temelini oluşturdu. Milli Kongre delegeleri Tesisçiler Meclisi’ni ilan etti. Diğer yandan bir Milli Heyet seçildi ve Milli Hükümet’in tesisi de öngörüldü.

Milli Kongre 23 Kasım’da Muhammet Rıza Şah, İran Meclisi Başkanı Tabatabai ve Başbakan İbrahim Hekimi’ye bir müracaat kabul etti. Yedi maddelik bu müracaatın 1, 6 ve 7. Maddelerinde şöyle denmekteydi:

1. Azerbaycan halkı kendine özgü milli özelliklere sahip bulunuyor. Azerbaycan halkının dili, gelenekleri, hukuku ve tarihi gelişme yolundadır. Bu özellikler, İran’ın bölünmezliğine ve toprak bütünlüğüne zarar vermeden, Atlantik Bildirisi doğrultusunda halkın kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmasını temellendirmektedir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

6. Azerbaycan halkının özelliklerinden biri anadilidir. Milli Kongre Milli Heyet'i Azerbaycan'ın tüm devlet kurumlarında resmi dil olarak Azerbaycan dilinin kullanılması konusunda uyarmıştır.

7. İçişlerinin idaresi için 700 kişilik Milli Kongre 39 kişilik bir Milli Heyet seçmiştir. Milli Heyet Azerbaycan Milli Meclisi ve İran Meclisi seçimlerini düzenleyecektir.

Yemelyanov'un Mir Cafer Bağirov'a verdiği bilgilere göz atınca, Tebriz'deki sürecin bütünüyle Bakü'den yönetildiği anlaşılmaktadır.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi

Fon 1, liste 89, dosya 97

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Bağirov Yoldaş'a

İran Azerbaycan'ına İlişkin Planın Hayata Geçirilmesi Hakkında Raporun taslağını tarafınıza gönderiyorum.

Ek: 2 nüshada.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Güvenliği Halk Komiseri Tümgeneral Yemelyanov

Bakü, 20 Aralık 1945

Çok gizli

İran Azerbaycan'ına İlişkin Planın Hayata Geçirilmesi Hakkında

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin tesisi ve Kasım sonu itibariyle durumu

Son yıllarda İran Azerbaycan'ında demokratik güçlerin etkinliği önemli ölçüde artmakta ve milli bağımsızlık hareketinin genişlemesi zorunluluğu ortaya çıkmaktaydı.

Mevcut siyasi durumda İran Halk Partisi "Tude"nin karşısında halkın milli bağımsızlık hareketinin geliştirilmesi gibi bir görev bulunmuyordu ve bu örgüt İran Azerbaycan'ı halkının geniş demokratik kitlelerinin çıkarlarını temsil etmiyordu.

Diğer yandan, Halk Partisi'nin çıkarını güden ve daha çok kişisel refahını kollayan bazı üyelerinin tutumu, (Erdeşir Avanesyan, Emirhizi ve başkaları gibi) bazı Parti yetkililerinin yağma ve gaspları teşvik eden bozguncu konuşmaları Parti'nin yerli kurumlarının nüfuzunu halk nazarında önemli ölçüde düşürmüştür.

Dolayısıyla milli bağımsızlık hareketine öncülük edecek ve bu amaçla İran Azerbaycan'ındaki tüm demokratik güçleri bir araya getirebilecek yeni bir siyasi partinin tesisine açık bir şekilde ihtiyaç duyulmaktaydı.

Bizim idari kurumlarımızın bu konudaki kararı doğrultusunda halk arasında nüfuz sahibi bazı kişiler Azerbaycan Demokrat Partisi'nin tesisi için İran'dan Bakü'ye davet edildi. Müzakereler sonrasında yeni tesis edilen Azerbaycan Demokrat Partisi'nin yönetiminin demokratik çevrelerde nüfuz sahibi Seyit Cafer Pişeveri'ye havale edilmesi uygun bulundu.

Pişeveri'nin oluşturduğu Teşkilat Ofisi 3 Eylül'de partinin kuruluşu, amaç ve görevleri konusunda İran

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Azerbaycan'ı halkına seslendi. Bu seslenişi İran Azerbaycan'ı vilayetlerinin çoğunluğunu ve halkın her kesimini temsilen, halk arasında nüfuz sahibi demokrat insanlar imzalamış bulunuyordu.

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin talepleri ve milli bağımsızlık hareketine ilişkin hedefleri halk kitleleri tarafından büyük bir beğeni ve etkin bir destekle karşılandı. İran Azerbaycan'ının tüm bölgelerinden ve kentlerinden nüfuz sahibi demokrat kişiler bu seslenişe katıldıklarını bildiren telgraf ve bildiriler gönderdiler.

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin tesisi fikri Halk Partisi üyelerinin çoğunluğu ve Tebriz Vilayet Komitesi tarafından da desteklendi. Bu doğrultudaki çalışmalar sonucunda 6-7 Eylül 1945 tarihlerinde Halk Partisi'nin vilayet toplantısında Azerbaycan Demokrat Partisi'nin halka seslenişi her yönüyle masaya yatırıldıktan ve tartışıldıktan sonra, büyük bir oy çokluğuyla vilayet örgütü Halk Partisi'nden ayrılarak Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katıldı.

Diğer yandan Teşkilat Komitesi Parti'ye üye kaydı ve Tesis Kurultayı hazırlıklarıyla ciddi surette ilgilenmekte, örgütlenme ve siyasi propaganda çalışmaları hızla yürütülmekteydi.

8 Ekim 1945'te Tebriz'de 237 belirleyici oy ve 4 tavsiye oyu hakkına sahip bulunan delegelerin katılımıyla Azerbaycan Demokrat Partisi'nin I. Kurultayı (Tesis Kurultayı) gerçekleşti. Kurultaya 17 misafir de

katılıyordu, misafirler arasında valiler, kent başkanları, yerel emniyet müdürü, maliye müdürü ve diğerleri vardı.

Üç günde Kurultay şu iki konuyu tartışarak karara başladı:

1) Parti programının ve tüzüğünün kabul edilmesi.

2) Parti yönetiminin seçilmesi.

Kurultay bazı ilavelerle Parti programını oybirliğiyle kabul etti. Kurultayın programa eklediği maddeler şunlardı:

a) Büyük sermayeli bir Milli Banka kurulması;

b) Parti bünyesinde Gençlik Kollarının tesisi ve gençlerin buraya üye olmalarının sağlanması;

c) Kadın kollarının tesisi;

ç) Partinin tüm yazışmalarının Azerbaycan dilinde yapılması zorunluluğu.

Kurultay 41 kişiden oluşan bir Merkezi Komite ve 12 kişiden oluşan bir Denetleme Komisyonu seçti. (Seçilenlerin listesi eklenmiştir.)

Sosyal konumu itibariyle Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminin yapısı şöyle şekillenmiş bulunuyor:

Profesyonel partililer 10 kişi;

İşçiler 4 kişi;

Devlet memurları 7 kişi;

Zanaatkarlar 1 kişi;

Aydınlar 11 kişi;

Küçük toprak ağaları ve hanlar 10 kişi;

Tüccarlar 4 kişi;

Küçük fabrikatörler 2 kişi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Merkezi Komite kendi içinden bir Başkanlık Heyeti seçti ki buraya şu kişiler dahil edildi:

- 1. Seyit Cafer Pişeveri (başkan)*
- 2. Nizamüddele Refii (başkan yardımcısı)*
- 3. Sadık Padegan (başkan yardımcısı)*
- 4. Hacı Mirza Ali Şebüsteri (üye)*
- 5. Cavit Selamullah (üye)*
- 6. Hasan Zefiri (üye)*
- 7. Ali Maşıncı (üye)*
- 8. Gulam Hüseyin Ferşçi (üye)*
- 9. Edip Cafer (üye)*

Şu kişiler ise Başkanlık Heyeti yedek üyeliğine seçildi:

- 1. Hasan Birenk;*
- 2. Hasan Cevdet.*

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin I. Kurultayı büyük bir dayanışma içinde, siyasi açıdan ileri düzeyde gerçekleşti. Gündemdeki konuların müzakeresine başlamadan önce farklı vilayetlerden ve kentlerden gelen heyetlerin başkanları, Ermenilerin, Kürtlerin ve Süryanilerin temsilcileri konuşmalar yaptı. Konuşmacular amaç ve görevleri Azerbaycan halkının öncelikli milli çıkarlarıyla uyum halinde bulunan Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşunu tebrik ettiler.

Erdebil temsilcisi Cevdet şöyle konuştu:

– Azerbaycan halkının siyasi ve ekonomik haklarının çiğnenmesine son verecek, beklenen gün geldi çattı. Azerbaycan halkının doğal haklarının kendine iade

edilmesini ve kendi işlerimizi kendimiz idare etmeyi çoktan beridir istiyorduk.”

Atakişiyev, İbrahimov ve Hasanov’dan telgrafla bilgi alınmaktaydı. Önceden yapılan program doğrultusunda 14-15 Aralık 1945 tarihinde Güney Azerbaycan’da yönetimin Azerbaycan Hükümeti’nin eline geçmesi gerekmekteydi. Bu bilgi Yemelyanov’un Mir Cafer Bağirov’a gönderdiği aşağıdaki rapordan anlaşılmaktadır:

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 89, dosya 97

Bilgi

*Atakişiyev, İbrahimov ve Hasanov’un Tebriz’den
çektikleri telgraflara göre, 12 Aralık sabah saatlerinde
Azerbaycan Milli Meclisi açılacaktır. Sabah oturumunda
Milli Meclis Nizamnamesi onaylanacak, Başkanlık
Heyeti seçilecek ve Hükümet kurma görevi Pişeveri’ye
verilecektir.*

Akşam oturumunda Pişeveri Azerbaycan Hükümeti’ni Milli Meclis’e sunacak ve Meclis’in Hükümeti onaylamasının ardından yeni hükümetin programına ilişkin bir konuşma yapacaktır.

13 Aralık sabah oturumunda Pişeveri’nin konuşması etrafında müzakereler başlayacak ve Halk Ordusu hakkında kanun kabul edilecektir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Aynı günün akşamında yeni hükümet İran hükümeti temsilcilerinin kendi yetkilerini bırakmalarını isteyecek ve derhal görevi eline alacaktır.

Yönetimin fazla kan akmadan Azerbaycan Hükümeti'ne geçmesi için tüm önlemleri alıyoruz.

Olası direnişin kısa sürede ortadan kaldırılması amacıyla 13 Aralık'ta Merend, Marağa, Üskü ve Bostanabad bölgelerinden "fedai" birlikleri Tebriz'e doğru ilerleyerek kentin etrafını saracaktırlar.

Diğer yandan 13 Aralık'ta Azerbaycan Hükümeti'nin yerel hükümet temsilcileriyle kendi yetkilerini bırakmalarına ilişkin müzakereleri sürerken "fedai" birlikleri kente girerek en önemli hükümet binalarını, garnizonu ve jandarmayı abluka altına alacaktır.

Program doğrultusunda, yönetimin Azerbaycan Hükümeti eline geçmesi çalışmalarının 14-15 Aralık tarihlerinde neticelenmiş olması gerekmektedir.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Güvenliği Halk Komiseri Tümgeneral Yemelyanov

10 Aralık 1945

Nu. 2070"

12 Aralık 1945 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi Tebriz'de açıldı. Meclis aynı gün Pişeveri'yi Başbakan seçti ve Pişeveri 10 kişilik bir hükümet kurdu.

Meclis'i üyelerin en yaşlısı olan Nizamüddevle Refii açtı. Sonra yetkiler, görevler, çalışma düzeni ve iç tüzük kabul edildi. Milli Meclis devletin yüksek bir

kurumu olarak yasama ve yasaların uygulanmasını denetleme görevini icra etmeye başladı.

Yürütme organı olarak Azerbaycan Hükümeti Milli Meclis tarafından oluşturuldu. Pişeveri Başbakan, Doktor Selamullah Cavit İçişleri Bakanı, Cafer Kaviyan Halk Orduları Bakanı, Doktor Mehtaş Ziraat Bakanı, Muhammet Biriya Maarif Bakanı, Doktor Evrenci Sağlık Bakanı, Gulam Rıza İlhami Maliye Bakanı, Yusuf Eimi Adalet Bakanı, Mirza Rebi Kebiri Ulaşım, Posta, Telgraf ve Telefon Bakanı, Zeynalabidin Kıyami Yüksek Mahkeme Başkanı, Feridun İbrahimi Başsavcı oldu.

Milli Meclis üyeleri Milli Hükümet'e ya da hükümet kurumlarına hesap sorma hakkına sahip bulunuyorlardı.

İlk oturumda Meclis'in Başkanlık Heyeti gizli oylamayla seçildi. İki yıllığına seçilen Başkanlık Heyeti şu kişilerden oluyordu:

Hacı Mirza Ali Şebüsteri (başkan); Sadık Padegan (başkan yardımcısı); Refii (başkan yardımcısı); Hasan Vilayi (başkan yardımcısı); Muhammet Azimi (üye); Murat Ali Teymuri (üye).

Başkanlık Heyeti'nin görevi Milli Meclis'in rızası dahilinde devlet yönetimine ilişkin en önemli işleri yerine getirmekten ibaretti.

Azerbaycan Milli Meclisi Azerbaycan halkının hak ve özgürlüklerini temin etmek ve muhtariyetini savunmakla beraber, azınlıklara da serbestlik hakkı vermişti.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Azat Millet” gazetesinin 1946 yılına ait 18. Sayısında Milli Meclis’in yapısına dair bir yazı yer almıştır. Bu yazıda, Milli Meclis üyelerinin halkın farklı kesimlerine mensup buldukları açıkça görülebilmektedir. 101 üyeden 12’si köylü, 16’sı aydın, 14’ü zanaatkar, 12’si toprak ağası, 15’i işçi, 10’u devlet memuru, 10’u tüccar, 8’i öğretmen, 2’si fabrikatör, 2’si din adamıdır.

Azerbaycan Milli Meclisi bir yıllık çalışma döneminde ilerici mahiyette 100 civarında yasa ve kararnameyi onayladı. Milli Hükümet bunları sürekli olarak uygulamaya koydu. Milli Meclis’in onayladığı önemli yasalardan biri kadınların da Milli Meclis’e seçilme hakkını öngören yasaydı. (Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleri arasında ilk örnekti.)

Azerbaycan halkının milli bağımsızlık ve demokrasi mücadelesi yalnızca İran sınırları içinde büyük önem arz etmekle kalmadı, hakları için mücadele eden komşu ülkeleri de önemli ölçüde etkiledi. Biçim ve mahiyetiyle ilerici bir yönetim organı olan, geniş halk kitlelerinin iradesi ve azmi sayesinde kurulan Milli Meclis Azerbaycan halkının çıkarlarının ifadesiydi ve demokratik değişiklikler yapma amacını takip ediyordu.

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 1, dosya 141

Çok gizli

Bilgi

Tebriz'den Kuliyev'in Telgrafla İlettiği Bilgiye Nazaran

Alınan bilgidен görölmektedir ki, Tebriz garnizonu birliklerinin direnişsiz ve kansız silahsızlandırılması Tebriz halkının her kesiminin moralini yükseltmiştir. Bu durum diğer yandan Demokrat Parti'nin ve yeni Azerbaycan Hükümeti'nin nüfuzunun da büyük ölçüde artmasına neden olmuştur.

Büyük tüccarlardan birkaçı güvenilir adamımıza, sorunun kansız çözümlenmesinden memnuniyet duyduklarını anlatarak şaşkınlıklarını ifade etmişler ve yerli soylular adından Tahran'a mektup gönderilmesini, Azerbaycan Hükümeti'ni desteklemeye hazır oldukları gerçeğinin bu şekilde Tahran'a iletilmesini teklif etmişlerdir.

Kent içinde, Azerbaycan'da düzeni sağladıktan sonra Demokrat Partililerin Tahran üzerine yürüyeceklerine dair söylentiler dolaşmaktadır.

Demokratlardan bazıları Tahran Hükümeti temsilcilerinin Moskova'ya gönderilmelerinden dolayı memnuniyetsizliklerini ifade ederek, bunların neden halkın adından gönderilmediğini, Şah'ın adından gönderildiğini sormaktadırlar.

Ticaret Odası Başkanı Selahyani güvenilir adamımızla konuşurken, sorunun böylesine kansız çözümlenmesinin ardından Azerbaycan'ı terk etmek düşüncesinden vazgeçtiğini ve yeni hükümeti desteklemeyi düşündüğünü anlatmıştır.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

ABD Konsolosluğu Sekreteri Meiwa Abrik güvenilir adamımızla konuşurken, Amerikalıların Azerbaycan'daki demokratik harekete karşı olmadıklarını, fakat Rusların bu duruma açıktan açığa müdahalesine ilişkin kesin bilgilere sahip bulduklarını söylemiştir.

Demokrat Parti'nin yağmacılar aleyhinde başvurduğu ciddi önlemler de yeni hükümete duyulan rağbetin artmasına yardımcı olmaktadır.

*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet
Güvenliği Halk Komiseri Yemelyanov
17 Aralık 1945*

Bakü”

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi*

Fon 1, liste 89, dosya 95

Çok gizli

*İran Ermenilerinin Yeni Tesis Edilmiş Azerbaycan
Demokrat Partisi Karşısındaki Tutumları Hakkında
Bilgi*

*İngiliz Bankası çalışanı, İngiltere tebaası
Tovmasyan düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir:*

*– Ruslar ordularını çekmelerine bağlı olarak
İran'da nüfuzlarının zayıflayacağını önceden hesap-
layarak “Tude” partisinin adını değiştirdiler ve De-
mokrat Parti yaptılar, kendilerinin bu partiyle ilişkili
bulduğu iddialarına dayanak vermemek ve
Azerbaycan'da nüfuzlarını koruyabilmek için de bazı
tüccarları ve toprak ağalarını da partiye aldılar.*

Ünlü Taşnak Kosoyan şöyle konuşmuştur:

– Ruslar “Tude” partisinin yaptıklarıyla saygınlığını kaybettiğini görünce, partinin adını Demokrat Parti şeklinde değiştirdiler ve partiye zenginleri de almak ve bu suretle hükümetin dikkati kendilerinden uzaklaştırmak amacıyla parti programında birtakım değişiklikler yaptılar. Her halükarda bu partinin talepleri gayet adilanedir ve bu taleplerin yerine getirilmesi biz Ermenilerin de çıkarlarına uygun bulunuyor.

İngiliz Bankası Müdür Yardımcısı Ter-Ovanesyan şunları söylemiştir:

– Ermenilerin yeni tesis edilen Demokrat Parti'ye katılmaları yanlış. Azerbaycan Ermenileri adından bu partiye gönderilen kutlama mektubu siyasi açıdan tehlikeli bir adımdır. Ermeniler olarak ve bir azınlık olarak bizim durumumuz belirgin değil. Bunları idrak etmemiz ve sadakatimizi korumamız lazım. Kendisine katılmakla Demokrat Parti'ye hiçbir fayda sağlayamayız, çünkü sayı olarak bir hiç hükmündeyiz, fakat Ermeniler açısından en olumsuz durumu ortaya çıkarmış oluruz. Hatta gelecekte Demokrat Parti'nin Jön Türkler misali Ermeniler için korkunç bir kılıca ve kendilerini takip eden bir güce dönüşmesi de söz konusu olabilir.

Marağa'da ikamet eden Taşnak Rostomyan şöyle konuşmuştur:

– Biz Ermenilerin böyle bir partiye katılması çok tehlikeli. Demokrat Parti'ye katılırsak, İran hükümeti

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

partinin tüm faaliyetini bizim üzerimize yıkarak bizi cezalandırmaya başlayacaktır. Erdeşir Avanesyan'a ne yaptıklarını görüyor musunuz? "Tude" partisinin çalışmalarından dolayı bir tek kendisini suçluyorlar, partiyi yalnız başına yönettiğini sanıyorlar ve tüm bunlar Ermeni olduğuna göre oluyor. Mevcudiyetimizi koruyabilmemiz için tüm partilerden uzak durmamız gerekiyor. Zaten İran'daki durumumuz pek de sağlam değil.

Tebriz'de yayınlanan "Antifaşist" adlı Ermeni gazetesi Demokrat Parti'nin organı olmamakla beraber, düzenli bir şekilde Azerbaycan Demokrat Partisi'nin propagandasına kendi sayfalarında yer vermektedir.

*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet
Güvenliği Halk Komiseri Albay Kerimov*

16 Ekim 1945

Bakü"

Daha önce de vurgulamış olduğumuz üzere, Bağır Seyidzade'nin yeni görev yerinde yaptığı işlerden biri Tebriz Radyosu'nun yeniden yapılandırılmasına ilişkindir. Bunu Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı M. Aliyev'in SSCB Dışişleri Bakanlığı Başkanlık Heyeti üyesi Mihail Silin'e gönderdiği mektuptan görüyoruz. M. Aliyev mektubunda Silin'e, aldıkları talepler doğrultusunda Tebriz Radyosu'nu yeniden yapılandırmak için birkaç sorunun çözümüne yönelik adımlar atmak zorunda olduklarını ifade ediyor:

“1) Moskova ve Bakü radyolarının programlarının Tebriz’de ve civar bölgelerde yayımlanabilmesi için yeni araç ve gerecin temin edilmesi.

2) Radyo dalgalarının daha geniş aralıklarda yayılabilmesi için yeni yayım istasyonları ve verici istasyonların kurulması.

3) Afganistan, Hindistan, Irak ve Türkiye gibi yakın ülkelerde Tebriz Radyosu’nun dinlenebilmesi için kısa dalgadan orta dalgaya geçişi sağlamak için gereken araç ve gereçlerin temin edilmesi.

4) Devlet tiyatrolarında ve Güney Azerbaycan’da etkili halk kitlelerinin toplanma mekanlarında radyo hoparlörlerinin kurulması.

5) Hoparlörlerin çalışabilmesi açısından 160 ila 250 volt arasında elektrik akımının sağlanmasına yönelik çalışmaların yapılması.

6) Maddi ve teknik olanaklarının iyileştirilmesi açısından Tebriz Radyosu’na birtakım yedek parçaların temini.

Tebriz Radyosu tüm bu çalışmalar ve ihtiyaçlarının temini için gereken masrafları üstlenmeye hazır bulunuyor.”¹⁷

Bu müracaat için önyak olan ve müracaat metnini hazırlayanların başında gelen kişi, daha önce de belirttiğimiz üzere, Bağır Seyidzade’dir.

¹⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 28, liste 4, dosya 44, yaprak 5-9.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bağır Seyidzade başkanlığındaki grubun Tebriz'deki çalışmaları döneminde Azerbaycan Radyosu, Devlet Tiyatrosu, Devlet Üniversitesi ve diğer eğitim ve kültür ocakları kurulmuş veya geliştirilmiştir. Tebriz'de Başkonsolosluk bünyesinde Azerbaycan dilinde eğitim veren on yıllık okulun tüm hazırlıkları tamamlanmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin kararı doğrultusunda Tebriz'de Azerbaycan dilinde eğitim veren okulda Azerbaycan edebiyatı öncelikli ders olarak, Farsça ise ek ders olarak öğretiliyordu. Okulda eğitim ücretsizdi. Ağali oğlu Cebrail Aliaskerov (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Maarif Komiseri Yardımcısı) bu okulda müdürlük, Balabey oğlu Ağakulu Mirzayev (Bakü Halk Maarifi İdaresi Müdür Yardımcısı) müdür yardımcılığı, Aliekber oğlu Ağarıza Zeynelov (Bakü'nün Maštağa ilçesi 201 numaralı okulun coğrafya öğretmeni) eğitimden sorumlu müdür yardımcılığı, Nevruz oğlu Hüseyin Tağıyev (Bakü İcra Komitesi Propaganda İdaresi müdür yardımcısı) kütüphane müdürlüğü yapmıştır.¹⁸

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Protokol Şubesi müdürü Orucov'un daha sonraki tarihlere ait mektubundan anlaşıldığı üzere, isimlerini halkın henüz bilmediği pek çok diplomatımız da Bağır Seyidzade'yle omuz omuza Tebriz'de ciddi ça-

¹⁸ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 29, dosya 37.

lışmalar yapmışlardır. Tarihi adaletin yerini bulması adına, bu kişilerin adlarını ilk defa burada anmak isterim:

Mirabdülkerim oğlu Mirabdülhasan Nesirzade, Mirabdülhasan kızı Feride Nesirzade, Necefovna Asi Memmedova, Aliekber oğlu Ağarıza Zeynelov, Hüseyinkulu kızı Sona Zeynelova, Nevruz oğlu Hüseyin Tağıyev, Alikulu oğlu Alisafder şirinzade, Ebulkasım kızı Firuze şirinova, Hacıbaba oğlu Hacıağa Bağırov, Alekseyevna Yelena Bağırova, Mecit oğlu Neriman Ebilov, İbiş kızı Súdabe Ebilova, Abbas oğlu Celil İbrahimov, Hüseyin oğlu Aliekber Kadimov, Mina Kadimova, Aslan oğlu Muzaffer Hacıyev.¹⁹

Gılman İlkin'in hatıratından:

“Bağır Seyidzade ile 1936 yılında tanıştım. O sırada Azerbaycan Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi Sekreteri görevindeydi. Ben ise “Pioner” dergisinin sorumlu sekreteri idim. İşim dolayısıyla kendisiyle büyük ölçüde bağlantı halindeydim. Sıklıkla görüşüyorduk. Derginin daha iyi olması için çok değerli tavsiyelerde bulunuyordu. Önerileri öylesine ilgi çekiciydi ki kendisini dinlemekten zevk alırdık.

İkinci defa Bağır Seyidzade ile İran'da karşılaştık. Biliyorsunuz ki 1941 yılında Sovyet ordusu İran'a girerken yerli halkla daha iyi temas kurmak için Azer-

¹⁹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 28, liste 3, dosya 6, yaprak 47.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

baycanlılardan oluşan büyük bir grup İran'a gönderildi. Aralarında gazeteciler ve yazarlar da bulunuyordu. Grubun başında Aziz Aliyev vardı. Tebriz'de Mirza İbrahimov'un yönetimi altında "Vatan Yolunda" adlı Arap alfabeli bir gazete çıkarıyorduk. Bağır Seyidzade ise Tebriz'e diplomatik görevle gönderilmişti. Bunun öncesinde Maku'da Konsolos Yardımcısı olarak çalışmıştı. Kürtler arasında çalışmak büyük diplomasi yeteneği gerektiriyordu. Bağır Seyidzade görevinin üstesinden başarıyla geliyordu. Sık sık görüşüyorduk. Bazen biz ona gidiyorduk, bazen de o bize uğruyordu. Çalışmalarından ilgiyle söz ediyordu. Güney Azerbaycan'da Milli Hükümet'in kurulmasında büyük hizmetleri bulunuyordu. Milli Hükümet kurulduktan sonra Maku'dan Tebriz'e Sovyet Konsoloslugu'nda çalışmaya gönderildi. Tebriz'de önce Konsolos Yardımcısı, sonra Konsolos oldu. Bu görevinde de büyük diplomasi yeteneğini sergiledi. Milli Hükümet kendisini 21 Azer Nişanı'yla ödüllendirmişti."

Bağır Seyidzade'nin kızı Dilara Hanım'ın anlattıklarından:

"Tebriz'de büyük ve çok ünlü bir Sovyet hastanesi bulunuyordu, annem Abas kızı Kays Nesirova bu hastanede jinekolog olarak çalışıyordu. Başhekim Selman Samedov'du. Doktorların hemen hemen hepsi Azerbaycanlılardı: Ülfet Samedova, Nazirov, Kuliyev ve diğerleri. Bir de Sovyet okulu açılmıştı. Annem diğer yandan bu okulda biyoloji derslerine giriyordu. Biz ise

Konsolosluk bünyesindeki okulda okuyorduk. Bakü'den davet edilen sanatçılar ve propaganda grupları Güney Azerbaycan'da yaşayan halklarla ve o sıradan Azerbaycan Türkleriyle görüşerek, onlarda milli bilinç oluşması için çalışıyorlardı. İran Azerbaycan'ında ilk defa olarak milli dil hakkında karar alınmıştı (6 Ocak 1946 tarihinde). Kararda şöyle denmişti:

– Bugünden itibaren Azerbaycan'da devletin resmi dili Azerbaycan dilidir.”

Tebriz'de Azerbaycan Milli Meclisi'nin açıldığı gün Tahran'da yeni Başbakan Hekimi İran Meclisi'nde konuşarak, birikmiş sorunlarla ilgili olarak SSCB yönetimiyle görüşmek ve anlaşma yolunu bulmak amacıyla Moskova'ya gideceğini söylemişti. Hekimi şöyle demişti:

“Ben de büyük Azerbaycan halkının bir evladıyım. Bu memlekette doğdum, büyüdüm. Ben bu insanların İran'a büyük bir muhabbet duyduklarını biliyor, kardeşlerimin ve bacularımın vatanseverliklerinden büyük memnuniyet duyuyorum.”

Şurasını da belirtmek isterim ki Mirza İbrahim Hekimi gibi pek çok Azerbaycan kökenli din adamları sözde “Şii dayanışması” adı altında dini sloganlar atarak İran propagandası yapıyorlardı. Azerbaycanlıların da, Farsların da Şii olduklarının altını çizerek, İran devletine sadık kalmaya ve kafirlerin sinsi planlarına uymamaya davet ediyorlardı. Sonraki yıllarda da bu “Şii dayanışmasının” Azerbaycan'ın milli devlet yapılanması

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

aleyhinde bulunan, bu yapılanmayı henüz beşikte boğmayı hedefleyerek, milli devlet binasının temeli altında kazılan bir lağım olduğunu defalarca gördük. Buna yıllar sonra, 1979 yılında büyük din bilgini, Tebrizli Ayetullah Kazım Şeriatmedari'nin şahsında da tanık olduk. Bu yüzden, Büyük Azerbaycan projesinin sembolü olarak Şiiliği devlet politikası haline getirmiş Şah İsmail Safevi'nin değil, Şirvanşah İbrahim Derbentli'nin kabul edilmesi gerektiğini düşündük.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 30, dosya 224

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Krasnov'a

27 Kasım 1945'te SSCB'nin Dış Ülkelerle Kültürel İlişkiler Cemiyeti İran Masası Tebriz Şubesi bünyesinde Tarih ve Edebiyat Bölümü'nün toplantısında XIV. yüzyıl Azerbaycan tarihiyle ilgili kişilerden Şirvanşah İbrahim Derbentli konusunda bir konferans düzenlendi. Dinleyenler arasında çok sayıda gazeteciler, yazarlar, şairler ve diğer aydınlar bulunuyordu. Konferans Medeniyet Evi temsilcisi Doç. M. H. Şerifli tarafından verilmiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'ın ekonomik ve politik durumundan söz eden anlatıcı, Şirvanşah İbrahim Derbentli'nin askeri ve diplomatik faaliyetini de etraflıca masaya yatırdı. Anlatıcı, konferansta şunları vurgulamıştır:

– Moğol İlhanlı devletinin zayıflama ve parçalanma döneminde yerli feodaller bağımsızlık elde etmek için mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadele özellikle Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şirvan'da sürüyordu. Bağımsızlık mücadelesi sonucunda Şirvanlılar Şirvanşah İbrahim Derbentli önderliğinde 1382 yılında bağımsız bir devlet kurmayı başardılar. Şirvanşah İbrahim Kızıl Orda Hanı Toktamış'la, Celayiri hanedanından Sultan Ahmet'le ve Emir Timur'la mücadele etmekteydi. Şirvanşah İbrahim'in ileri görüşlülüğü ve üstün başarısı sayesinde Şirvanşahlar Timur'un işgaline maruz kalmaktan kurtulmuş ve Timur'la kurdukları ittifak sayesinde bağımsız bir devlet olarak gelişebilmiştir. Şirvanşah İbrahim yalnızca bağımsızlık mücadelesi vermemiş, diğer yandan Azerbaycan'da mücadeleye katılan tüm feodalleri tek bir devletin çatısı altında bir araya getirmek için de çalışmıştır. Şirvan'ın bağımsızlığı ve milli devlet yapılanması için ortaya koyduğu mücadele Azerbaycan kültürünün ve sanatının gelişimi açısından da geniş olanaklar açtı. Bu durum Azerbaycan'ın bağımsızlığı için bir desteğe dönüştü.

Sonda anlatıcı Şirvanşahlar devletinin ekonomik ve politik durumundan, dış ülkelerle ve özellikle Moskova devleti ile ilişkilerinden söz etmiştir. Dinleyenler tarafından anlatıcıya pek çok soru sorulmuştur.

Daha sonra Dış Ülkelerle Kültürel İlişkiler Cemiyeti Başkanlık Heyeti üyesi olan Nahçıvani kürsüye çıkarak Şirvanşah İbrahim'in diplomatik yeteneğinin ve

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

büyük bir devlet adamı olmasının altını çizmiş, siyasi açıdan önem arz eden bazı noktalara temas etmiştir.

Bir sonraki konferans Azerbaycan'ın ünlü şairi Nesimi'yi konu alacaktır.

*SSCB Dış Ülkelerle Kültürel İlişkiler Cemiyeti
İran Masası Yardımcı Direktörü H. Mecidov”*

Burada küçük bir parantez açarak belirtmek isterim ki bir Azerbaycan yazarı olarak ben de din perdesi arkasına saklanan yobazlara cevaben kaleme aldığım “Azerbaycan Devlet Yapılanmasının Genetik Hafızası Olarak Şirvanşahlar Devleti” adlı kitabımı 2019 yılında okurların beğenisine takdim etti. Bu kitapta Kafkasya Albaniya’ında merkezi yönetimin çöküşü sonrasında Güney Kafkasya’da meydana çıkan ve Ortaçağ’ın oturaklı devletlerinden biri olarak kabul edilen Şirvanşahlar devleti anlatılmaktadır. Eski Şirvan, yani Azerbaycan devleti tarihini kendilerine mal etmeye çalışan komşularımızın iddialarını çürütmek açısından bu kitabın özel bir önemi bulunuyor. Bu nedenle kitabın öncelikle anadilimizde yayınlanmasını tercih ettim. Bunun yanında, komşularımızın asılsız iddialarına iyi bir yanıt olması ve Azerbaycan’da milli devlet yapılanmasının daha eski bir tarihe uzandığını kanıtlaması açısından kitabın İngilizceye çevrilerek basılması da öngörülmektedir.

Ana konumuzun dışına bir kez daha çıkarak, belirtmek istediğim bir husus da bulunuyor. Emir Timur’un vefatından sonra İbrahim Derbentli ordusuyla

beraber Tebriz'e doğru hareket etmiştir. Timurlu devletine bağımlı olmaktan kurtulmuş İbrahim Derbentli Azerbaycan'ı tek bir devletin çatısı altında birleştirmek amacıyla 1406 yılının Nisan ayında Büyük Azerbaycan'ın kalbi mesabesindeki Tebriz'e girmiştir. O sırada Ermeni kilisesi İbrahim Derbentli karşısında mevcudiyetini devam ettirebilmek amacıyla Şii Karakoyunlu devleti yöneticisi Kara Yusuf'un himayesine sığınmıştır. İbrahim Derbentli'nin Tebriz'e kadar genişletebildiği bu kuzey-güney birleşmesi Ermeni kilisesinin bozgunculuğu sayesinde Kara Yusuf tarafından sonlandırılmıştır. Ermeni kilisesi merkezini Kafkasya'ya taşıma fırsatı ise (1436-1467) Şii Karakoyunlu devletinin daha sonraki hükümdarı olan Cihanşah dönemine tesadüf etmiştir.

Ermeni tarihçisi Arakel Davrizetsi (1590-1670) bu hususta Ermeni dindarlarının başında bulunan Patrik Zakariya'nın Cihanşah'la görüşünü şöyle anlatır:

“Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Grigoryen kilisesi için İrevan yakınındaki Üçmüezzin'de yer tahsis etti. Hükümdar Cihanşah ve Şahbanu Beyim Hatun patriği büyük bir saygıyla karşılayarak onuruna ziyafet düzenlediler, kendisine hilat verdiler, Aziz Grigor'un çürümeyen kolunu ve patrik sanını lütfettiler. Patrik Tanrı'nın yardımı, Aziz Lusaroviç'in izni ve padişahın emri üzerine Eçmiadzin'e gelerek Tanrı ve havarilerin resimleri olan tahtına çıktı, yeryüzünün her tarafındaki

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Hıristiyanların (Ermeniler kastediliyor – yazarın notu) patriği oldu.”

Patrik Zakariya'nın Cihanşah'tan bu izni neyin karşılığında koparabildiği ve Şii Müslüman Karakoyunlu devletinin niçin Ermeni kilisesini himaye ettiği merak konusu. Nedeni her ne olursa olsun, Karakoyunlu devletinin içindeki dini ortamın ve bıraktığı manevi mirasın yukarıda anlattığımız şekilde bulunduğu bir gerçek. Dolayısıyla, milli ve dini bilinci zayıf olan bir devlette diğer dini cereyanların gelişimi için elverişli bir ortam hazırlanmıştı.

Bu noktada unutulmaması gereken bir husus daha vardır: XIII-XV. yüzyıllarda Karadeniz'deki Trabzon limanı Ermeni tüccarlar elinde bulunuyordu ve bu tüccarlar küresel ticarete belli bir ağırlık sahibiydiler. Cihanşah'ın Ermeni kilisesine verdiği yetkiler öylesine büyüktü ki bu yetkiler sayesinde Eçmiadzin dönemin büyük toprak sahiplerinden birine dönüşmüş, Ermeni din adamlarının maddi durumu iyileşmiş, yabancı ülkelerdeki Ermenilerin her yıl gönderdikleri ianeler ve Hıristiyan misyoner örgütlerinin yardımları sayesinde Ermeni kilisesinin karşısındaki tüm engeller ortadan kaldırılmış bulunuyordu.

Ermeni patriğinin ikamet yeri olan Eçmiadzin Manastırı'nın malvarlığı bir tek vakıflarla, yani çeşitli dönemlerde kiliseye bağışlanan ya da miras bırakılan mülklerle sınırlı değildi. Bu arada, bu mülklerin haczedilmesi, rehin bırakılması ya da özelleştirilmesi de

mümkün değildi. Daha sonra Ermeniler daha ileri gittiler ve tüm Alban kiliselerini (Zakatala'da IV. yüzyıla ait Mamruh'u, VI-XIII. yüzyıllara ait Aziz Yelisey'i, XIII. yüzyıla ait Hatravak'ı, VI-XIII. yüzyıllara ait Büyük Aran'ı, Akdere'deki XIII. yüzyıla ait Gencesar'ı, V-VIII. yüzyıllara ait Yedi Kilise'yi, Hocavent'teki IX-XIII. yüzyıllara ait Amaras'ı, Kelbecer'deki XIII. yüzyıla ait Hotaveng'i, Gedebey'deki XIII. yüzyıla ait Hemşiveng'i, Hadrut'taki XIII. yüzyıla ait Hutabeng'i, Zengezur'daki IX-XI. yüzyıllara ait Tatev'i, İcevan'daki XI-XIII. yüzyıllara ait Ağarsın'ı ve Keçaris'i) Ermeni kilisesi ilan ettiler.

İşte böyle bir ortamda Ermeni kilisesinin himayecisi olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'la Safeviye tarikatı başında bulunan Şeyh Cüneyt arasında ciddi bir çatışma ortaya çıktı. Ermeni kilisesini koruyup kollayan Cihanşah Şeyh Cüneyt'in müritleri tarafından kınandı. Ermenileri himaye eden Cihanşah'tan nefret eden pek çok Türkmen aşireti Şeyh Cüneyt'in etrafında toplandı. Artık Cihanşah açısından bir tehlike kaynağına dönüşen Şeyh Cüneyt ve müritleri Karakoyunlu devleti sınırlarının dışına sürüldüler.

Şeyh Cüneyt Akkoyunlu hükümdarı Hasan Şah'a (Uzun Hasan'a) müracaat ederek kendisine sığındı. Şeyh Cüneyt'in öğretisinin Türkmen aşiretleri üzerindeki etkisini anlayan Uzun Hasan, ileride kendi iktidarı için tehlike arz etmemesi için Şeyh Cüneyt'le akraba olmak istedi ve kendi kız kardeşini Şeyh Cüneyt'le evlendirdi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Gerçekte bu, Şeyh Cüneyt açısından da elverişli bir akrabalıktı ve kendisinin dini öğretisine güç katıyordu. Daha sonra Şeyh Cüneyt oğlu Şeyh Haydar'ı da Uzun Hasan'ın kızıyla evlendirdi.

Tüm bu konular “Azerbaycan Devlet Yapılanmasının Genetik Hafızası Olarak Şirvanşahlar Devleti” adlı kitabımda etraflıca ele alınmıştır ve bu kitabın pek çok uydurma tarih tezlerini altüst edecek düzeyde bir araştırma çalışması olarak kabul edileceğine inanıyorum.

Şimdi yine 1945 yılının soğuk Aralık günlerine geri dönelim.

İran Başbakanı Hekimi'nin SSCB ziyaretine hazırlandığı bir dönemde üç müttefik ülkenin: SSCB, ABD ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları Moskova'da görüştü. 14 Aralık'ta ABD Dışişleri Bakanı J. Byrnes, ertesi gün ise Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı E. Bevin Moskova'ya gitti. Aynı gün, “İzvestiya” gazetesinde Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulması haberi yer almıştı. Bu haberin, özellikle Moskova'ya teşrif eden misafirleri hedef aldığı söylenebilir.

Üç büyük devletin Moskova görüşü sırasında V. M. Molotov İran konusunun gündeme gelmesinden kaçınmak için her yola başvuruyordu. Ne var ki 18 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanı E. Bevin İran'da cereyan eden siyasi gelişmeleri gündeme almayı Molotov'a teklif etti. Molotov İngiliz bakanın teklifine şöyle yanıt vermişti:

“SSCB İnan Azerbaycan’ında cereyan eden halk hareketine karışmamaktadır. Müttefik orduların İnan’dan çıkarılması konusuna gelince, bunu Potsdam ve Londra’da daha önce müzakere ettik.”

14 Aralık’ta J. Byrnes ve E. Bevin Stalin’le görüştü. Stalin de Molotov’un dediğini yineledi ve İnan hükümetinin SSCB karşıtı bir tutum içinde olduğunu ifade etti.

Moskova buluşmasının üzerinden 4 gün geçtikten sonra İnan Moskova, Londra ve Washington’a birer itiraz notası göndererek, Azerbaycan konusunu BM toplantısında gündeme getireceğini duyurdu. İnan Başbakanı Hekimi ise ülkesinin Azerbaycan Milli Hükümeti’ni ve onun Parlamentosunu tanımadığını ilan etti. Hekimi, Sovyet Ordusu İnan’ı terk eder etmez Azerbaycan’daki halk ayaklanmasının silahla bastırılacağını da söyledi.

23 Aralık’ta Stalin ABD Dışışleri Bakanı J. Byrnes’i bir kez daha kabul ederek Güney Azerbaycan konusunun BM’de müzakeresine karşı olmadığını söyledi. Stalin İnan’da mevcut hükümetin SSCB karşıtı bulunduğunu bir kez daha yineledi.

Stalin’in tutumundan haberdar olunca Washington ve Londra, Hekimi hükümetinin istifa vermesi gerektiğini ve bu istifanın Stalin’in yumuşamasını sağlayabileceğini İnan Şahı’na izah etti. Bu nedenle Kavam, Hekimi hükümetine muhalif rolüne bürünerek basında büyük propaganda kampanyası başlattı. Ko-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

nuşmalarında Kavam Sovyetler Birliği'nden yana olduğu imajını da vermeye çalışıyordu.

Tüm bu gelişmeler olurken Mir Cafer Bağirov Güney Azerbaycan demokratlarının liderleriyle temasa geçerek sorar:

“Tutumunuzu netleştirmeniz gerekiyor: Azerbaycan’ı bağımsız mı görmeyi istiyorsunuz, bir otonomi olarak mı? İran’dan ayrılmayı düşünüyorsanız, devletin adı ne olacaktır?”

24 Aralık'ta Stalin İngiltere Dışişleri Bakanı E. Bevin'le görüşerek Türkiye'ye ilişkin iddialarını dile getirdi. Bu iddialar iki başlıkta toplanabilir. Öncelikle Stalin Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğine karşı olduğunu bildirdi. İkinci olarak da, Türkiye'nin doğu illerinin tarihte sözde Ermenistan ve Gürcistan'a bağlı bulunduğunu iddia ederek bu vilayetleri geri almak istediğini bildirdi.

Ruslar, Potsdam Konferansı kararlarına göre Türkiye ile SSCB'nin ikili müzakere başlatması ve bu müzakere sonucunda elde edilecek tavizlerin ardından bir uluslararası konferansın toplanmasına dair karar alınması gerektiğini söylüyorlardı.

Türkiye bu tuzak teklifin arkasında neyin saklandığını iyi anlıyordu. Türkiye'nin resmi basını aynı dönemde şunları yazıyordu:

“Ruslarla müzakere edecek hiçbir meselemiz bulunuyor ve ABD bu konuda bizimle aynı görüşte bulunuyor. Rusların ikili müzakere konusundaki ısrar-

larını anlamak mümkün değil. Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı duyan diğer ülkelerle beraber, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş şartlarını tespit eden Montrö Boğazlar Konvansiyonu'nun (21 Temmuz 1936) altında sizin de imzanız var. Bu Konvansiyon'a göre, Boğazlardan geçiş şartlarını bizim tek başına değiştirmemiz de, bizim katılımımız olmadan diğer ülkelerin değiştirmesi de mümkün değildir. Boğazlar konusunu Türkiye ve SSCB'nin ikilikte müzakere etmesi de söz konusu değildir. Montrö Konvansiyonu'nun değiştirilmesi ihtiyacı doğmuşsa, bunun yalnızca uluslararası konferans aracılığıyla çözülmesi mümkündür.

Konvansiyon'u imzalayan tüm diğer ülkeler SSCB ile aynı haklara sahip bulunuyor. Türkiye, altına imza attığı uluslararası antlaşmanın şartlarını ihlal edemez. Dolayısıyla uluslararası antlaşmayı ihlal etmemiz mümkün değildir. Oysa Ruslar, Potsdam Konferansı'nda kendilerine, Boğazlar Konvansiyonu'nun şartlarını değiştirmek konusunda bizim bilmediğimiz birtakım haklar verilmiş gibi hareket ediyorlar. Potsdam'da Sovyet Rusya'ya Boğazlarla ilgili istisnai bir hak tanınmış mıdır? Potsdam kararları İngiltere, ABD ve SSCB devlet başkanları tarafından imzalanmıştır. Bu ülkelerden ikisi, yani ABD ve İngiltere Sovyetlerin tutumunu yanlış buluyor ve konunun uluslararası konferansa çıkarılmadan bizimle Sovyet Rusya arasında görüşülmesine karşı çıkıyor. İngiltere ile ABD'nin

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Rusya'nın tutumunu desteklemesi durumunda bile, Konvansiyon'u imzalamış olan diğer ülkeler buna katılmayacak, yani Türkiye ve Rusya'ya Boğazlar konusunu kendi aralarında müzakere etme hakkı vermeyecektir. Bu talebi reddetmek için bile masaya oturmamız söz konusu değildir. Herhangi bir şekilde müzakereye başlayabilmek için öncelikle söz konusu talebin geri çekilmesi gerekmektedir. Özetle, Türkiye'yi bu konudaki tutumundan vazgeçirmek mümkün değildir.”²⁰

Fakat Stalin inadından vazgeçmiyordu, üstelik mevcut durumdan faydalanmak isteyen Ermeniler “Türkiye Ermenistan'ı” adlı bir harita basmışlardı. Moskovalı “araştırmacılar” ise Kars ve Ardahan'ın Ermenistan toprağı, Trabzon ve Karadeniz kıyılarının ise Gürcistan toprağı olduğuna karar vermişlerdi. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı G. İ. Kiknadze “Türkiye Sınırları İçindeki Gürcistan Toprakları” adlı bir mektupla L. P. Beriya'ya müracaat ederek, Türkiye'den alınacak 26 bin kilometrekare toprağın 12760 kilometrekarelik bir bölümünün Gürcistan'a, 13240 kilometrekarelik bir bölümünün ise Ermenistan'a ait bulunduğunu iddia etmekteydi.

1945 yılı sonlarında Sovyet ordusu Bulgaristan-Türkiye, Gürcistan-Türkiye ve Ermenistan-Türkiye sınırında konuşlandırıldı.

²⁰ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 28, liste 4, dosya 82, yaprak 78-87.

Büyük Azerbaycan devletinin kurulmasına iznin verilmeyeceğini şüphesiz ki Mir Cafer Bağirov da artık anlamıştı. Moskova'da müttefiklerle yaptığı görüşmeler sonrasında Stalin de askerlerini İran'dan çıkarmak zorunda kalacağını farkındaydı.

1943 yılından beri İran'da bulunan İngiliz askerleri ve az sayıdaki ABD askeri 1946 yılının ilk günlerinden itibaren bu ülkeyi terk etmeye başladı. Moskova Konferansı'nda müttefikler İngiltere, ABD ve SSCB temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmasını gündeme getirdiler. İran Şahı Muhammet Rıza Şah ABD'nin bu komisyonda yer almasına önem veriyor ve bu ülkeyi İran'ın toprak bütünlüğünün garantörü olarak değerlendiriyordu.

Süreci önceden sezinleyen Stalin Ortadoğu'nun SSCB'nin etki alanı içine çekilmesi için yeni yollar aramaktaydı. Görünen o ki bu arayış sırasında Mikoyan Ermeni ve Gürcü kozunu Stalin'in masasına koymuş bulunuyordu. Amaç tarihi Türk topraklarını önce Ermeni ve Gürcü toprağı ilan etmekten ve sonra bunları Sovyet Ermenistan'ı ve Sovyet Gürcistan'ına ilhak etmekten ibaretti. Moskova, bu sayede Irak'ın kuzeyinde Musul'daki zengin petrol kaynaklarına yakınlaşmayı hedefliyordu.

Senaryoyu çok iyi anlayan Mir Cafer Bağirov Tebriz'de görevli Bakü Üçlüsü'ne Pişeveri'yle görüşmek istediğı haberini ilettili. Bu görüşmenin ardından Güney Azerbaycan'da cereyan eden olaylar analiz edilince,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

hangi meselelerin masaya yatırılmış olduğu anlaşılmalıdır.

1946 yılının 15 Ocak günü Azerbaycan Milli Hükümeti Başkanı Pişeveri, Meclis Başkanı Şebüsteri, Başbakan Yardımcısı Padegan, Maarif Bakanı Biriya ve İçişleri Bakanı Cavit Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanına dair belgeye imza attılar. Belgede şöyle denmekteydi:

“1. Ülkemizin adı Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti'dir.

2. Bu Cumhuriyet gerçek demokrasiye dayalı olarak tesis edilmiştir.

3. Tesisçiler Meclisi demokratik değerlere dayalı Anayasa'yı yakın zamanda hazırlayarak onaylayacaktır.

4. Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti Anayasa'sında ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve herkesin inandığı dine özgür bir şekilde ibadet etme hakkının garanti edilmesi öngörülmektedir.

5. Devlet kurumlarını halka yakınlaştırmak amacıyla tüm devlet memurlarının çalışmaları halk tarafından denetlenecektir.

6. Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti vatandaşlarına girişim serbestisi tanır ve onların refahını iyileştirmek amacıyla ekonomik kalkınma için elverişli ortamı hazırlar.

7. Köylülerin refahının iyileştirilmesi amacıyla hazine toprakları köylüler arasında taksim edilecektir.

8. İşsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla yeni sanayi kuruluşları yapılacaktır.

9. Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti vatandaşlarının refahını iyileştirmek ve ekonomik kalkınmayı temin etmek amacıyla sınırları içinde mevcut madenlerde üretimi temin etmeli ve bu üretim için jeoloji araştırmalarını ve arama çalışmalarını gerçekleştirmelidir.

10. Diktatör Tahran rejimi yüzünden uygar dünyanın gerisinde kalmış olan Azerbaycan'da bilim, teknoloji ve kültürün gelişmesi sağlanacaktır.

11. Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti coğrafi ve etnografik veriler baz alınmakla şu kentleri kapsar: Tebriz, Erdebil, Urmiye, Miyandoab, Marağa, Selmas, Hoy, Merend, Miyane, Enzeli, Maku, Eher, Hüsrevabad, Zencan, Kazvin, Hemedan. Haritaya nazaran topraklarımızın %95'ini Azerbaycanlıların yaşadığı bölgeler oluşturur.

12. Mevcut haritada Kuzey Kürdistan otonom bölge olarak Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır.”²¹

Kürdistan demokratları 22 Ocak 1946 tarihinde Otonom Kürdistan'ın kuruluşunu resmen ilan ettiler.

Yukarıdaki belgeden, Sovyet ordusunun İran'ı tahliye etmesi durumunda bile SSCB'nin kontrolü altında bulunan bir bağımsız Güney Azerbaycan

²¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Güvenliği Hizmeti Arşivi, dosya 298, s. 1-13.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

devletinin ve Kuzey Kürdistan'ın Kuzey Azerbaycan'a ilhak edileceği ve bu durumda ülke sınırlarının Irak sınırına dayanacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda SSCB'nin Irak Kürtlerini ve Azerbaycanlılarını (Türkmenleri) İngilizlere karşı baskı ve etki aracı olarak kullanması ve Irak'ın kuzeyinde Musul'daki zengin petrol kaynağına yaklaşması mümkün olacaktı.

Mevcut gelişmeleri analiz eden İrevan bunlara engel olması gerektiğini anlıyordu. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri Karapetyan Moskova'da iş gezisinde bulunduğu sırada Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı A. Alizade'yle görüşmüş ve şöyle demişti:

“İran'ın güneyindeki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına göç etmesi için uygun şartları hazırlıyoruz. Fakat şunu bilmek gerekir ki bu Ermeni ailelerinin çoğu SSCB sınırını geçmeyerek İran'ın kuzeyine yerleştiler. Şimdi İran'ın kuzeyinde 120 bin Ermeni bulunuyor. Bu yüzden bir Ermeni otonomisinin kurulmasını talep ediyoruz.”²²

Ocak ayı sonlarında Londra'da BM toplantısı başladı. Başbakan Hekimi İran Meclisi temsilcisi S. Tağızade'ye SSCB'nin İran'a müdahalesi konusunu gündeme çıkarmayı emretti. 19 Ocak'ta S. Tağızade BM

²² Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 113, s. 52.

Komisyonu'na bir mektup gönderdi. Bu mektupta SSCB İran'ın içişlerine karışmakta suçlanıyordu.

Söz konusu dönemde BM Güvenlik Konseyi henüz tam anlamıyla şekillenmiş değildi. Fakat BM Sözleşmesi'nin 35. Maddesinin 1. Fıkrasına göre İran'ın böyle bir başvuruda bulunma hakkı bulunuyordu.

İran Başbakanı Hekimi, başvurusunun SSCB yönetimini kızdıracığının ve talebinin BM'de müzakereye çıkmaması halinde İran-SSCB ilişkilerini normale döndürmek amacıyla görevinden istifa etmesi gerekeceğinin farkındaydı.

26 Ocak'ta İran Meclisi Hekimi'nin istifasını kabul etti. 27 Ocak'ta Hükümet Başkanlığı görevi Kavam'a verildi. İran Meclisi temsilcisi S. Tağızade'nin müracaatının ardından, SSCB heyetinin başkanı A. Vışinski de bir mektupla Güvenlik Konseyi temsilcisi Norian Meykin'e müracaat ederek İran'ın iddialarının asılsız olduğunu savundu.

24 Ocak'ta Azerbaycan Milli Hükümeti Başkanı Pişeveri BM Başkanlık Heyeti'ne başvurarak Azerbaycan halkının Atlantik Bildirisi temelinde kendi kaderini belirleme iradesini ifade etti.

Güvenlik Konseyi 28-30 Ocak tarihlerinde İran ve SSCB'nin başvurularını gündeme alarak, iki ülkenin kendi arasında müzakereye girişmesini tavsiye etti ve olası antlaşmanın metninden haberdar olma hakkını saklı tuttu.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

1946 yılı Şubat'ına, o soğuk ve ağır günlere bir kez daha dönecek olursak, Tebriz'deki Başkonsoloslukta Moskova'nın baskısı altında Bağır Seyidzade'nin ne denli zorlu şartlarda çalıştığına tanık oluruz.

Büyük Azerbaycan devletinin temellerinin atılmasından fazlaca mutlu olan Mir Cafer Bağirov bazen kendini duygularına kaptırıyor ve Tebriz Başkonsolosluğu'nun SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'ne bağlı bulunduğu gerçeğini göz ardı ederek, bu kuruma doğrudan direktifler gönderiyordu. Bunu yapmasının bir amacı da SSCB'nin İran Büyükelçiliği'nde çalışan kişilerden Azerbaycanlı olmayan bazılarının milli harekete verebilecekleri zararın önüne geçmek gayretiydi.

(Büyük Azerbaycan düşüncesine ne kadar da bağlıydın, Mir Cafer Bağirov!)

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 126

Yoldaş Bağirov'a

Yoldaş Atakişiyev aracılığıyla tarafımıza ilettiğiniz tüm direktifler dikkate alınarak, gereğinin yapılması için harekete geçilmiştir.

Son zamanlarda Milli Hükümet'in yönetici çevreleriyle temaslarımızı ve görüşmelerimizi önemli ölçüde azalttık, yalnızca bazı yöntemlerle kendileriyle temasta bulunmakta ve bazı direktif ve tavsiyelerimizi iletmekteyiz.

Buna rağmen, Konsolosluk görevlerimizi yerine getirmiş olmak için Konsolosluğa gelen diğer yoldaşlardan en azından birkaçıyla görüşmek zorundayız. Bu görüşmelerimiz çoğunlukla, Dışişleri Halk Komiserliği'nin düzenli bir şekilde merkeze göndermemizi talep ettiği bilgilerin alınması amacıyla yöneliktir.

Azerbaycan'daki milli demokratik hareket ve Konsoloslüğümüzün etki alanı içindeki siyasi gelişmeler konusunda Moskova'yı bilgilendirmek zorundayız. Moskova'ya gönderdiğimiz bilgilerde İran Azerbaycan'ında başarılı bir şekilde sürmekte olan hareketin bir milli bağımsızlık hareketi özelliği taşıdığını ve Azerbaycan halkının milli bağımsızlığı için verdiği mücadelede sergilediği fedakarlığı her zaman vurgulamaya çalışıyoruz ve bundan sonra da çalışacağız. Demokratik hareketin başlamasının çok öncesinde de ve bundan sonraki dönemde de bu düşünce ve görüş tarafımızdan düzenlenen siyasi bilgilerin ana hattını oluşturmuştur.

Pişeveri hakkında siyasi bilgi ve değerlendirmeleri muhtevi notlara SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'nin talebi doğrultusunda, teati edilen telgraflar da eklenmektedir. Üçlük oluşturulduktan sonra, bizdeki bilgilerle Moskova'ya gönderilenler arasında hiçbir uyumsuzluk olmamasına her zaman gayret ettik. Bu amaçla, tüm önemli konulara ilişkin bilgi notlarını Üçlüyü oluşturan kişilerle teker teker görüştüğümüzden sonra düzenlemekteyiz. Tarafınıza

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

gönderilen bilgi notları ve izahlara gelince, bunlar farklı kişilerden Milli Hükümet yetkililerini hedef alan şikayetlerin kayda geçirilmesi usulüne göre derlenmiş değildir. Bu bilgileri tarafınıza iletmekle, Demokrat Parti yönetimiyle Milli Hükümet arasında memnuniyetsizliğe neden olan bazı sorunların varlığından sizi haberdar etmeyi amaçlıyoruz. Her zaman bunların abartılmamasına dikkat ettik ve bu olayların Güney Azerbaycan'daki milli bağımsızlık hareketine verebileceği zararın farkındayız, önlenmeleri için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz.

Pişeveri'nin dürüst olduğuna inanıyor ve Milli Hükümet'in nüfuzunu arttırmak için tüm olanaklarımızı kullanmayı bir görev addediyoruz. Bunu yapmakla, bundan sonra da Milli Hükümet'e yardım edeceğiz.

***Komünist selamıyla, Bağır Seyidzade
23 Şubat 1946”***

Endişeli Şah Hekimi'nin istifasının ardından Başbakan olan Kavam'ı Stalin'le görüşmek için Moskova'ya gönderdi.

Diğer yandan ABD ve İngiltere'nin ısrarlarıyla İran'ın BM'deki Büyükelçisi H. Ala Sovyet askerlerinin ülkesinden çıkarılması konusunu gündemine alması talebiyle BM Güvenlik Konseyi'ne tekrar başvurdu. Müzakereler 25 Mart 1946 tarihinde başladı.

Moskova'daki görüşmede Kavam Stalin'e birkaç şartını ilettiler:

1) SSCB-İngiltere-İran arasındaki üçlü antlaşmaya göre Sovyet askerlerinin İran'ı tahliyesine dair emir verilmesini.

2) Sovyet askerlerinin İran Azerbaycan'ı ve İran Kürdistan'ını tahliyesinin ardından Tahran'da SSCB ile İran arasında petrol antlaşması yapılmasını.

3) İran'la SSCB arasındaki petrol antlaşmasının yeni seçilecek olan XV. Meclis tarafından yedi aydan geç olmamak kaydıyla onaylanmasını.

4) Tebriz'deki siyasi güçlerin Tahran'a boyun eğmediği gerçeği göz önünde tutularak, Azerbaycan ve Kuzey Kürdistan'da XV. Meclis seçimlerinin “Şah'ın silahlı güçlerinin” kontrolü altında gerçekleştirilmesini.

5) İran Hükümeti'nde Azerbaycan Demokrat Partisi temsilcisine de yer verilmesini.

Kavam'ın Stalin'le bu şartlar etrafında görüşmesi elbette ki tesadüf değildi. Buradaki şartların arkasında onları doğuran birtakım nedenler vardı. ABD kendi etkinliğini arttırmak amacıyla Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atmışken, SSCB atom bombası deneyini bile yapmış değildi ve bu konuda ABD'nin gerisinde kalmaktaydı.

Kavam bu yüzden Stalin'le konuşurken şöyle demişti:

“İran'ın bu adımlarının Londra ve Washington'la ilişkilerine zarar verebileceğini göz önüne alarak, sizin taleplerinizi yerine getirmekteyiz.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Birtakım araştırmacılar, “Kavam’ın kurduğu tuzığa Stalin’in düştüğü” kanısındadırlar. Oysa bu, doğru bir yaklaşım değildir. Stalin reel durumu değerlendirerek İran Başbakanının şartlarını kabul etmişti.

Kavam üç Meclis üyesi, Ticaret Odası Başkanı, dört gazeteci, İran’ın eski Moskova Büyükelçisi, iyi derecede Rusça bilen Hamit Seyyah ve Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin de dahil olduğu on bir kişilik bir heyetin başında 19 Şubat 1946 tarihinde Moskova’ya gitti.

Moskova gezisi öncesinde önemli bir siyasi adım attı ve bunu tabiri caizse göstere göstere yaptı: Solcu gazetelere ve solcu siyasi örgütlere yönelik yasakları kaldırdı. Halk Partisi’nin organı “Rehber” gazetesi, Sendikalar Birliği Merkezi Komitesi’nin organları olan “Zafer” ve “Dad” gazeteleri tekrar yayınlanmaya başladı. Önceki hükümetin kapattığı İran Halk Partisi’nin ve Sendikalar Birliği’nin kulüpleri bizzat Kavam’ın direktifiyle tekrar açıldı. Diğer yandan Kavam, Moskova’dan dönünceye kadar İran Meclisi’nin müzakeresine hiçbir yeni konu verilmemesi hususunda Hükümetini uyardı.

Moskova’da Kavam Sovyet askerlerinin İran’ı 2 Mart tarihine kadar, yani SSCB’nin imzaladığı uluslararası antlaşmalarda belirlenen tarihe kadar terk etmesi konusunu masaya yatırdı.

Bazı araştırmacılar, 1946 Şubat'ında Moskova'da gerçekleşen görüşmede İran Başbakanı Kavam'ın Stalin'i tuzağa düşürdüğünü halen iddia etmektedirler. Oysa söz konusu tarihte olaylar bambaşka bir mecrada gelişmiştir. Öncelikle, Stalin'in kandırılmış olması ihtimali büsbütün doğru değil. İkinci olarak, İran heyeti (Heyet şu kişilerden oluşuyordu: D. Emiri, H. Seyyah, R. Şafak, A. Nikpur, H. Pirvezir, S. Eradi, D. Dürri, A. Etasami) Moskova görüşmesi sonrasında da konunun detaylarına dair defalarca görüş alışverişinde bulunmuş ve hiçbir mutabakata varamamıştır.

Kavam'ın Kremlin'de Stalin'le müzakeresi 21 Şubat 1946'de bitmez, 4 Mart tarihinde çok kısa (15 dakikalık) bir görüşme daha gerçekleşir. 6 Mart günü ise Stalin Kremlin'de saat 20:30'da Mir Cafer Bağirov'u kabul eder. (Bu görüşmeye V. Molotov, L. Beriya, A. Jdanov, G. Malenkov ve A. Mikoyan da katılmışlardır.)

21 Şubat görüşmesinde Stalin Sovyet askerlerinin İran'da bulunmasını 1921 Antlaşması'na göre haklı göstermeye çalışıyordu. Kavam ise bu antlaşmanın büsbütün başka bir anlam ifade ettiğini söylüyordu.

Kavam Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'a verdiği manevi destekten söz etti. Stalin ise SSCB'nin milli meseleye karışmak hakkı olmadığını ve hiçbir şey yapamayacağını ifade etti. Bu bağlamda, ünlü İranist M. Daçişina'nın "Karavan" İran dijital dergisinin 2017 yılı tarihli 53. numarasında yer almış olan "İran'daki Sol

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Güçler: Gölgeden Kurtulma Çabası” adlı araştırma yazısına başvurursak, aşağıdaki manzaraya tanık oluruz.

Toprak iddialarına ilişkin olarak Stalin şunları söylemiştir:

“Azerbaycan meselesi İran’ın iç meselesidir. İran’ın tedirginliği boşa, çünkü Azerbaycan halkı bağımsızlık değil, otonomi talep etmektedir.”

Kavam’ın yanıtı şu şekildedir:

“İran Anayasası otonomiye izin vermemektedir. Azerbaycan’a bu konuda taviz verilirse, diğer eyaletler de otonomi ister.”

Stalin, Sovyetler Birliği askerinin İran’da bulunmasının Moskova’nın başka çıkarlarıyla da ilişkili olduğunu ifade etti.

Bu “başka çıkarlar” ertesini gün, Molotov’la yapılan görüşmede açığa çıktı. İngiltere’nin İran’ın güney bölgelerinde petrol çıkarmak konusunda elde ettiği tavizler gibi, SSCB de İran’ın kuzeyinde petrol çıkarmak için tavizler almayı arzu etmekteymiş.

Kavam, yabancı asker ülke içinde bulunduğu sürece, İran Meclisi’nin petrol müzakerelerini yasakladığını ifade etti. Fakat Meclis’in yetki süresi birkaç gün sonra bitecekmiş. Yeni Meclis seçimlerinin yapılması için şimdi en elverişli zamanmış. Dolayısıyla, petrol üretimine ilişkin tavizler konusunun henüz kapanmadığını söylemek mümkünmüş.

Molotov, askerinin henüz İran’dan çekilmeyeceğini yineledi.

Molotov'la görüşmesi esnasında Kavam Stalin'le yaptığı görüşmeye atıfta bulunarak, Stalin'in 1921 Antlaşması'nın 6. Maddesine dayandığını, oysa bu maddede İran tarafından beklenen tehditten değil, üçüncü bir devletten beklenen tehditten söz edildiğini savundu. Kavam, ülkesinin SSCB'yi tehdit etmediğini ve zaten bunu yapamayacağını bildirdi.

Kavam Sovyet askerinin İran'dan çekilmesi konusunda ısrarcı olurken, ayrıca şöyle bir öneride de bulundu:

“SSCB için herhangi bir tehdit ortaya çıkarsa, Moskova İran'a tekrar asker gönderebilir.”

Kavam'ın Stalin ve Molotov'la yaptığı görüşmelerin kayıtlarının açık edilmesiyle, çok hassas bir konuyu, İran'da monarşinin ilgası konusunu da masaya yatırmış oldukları ortaya çıktı. Böyle bir ihtimalde SSCB'nin Kavam'ın önderliğindeki Cumhuriyet düzenine destek verebileceği de konuşulmuşmuş. Stalin yeni İran iktidarını tercih ediyormuş ve müzakereler sırasında bunu karşı tarafa açıkça ifade etmişmiş. Buna rağmen Kavam pazarlığa girişmeyerek, Sovyet askerinin İran'ı mümkün mer-tebede erken bir tarihte terk etmesi konusundaki ısrarını sürdürmüş.

Molotov Kavam'la yaptığı müzakereye dair Stalin'e sunulmak üzere büyük bir rapor hazırlamıştır. Bu raporunda, İran'da monarşinin devrilmesine dair daha önce Stalin'le görüşülmüş olan meselenin Kavam

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

tarafından reddedildiğini ifade ediyor. Raporu okuyan Stalin kağıdın köşesine derkenar yerine tek bir kelime not etmiş:

“Alçak!”

Bu kelime, ümitlerini suya düşürmüş olan yeni İran Başbakanı konusunda Generalissimo'nun maruz kaldığı hayal kırıklığının net bir ifadesiydi.

Diğer yandan, Stalin'in direktifi doğrultusunda İran heyetinin Moskova'yı terk etmesine izin verilmediği haberi alındı. Sovyet yetkililer, kötü hava koşulları yüzünden İranlılarının uçağının kalkamayacağını söylüyorlardı. Fakat gerçek şu ki İran heyeti “Halklar Atası” lakaplı Stalin'in rehinesine dönüşmüş bulunuyordu.

Ziyaretin hangi amaçlarla üç hafta uzatıldığı açıklanmıyordu. Kavam'ın, Sovyet askerinin 2 Mart tarihine kadar İran'ı terk etmesini sağlamaya yönelik çabaları olumlu sonuçlanmadı. 2 Mart geldiğinde Kavam henüz Moskova'da, Sovyet askeri ise henüz İran'daydı. Tam da bu sırada İran'ın Bender-Şah limanına doğru Bakü'den bir savaş gemisinin yola çıktığı haberi geldi.

5 Mart'ta Kavam bu konuda Molotov'a bir nota verdi ve Sovyet askerlerinin İran'ın kuzeyinde, Gilan'da hareketlenmesinden duyduğu tedirginliği ilettili. İran'ın Washington Büyükelçisi Hüseyin Ala aynı gün, Sovyet askerinin İran'dan çıkarılması konusunda ABD yönetiminin İran'ı desteklediği bilgisini ilettili.

Moskova müzakereleri genel itibariyle başarısızlıkla sonuçlandı. Hiçbir konuda tam bir mutabakat

sağlanamadı. Sovyetler Birliği'nin desteğiyle seçilmiş yeni Başbakan, Tahran'a eli boş dönmek zorunda kaldı.

Yalnızca resmi gezinin son gününde bir ümit kıvılcımı görüldü. Kavam'a bu ümidi veren bizzat Stalin'di. İran heyeti onuruna bir resmi ziyafet düzenlenmişti. Stalin, Molotov, Mikoyan ve diğer üst düzey yetkililer bu ziyafete katılmışlardı. Kavam, Molotov'la müzakerelerinden hiçbir sonuç alamadığına üzüldüğünü Stalin'e söyledi. Stalin gülümseyerek şöyle yanıtladı:

“Şimdi benim halimden daha iyi anlarsın. Beni sert biri sanıyorlar ama bizim grubun en sert adamı Molotov. Elbette, aranızı bulmak için çalışacağım. Yeni Büyükelçim Tahran'a gelirken size iyi bir haber getireceğine inanıyorum.”

Ertesi gün Kavam SSCB-İran müzakerelerine dair resmi bildiriyi imzaladı.

Fakat bunun öncesinde, yani 2 Mart 1946'da uluslararası ilişkiler tarihinde önemli bir olay cereyan etti. Uluslararası antlaşmalar gereği SSCB'nin silahlı güçlerini İran'dan çekmek zorunda olduğu gün Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı askerlerin yalnızca İran'ın kuzeydoğu eyaletlerinden, yani Meşhet, Şahrud ve Semnan'dan çekileceğini, diğer bölgelerde ise “durum netlik kazanıncaya kadar” kalacağını duyurdu. Bu açıklama olumsuz bir reaksiyona neden oldu. Başkan Truman'ın direktifi doğrultusunda ABD Dışişleri Bakanı SSCB'ye bu konuda bir nota verdi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Birleşik Krallık eski Başbakanı Churchill 5 Mart'ta konuşurken SSCB askerinin İran'da kalmasının nedenlerinden biri olarak Güney Azerbaycan'da cereyan eden olayları gösterdi. Bu konuşma pek çoklarıncı Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilir. Churchill komünizm yayılmacılığına karşı öncelikle ABD ve İngiltere'den ibaret bir Anglosakson İttifakı oluşturmayı öneriyordu.

Kavam SSCB yönetimiyle ilişkilerinde dikkatli olmayı yeğleyerek, ABD'nin sert tutumuna rağmen yeni Sovyet Büyükelçisi Tahran'a gelinceye kadar meseleyi BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı uygun görmedi. Stalin'in Moskova'daki veda ziyafetinde dediği sözü unutmamış olmalıydı.

11 Mart'ta Kavam Tahran'da İran Meclisi'nde boy gösterdi. Meclis'in XIV. Dönem milletvekillerinin yetkileri aynı gün sona eriyordu. Milletvekillerinden bazıları süreyi uzatmak istedilerse de Kavam buna izin vermedi. Bu sayede, Parlamento'nun müdahalesine maruz kalmadan kendi siyasetini hayata geçirme imkanı elde ediyordu.

İran'ın deneyimli diplomatlarından Hüseyin Ala'nın 24 Mart'ta BM'de Sovyetler Birliği'nin İran Azerbaycan'ındaki faaliyetine ilişkin konuşması bekleniyordu.

O sırada SSCB'nin yeni İran Büyükelçisi İ. Sadçikov Tahran'a geldi. 18 Mart'ta Kavam'la görüşen Büyükelçi Sovyet askerinin İran'dan bütünüyle

çekilmesi hakkında hükümetinin aldığı kararı Kavam'a iletti. Bu kararda İran hükümetinin BM'ye ikinci defa şikayet başvurusu yapmaya niyetlenmesinin hangi ölçüde rolü bulunduğu bilinmiyor. Bilinen şu ki Sovyet yönetimi henüz bunun öncesinde İran'ın kuzey eyaletlerindeki petrol madenlerinde beraber üretim yapılması amacıyla SSCB-İran ortak petrol şirketinin tesisine ilişkin bir belge hazırlamış bulunuyordu ve bu belge de aynı gün Sadçikov tarafından Kavam'a sunuldu. Diğer bir belge ise Azerbaycan'la ilgiliydi, SSCB'nin İran'ın işlerine karışmayacağına dair antlaşmaydı. Tüm bu belgelerin ileride Parlamento tarafından onaylanması gerekiyordu.

Moskova petrol konusunda tavizler veren antlaşmanın yakın zamanda onaylanmasını umuyordu. Büyükelçi'nin Parlamento seçimlerinin hızlandırılmasının mümkün olup olmayacağına dair soruları karşısında Kavam, "işgal altındaki ülkede" seçim yapılamayacağını, dolayısıyla öncelikle Sovyet askerinin İran'dan çekilmesi gerektiğini söylüyordu.

Amacına ulaşmak, yani Sovyet askerini İran'dan çıkarmak için her yolu denemeye hazır bulunan Kavam sıra dışı bir adım attı. İran ulemasının başı olarak kabul edilen Ayetullah Burucerdi'yle gizlice anlaştı ve Müslüman din adamları "Kızıl Ordu'nun işgali altında bulunan ülkede" seçim yapılamayacağını duyurmaya başladılar. Ayetullah Burucerdi'nin organizasyonu ile tüm yerli din adamları yabancı bir ordunun ülke içinde

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

bulunması nedeniyle seçimlerin yapılmaması talebini hükümete ileten telgraflar çekmeye başladılar. Din adamlarının bu talepleri sayesinde toplumda Sovyetler Birliği aleyhinde yeni bir cephe oluşturuldu.

Bu sırada Tahran'daki siyasi dengeye, o zamana kadar hükümetin işine pek karışmayan genç İran Şahı Muhammet Rıza Şah da dahil oldu. Batılı ülke temsilcileriyle geliştirdiği dostluk ilişkileri ve ABD'nin etkin bir desteğini hissetmesi sayesinde Muhammet Rıza Şah Başbakan Kavam'ı "Ruslara taviz vermekle" suçladı ve istifasını talep etti. Kavam, yeni bir hükümet kurmak için Şah'tan izin istemek zorunda kaldı. İzin veren Şah, birtakım talepler ortaya koydu: Kavam, "Tude" partisinin hükümetteki üç üyesini görevinden alacak; Moskova'yla gizli temaslarından kuşkulanan Başbakan Yardımcısı Muzaffer Firuz'un görevine son verecek; "Azerbaycanlı ayaklanmacılarla" müzakereleri sonlandıracak; İran'ın Azerbaycan eyaletleri üzerindeki egemenliğini yeniden tesis edecektir.

Bir tanesi (Firuz'un istifası) hariç, tüm talepler Kavam tarafından kabul edildi. Bu tek şarta da kurnazlıkla uydu: Firuz Moskova'ya Büyükelçi olarak atandı. Kavam'ın bu atamaya, "ayaklanmacı eyalete" İran ordusunu sevk etmesi halinde Moskova'nın nasıl bir tutum takınacağını net bir şekilde öğrenebilmek için ihtiyaç duyduğu sonradan anlaşılacaktır.

Moskova'dan alınan bilgileri analiz eden Kavam İran'daki ABD'li Büyükelçi Allen'le konuşurken şöyle demişti:

“Sovyetler Birliği İran'daki hedeflerine ulaşabilse, yani hem petrolü, hem de Azerbaycan'ı almayı başarsa, bunu yapacaktır. Fakat ikisinden birini seçmek zorunda kalsa, Azerbaycan'ı feda edeceğinden eminim.”

İran Şahı'nın ve Batılı ülkelerin baskısı altında bulunan Kavam bu suretle kendi siyasi çizgisini ortaya koyuyordu. Elbette ki bu çizgi hususunda SSCB'nin İran'ın içişlerine karışmasının önüne geçmek amacıyla ABD ve İngiltere'yle önceden mutabık kalınmıştı. İngiltere Büyükelçisi İran hükümetindeki değişiklikleri “Fars milli ruhunun henüz canlı olduğunun göstergesi” olarak yorumladı. ABD Büyükelçisi ise bu adımı “İran tarihinde dönüm noktası” olarak değerlendirdi.

Diğer yandan Şah da Kavam'ın yaptıklarından memnun kalmıştı.

Sovyet tehlikesine karşı ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanan, İran ordusunun Güney Azerbaycan'a girmesi halinde SSCB'nin hiçbir ciddi adım atmayı düşünmediğini Moskova'daki yeni Büyükelçi sayesinde öğrenen Kavam daha da cesaretlendi, zira Şah'ın üçüncü şartının da gereğinin yapılması lazımdı. Beklenen Meclis seçimlerinde düzen ve asayişin sağlanması bahanesiyle İran ordusunun Azerbaycan'a sevk edilmesine karar verildi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bu suretle Kavam Stalin'le yaptığı müzakerelerde İran için çok önemli üç sorunu çözmeyi başarmıştı: Sovyet askeri İran'ı terk etti, Azerbaycan meselesi kapandı ve petrolle ilgili antlaşma da unutuldu gitti.

Fakat Kavam'ın bu stratejik zaferinin tesadüf olmadığını da belirtmemiz lazım. Bu zafer, dönemin realitesinden kaynaklanmaktaydı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ABD nüfuzunu arttırmak amacıyla Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atmıştı, SSCB ise atom bombasını henüz denemiş bile değildi. SSCB bu konuda ABD'nin gerisinde kalıyordu.

SSCB'nin bu geri kalışından tedirginlik duyan Stalin henüz 1944 yılında atom bombası programını denetlemesi için Beriya'ya direktif vermiş bulunuyordu. Beriya ise Bilimler Akademisi Üyesi Kurçatov'un kendisine başvurmasını ve atom bombası programının denetimini bütünüyle üstlenmesi ricasında bulunmasını temin etmişti.

Kurçatov 11 Şubat 1943'te Atom Enerjisi Enstitüsü Başkanı görevine atanmıştı. Molotov'un çalışmalarından memnun olmayan Kurçatov 1944 Eylül'ünde Beriya'ya aşağıdaki mektubu yazmıştı:

“SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı L. P. Berya Yoldaş'a

M. G. Pervuhin'in ve benim tarafından Size gönderilen mektuplarda uranyum meselesiyle ilgili çalışmaların durumuna ve yurtdışında bu çalışmaların fazlaca ileri taşınmış olduğuna dair bilgiler verilmiştir.

Son bir ayda uranyum meselesine dair kapsamlı bir bilgiyi (300 sayfalık bir metni) inceledim. Bu incelememde, yurtdışında bu mesele hususunda şimdiye kadar bilim tarihinde eşi görülmemiş ölçekte ileri sonuçlar elde etmeyi başarmış mühendislik ekipleri ve teknik ekiplerin konuya odaklandıklarına kani oldum. Bizde ise 1943-1944 yıllarında uranyum çalışmalarında büyük ilerleme kaydedilmiş olmakla beraber, halen kabul edilebilir düzeye gelebilmiş değiliz.

Hammadde konusunda özellikle elverişsiz durumdayız. İkinci laboratuvarımızın maddi ve teknik olanakları gereken düzeyde değildir. Tek elden yönetimin olmaması ve sorunun öneminin doğru değerlendirilememesi yüzünden pek çok ilişkili kurumun çalışmalarında da beklenen ilerleme görülemiyor.

Fazlasıyla meşgul bulunduğunuzu bildiğim halde, uranyum sorununun tarihsel önemini göz önünde bulundurarak her halükarda Siz'i rahatsız etme cüretini gösteriyorum. Çalışmaların, büyük devletimizin olanaklarına yakışır ve meselenin önemine uygun bir biçimde yürütülebilmesi için gerekli direktifleri vermenizi arz ediyorum.

İ. Kurçatov

Moskova, 29 Eylül 1944”²³

²³ Baybakov, N. K., “Stalin’den Yeltsin’e”, Baybakov İnovasyon Vakfı, Moskova, 2011.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

1945 yılı başlarında Kurçatov Molotov’u Stalin’e şikayet etti. Stalin de aynı yıl atom bombası projesinin yönetimini Beriya’ya verdi. Beriya bir tek insanları sıkıştırmak ve acele ettirmek konusunda değil, nihai sonuca ulaşmak konusunda da becerikliydi. Bilim adamlarının ihtiyaç duydukları malzemelerin sağlanması işini Beriya kadar iyi organize edebilecek ikinci bir şahsı bulmak imkansızdı. Bu hususta Beriya’nın yalnızca iyi bir organizatör oluşunun değil, istihbaratçılık deneyiminin de rolü bulunduğu tahmin edilebilir. Atom bombasının yapımına ilişkin sır gibi saklanan bilgileri elde etmeyi başarmıştı ve 20 Ağustos 1949 tarihinde Sovyetler Birliği atom bombası deneyini gerçekleştirdi. Bu projede elde edilen başarı nedeniyle Sovyet bilim adamları Beriya’ya “atom bombasının babası” lakabını takmışlardı. Fakat ne yazık ki tüm bunlar 1946 yılında değil, 1949 yılında olmuştu...

24 Mart 1946 tarihinde, saat 13:40’ta Moskova’dan Bakü’ye 2167/68 numaralı şifreli telgraf gönderildi:

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Kopya

Şifreli telgraf nu. 2167/68

Moskova’dan Şahsen

Bakü Askeri Dairesi Maslennikov Yoldaş’a

Dördüncü Ordu Komutanı Luçinski Yoldaş’a

Kopyası Bağırov Yoldaş'a

1) Dördüncü Ordu birliklerinin, teşekkül ve depolarının Bakü Askeri Dairesi içindeki sürekli konuşlanma yerlerine dönmek üzere İran'dan çekilmesini başlatın.

2) Çekilme operasyonununun 24 Mart'ta başlaması ve bu senenin 9 Nisan – 10 Mayıs tarihlerinden geç olmamak kaydıyla sonlandırılması gerekmektedir:

Kereç garnizonunun bugün 24 Mart saat 20'den geç olmamak kaydıyla çekilmesi gerekmektedir;

68 Sari Tümeni garnizonunun bilahare deniz yoluyla nakledilmesi için Bender-Şah bölgesinde toplanması gerekmektedir; bu tümenin otomobilleri Reşt üzerinden karayoluyla nakledilecektir;

Birliklerin öncelikle Gazvin, Reşt ve Zencan bölgelerinden ve daha sonra Gorgan ve Sari bölgelerinden çekilmesi gerekmektedir;

Gazvin'den çekilme tarihinin 5 Nisan'dan daha ileri bir tarihe kalmaması gerekmektedir;

Birinci Muhafız Birliği Mekanize Tümeni (Russiyanov) en sonda çekilecektir.

3) Askeri birliklerin çekilmesi iyi organize edilmiş şekilde, sessiz ve fazla acelecilik sergilenmeden gerçekleştirilecektir.

Komutanlar ve siyasi organlar çekilen Sovyet askerlerinin yerli halk tarafından uğurlanmasını organize etsinler.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Mevcut gıda stokunun bir bölümü yerli halka dağıtılsın.

4) Birliklerin çekilme programını ve düzenini bu senenin 25 Mart tarihinde Genelkurmay'a bildiriniz.

Çekilmenin gidişatına ilişkin olarak her gün saat 00'da bilgi veriniz.

Deniz yoluyla nakliye programının 26 Mart tarihine kadar Genelkurmay'a sunulması gerekir.

Nu. 16006, İ. Stalin

Nu. 10961, 62/III, Antonov

24.03.1946, saat 13:40”

Bu şifreli telgrafın alınması hakkında, kitabımızın bir diğer kahramanı, o dönemde Azerbaycan'da ikinci şahıs konumunda bulunan, Merkezi Komite İkinci Sekreteri Mir Hasan Seyidov'un el yazması hatıratında ilginç bir noktaya temas edilmiştir:

“1946 yılında Sovyet askeri birliklerinin İran'dan beklenmedik bir şekilde çekilmesi haberi gündüzün ortasında yıldırım etkisi uyandırdı.

Cumartesi, cumartesiye pazara bağlayan gece, genellikle Bağirov makamından erken ayrılır ve Zuğulba'daki bağ evine giderdi. Pazartesi sabahı başkente dönerdi. Her zamanki gibi pazar günü işe gittim. Gecenin saat 2'sinde telefon çaldı. Arayan Stalin'in yardımcısı Postkrebışev'di. Şöyle dedi:

– Bağirov nerede? Yarım saattir kendisine ulaşamıyorum. Zuğulba dediğiniz yerde hükümet

telefonu çalışmıyor. Lütfen kendisini bulun ve acilen aramasını söyleyin. Stalin görüşecek, acil haber var.

Derhal Zuğulba'yla, Bağırov'la görüştüm, her şeyi anlattım ve gecikmeden Bakü'ye dönmesini rica ettim. Yataktan kalkmış olmalıydı, üzerimi giyip geliyorum, dedi.

Yarım saat sonra arabası giriş kapısında. Sekreteryaya odasında görüştük ve kendisinin geniş çalışma odasına girdik. Çok tedirgindi. Kremlin'i Stalin'in sekreteryasını aradı. Öncelikle Postkrebişev'in halini hatırlını sordu, sonra Stalin'i bilgilendirmesini rica etti. İki dakika sonra Stalin telefona çıktı. Sesini uzaktan da net duymak mümkündü. Şöyle dedi:

– Bunu yapmak zorundayız. İran'dan ordunun çekilmesiyle ilgili yapılması gerekenlere dair önerilerinizi hazırlayarak teslim edin. Güney Azerbaycan Demokrat Partisi'nin tutumuna ve diğer konulara ilişkin olarak da.

Bağırov sakın bir sesle, bunu yapmamasını, orada işlerin yolunda gittiğini söyledi; bunu yaparsa tüm zahmetlerin boşa gideceğini ve Güney Azerbaycan'daki hareketin sonunun geleceğini ekledi. Ama Stalin ısrar etti.

Bağırov, askerleri İran'dan çekmemesi ricasını iki kez daha yineledi. Yirmi dakikayı aşkın konuşmanın ardından Stalin şunları söyledi:

– Bu bir emirdir ve yerine yetirilmesi gerekiyor. Önerilerinizi sıralayacağınız şifreli telgraftı iki saate bekliyorum.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Sonda:

– *Yeni bir savaşa başlayamayız, – dedi ve telefonu kapattı.*

Bağırov'un elleri titriyordu, telefonu kapattı, elleriyle başını tuttu, bir süre konuşmadı. Sonra:

– *Ne büyük bir felaket. Şimdi orada neler neler olacak. – diye yineledi.*

Kavam'a küfürler savurdu ve Stalin'i kandırıldığının çok açık olduğunu söyledi.

Heyecanlı dakikalardı. Stalin'in şifreli telgraf beklediğini kendisine hatırlattım.

– *Stalin'in emrettiği şeyi yapmalıyız, – dedi.*

Şifre memuru ve diğer şeyler kısa sürede ayarlandı. Söylenen saatte şifreli telgrafi gönderdik. Böylece Güney Azerbaycan için felaketli günler başlamış oldu. Askerlerin, askerlerin ardından Güney Azerbaycan Demokrat Partisi Merkezi Komitesi yöneticilerinin, parti içindeki etkin kişilerin ve onları destekleyen sivillerin tahliyesi başladı.”²⁴

Stalin'in tutumuna ve direktifine rağmen, Mir Cafer Bağırov Güney Azerbaycan'da milli hükümeti nasıl muhafaza edebileceğini düşünüyordu. Tebriz Başkonsolosluğu'nun ve doğrudan Bağır Seyidzade'nin yaptığı organizasyonla Culfa'da Güney Azerbaycan Milli Hükümeti liderleriyle bir görüşme ayarlandı.

²⁴ “Çok Gizli: Mir Hasan Seyidov'un Anıları”.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Stalin Yoldaş'a

28 Mart'ta Sovyet Culfa'sında İran Azerbaycan'ı Milli Hükümeti liderleri Pişeveri, Şebüsteri ve Doktor Cavit'le görüştük.

Direktifleriniz doğrultusunda, mevcut durumu kendilerine izah ettik ve İran Azerbaycan'ındaki statükonun korunması hususunda ısrarcı olmamalarını tavsiye ettik. Tahran hükümetiyle imzalanacak antlaşmada Büyükelçimizin Kavam'a gönderdiği 24 Mart tarihli mektupta ortaya konan önerileri baz almalarını önerdik.

14 Mart'ta ben (Mir Cafer Bağirov) kendileriyle bir ön görüşme yaptıysam da son önerilerimizin onlar üzerinde bıraktığı etki fazlaca ağır oldu. Tavsiyelerimizi kayıtsız şartsız yerine getireceklerini üçü de doğruladı, fakat bununla beraber şu hususları bize ifade etmeleri gerektiğini de söylediler:

İran Azerbaycan Demokrat Partisi ve Milli Hükümeti mevcudiyetleri boyunca halka pek çok vaatte bulunmuştur ki bunların bir bölümü hayata geçirilmiştir ve şimdi bunlardan geri adım atmak kendileri için çok zordur.

Kavam'a güven duymuyorlar ve Azerbaycan halkının hukuklarına dair bütün vaatlerini, hatta yazılı antlaşmaları bile İran Anayasa'sına dayanarak zaman

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

içinde ortadan kaldıracaktır ve İran Anayasası mahiyeti itibariyle halkın haklarını değil, irtica düzenini koruyan bir belgedir.

İran silahlı güçlerinden korkmuyorlar, fakat Kavam'ın irtica yanlısı tüccar, toprak ağası ve din adamlarını kendi tarafına çekmek suretiyle Azerbaycan'da bir iç savaş çıkaracağına, Kürtlerle Azerbaycanlılar arasında milli çatışma ve kırırma meydan vereceğine ve bu konuda Kavam'ı en başta İngilizlerin destekleyeceğine eminler.

Kavam gerçekten İran'da reform yapmayı istiyorsa, kendisi açısından silahlı kuvvetleriyle beraber Milli Hükümet'ten daha güvenilir bir dayanak düşünmek mümkün değil. Fakat Kavam'ın bunu gerçekten istemesi biraz zor.

Tüm bu anlatılanlar temelinde Pişeveri, Şebüsteri ve Cavit, Sovyet askeri İran'dan çekildikçe, Kuzey İran'ın diğer eyaletlerindeki ilerici demokratik güçlerle temasa geçmek ve ortak çabalarla Tahran irticasıyla mücadele başlamak için kendilerine izin vermemizi rica ediyorlar.

Pişeveri, Şebüsteri ve Cavit Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğunu Azerbaycan halkının en azından asgari haklarının korunması açısından tek gerçek garanti olarak görüyorlar.

Mevcut zorlu finansal şartlarda kendilerine ait silahlı güçlerin organizasyonu çalışmalarını hızla sonlandırabilmek için:

1) Kendilerine en az 5 milyon tümen para yardımı yapılmasını;

2) 100 adet kamyon tahsis edilmesini;

3) Sınır koruma ve iç birliklerin oluşturulması için İran Azerbaycan'ına bir aylığına Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı askeri birimlerinden 20 eğitmen gönderilmesini;

4) Milli ordunun ihtiyaçları için belirli miktarda ilaç ve tıbbi gereç tahsisini arz etmişlerdir.

İhtiyaçlarının karşılanmasını zaruri görüyoruz.

Emirlerinize amadeyiz.

M. C. Bağırov

İ. İ. Maslennikov

29 Mart 1946''

Burada şu hususu da belirtmek isterim ki 1944 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Güvenliği Halk Komiserliği'nde çalışmaya başlayan Haydar Aliyev Güney Azerbaycan konulu etkinliklerde görevlendirilmiş bulunuyordu ve Culfa'da gerçekleşen bu görüşmenin güvenliğini sağlayan kişilerden biriydi.

4 Nisan 1946 tarihinde SSCB-İran ortak petrol şirketinin kurulmasına dair antlaşma Tahran'da Sovyet ve İran yetkilileri arasında imzalandı. İran Meclisi'nin bu antlaşmayı en geç 7 ayda onaylaması gerekiyordu. Ne var ki ABD antlaşmanın onaylanmaması için ciddi bir faaliyet içine girmişti.

Bu nedenle, Sovyet askerinin İran'dan çekilmesinin ardından da Güney Azerbaycan ve Kuzey

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Kürdistan'daki demokratik hareketin Moskova'nın kontrolü altında kalmasının önemini göstermek amacıyla Mir Cafer Bağirov diplomat maskesi arkasında çalışan ABD ajanının İran Kürdistan'ı lideri Gazi Muhammet'le konuşmasının metnini Bağır Seyidzade aracılığıyla ele geçirerek Stalin'e gönderdi. Şunu da söylemeden geçmeyelim ki Bağır Seyidzade henüz Maku'da çalıştığı dönemde Gazi Muhammet'le verimli bir şekilde teşrik-i mesai yapmış ve Gazi Muhammet'i işbirliği yapmak amacıyla Mir Cafer Bağirov'a mektup yazması için teşvik etmişti.

1930'lu yıllarda "Genç İşçi" gazetesinde çalışmış olan merhum gazeteci İbrahim Nevruzov ise Bağır Seyidzade ile Gazi Muhammet'in tanışıklıklarının daha eskiye dayandığını söyleyerek şunları yazar:

"Bağır'ı 1930'ların ortalarından, "Genç İşçi" gazetesinde çalıştığım dönemden tanıyordum. Gazetede samimi bir kadro ve Şefayet Mehdiyev, Abbas Zamanov ve Bağır Seyidzade'den oluşan bir yönetim vardı. 1940 yılının Ekim ayında Azerbaycan Komsomol Örgütü'nün XIV. Kurultayı'nda Bağır Seyidzade Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi Sekreteri seçildi. Benim Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi üyesi seçilmeme ilişkin belgede Bağır Seyidzade'nin imzasının bulunması da ayrıca mutluluk vericiydi.

Bir süre sonra ben "Azerbaycan Pioneri" gazetesinin yayın yönetmeni oldum. Savaş başladıktan sonra, savaşın üçüncü ayında Sovyet askerleriyle

beraber Bağır'la ben de İran'a gittik. 1941 yılının Eylül ayında Bağır Seyidzade Güney Azerbaycan'ın bir ucunda, Türkiye sınırında Kürt dağlarının koynunda yerleşen Uşnu kentine gönderilen grubun başkanı oldu. Yurtdışında bir diplomatın çalışma şartları kendi ülkesinde iktidarda kalmaya çalışan birinin ya da bir orduyu yöneten generalin işinden daha kolay değildir. Bağır Seyidzade'nin önünde İran Kürdistan'ındaki sosyal ve siyasal durumu öğrenmek, Kürt halkı arasında Sovyetler Birliği'ne sempati uyandırmak, bu arada Azerbaycan ve Kürt halkları arasında dostluk bağları oluşturulmasına katkıda bulunmak gibi görevler vardı. Ve Bağır Seyidzade bu işlerin üstesinden başarıyla geldi.

Bağır Seyidzade Kürtlerle Azerbaycanlılar arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmaması için çalışıyordu. Ben, kendisinin Uşnu'dan gönderdiği durum analizlerinin merkezde ne kadar memnuniyetle karşılandığına tanık oluyordum.

Beni İran'dan geri çağırdılar ve bir süre Bağır Seyidzade ile ayrı kaldık. Fakat savaştan sonra da Bağır Seyidzade'nin diplomat olarak çalışmaya devam ettiğinden haberim vardı ve Maku'da Konsolosluk sekreteri, sonra Tebriz'de Yardımcı Konsolos gibi görevlere tayin edildiğini biliyordum.

Dört yıllık bir ayrılığın ardından Nusret Bağırov'la beraber Tebriz'e gittiğimiz zaman öncelikle Bağır Seyidzade'yle görüşmek istedik. Konsolosluk

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

bahçesinde bizi Bağır Seyidzade'nin eşi Kays Hanım karşıladı ve görür görmez de şöyle seslendi:

– Bağır, Bağır, bir bak kimler gelmiş!

Bağır Seyidzade derhal bize doğru koştu, sarıldı, gözyaşlarını tutamadı ve bizi de duygulandırdı. Kendisi çok duygusal bir insandı. Hal-hatır sorduktan sonra Kays Hanım semaveri doldurdu, ateş yaktı, pilav pişirdi ve sofraya açtı. Sofra arkasında eski günleri anımsadık. Ben Kays Hanım'ın yeğeni, askeri doktor Abbas Nesirov'dan, savaş bölgesinde kendisiyle arkadaş olmamızdan söz ettim. Laf lafı açtı, Uşnu günlerini de hatırladık. O sırada Tebriz'deki Kürt demokratlarının lideri olan Gazi Muhammet'le bir zamanlar Uşnu'da tanışmış olduğumu da söyledim.

Bağır Seyidzade şaşırды ve “Bana sorarsan 1941 yılından beri tanışıyor olmanız lazım” dedi. Daha sonra da 1941 yılına ait bir olayı hatırlattı.

1941 yılının Aralık ayı başlarında SSCB Yüksek Konseyi Başkanlık Heyeti ilk defa bir Azerbaycanlı askeri, İsrafil Memmedov'u Sovyetler Birliği Kahramanı onursal sanına layık bulmuştu. Biz bu haberi, İsrafil Memmedov'un kahramanlıklarına ilişkin bilgileri, Almanların saldırısının önünün kesildiğini ve Sovyet askerlerinin karşı hamle başlattıkları haberini hem gazetede yazmış, hem de bildiri olarak basmıştık. Bu haberler Kürtler arasında büyük yankı uyandırdıydı. İsrafil Memmedov'un adını verdikleri 100 kişilik bir süvari birliğiyle Sovyetler tarafında Almanlara karşı

savaşmak istediklerini duyurmak amacıyla Uşnu'dan Rezaiye kentine gelen Kürtler Kızıl Ordu kumandanlığına başvurmuşlardı. Bu grubun önünde kurşun kemerini sırtına çaprazlama takmış, omzuna aynalı tüfek asmış genç bir adam vardı. Meğerse bu genç adam o sırada henüz tanışmadığım Gazi Muhammet'miş. Bu arada, Gazi Muhammet önderliğindeki Kürt grubunu organize eden ve Sovyetler tarafından savaşa katılmasını sağlamaya çalışan kişi de Bağır Seyidzade'den başkası değilmiş. Şunu da belirtmem gerekir ki Bağır Seyidzade güvenmediği ve inanmadığı biri için asla aracı olmazdı.”

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Stalin Yoldaş'a

İran Kürdistan'ı lideri Gazi Muhammet'in ABD Vekil Konsolosuyla 25 Nisan 1946 tarihinde Tebriz'de gerçekleşmiş olan görüşmesini özetle tarafınıza takdim ediyoruz.

Konsolos: Rezaiye'de ABD yurttaşları vardır. Rezaiye'de herhangi bir arbeye veya ayaklanma olması durumunda ABD yurttaşlarının güvenliğinin sağlanmasına yönelik önlemler alınmasını rica ediyorum.

Gazi Muhammet: ABD yurttaşlarını da, Rezaiye halkını da hiçbir tehlike tehdit etmemektedir. Hatta sizin sözde tehditlere veya eşkıya gruplarına dair sorunuza şaşırıyorum. Azerbaycanlılar, Süryaniler, Ermeniler ve

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Kürtler Rezaiye’de yekpare ve sıcak bir aile olarak yaşamaktalar ve kendi aralarında paylaşamayacakları hiçbir şey yok. Asayişimizi ve dostluğumuzu kimsenin bozamayacağı, buna izin vermeyeceğimiz konusunda sizi temin ederim.

Konsolos: Eskiden, savaş öncesinde İran, Türkiye ve Irak Kürtleri yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak kendi seçtikleri heyetleri ABD’ye gönderirlerdi. Kürt heyetleri şimdi neden ABD’ye başvurmuyor?

Gazi Muhammet: İran Kürdistan’ı temsilcileri olarak biz yalnızca kendi halkımızı düşünüyoruz ve Türkiye’deki, Irak’taki ya da başka ülkelerdeki Kürtlerle bir işimiz yok. Siz ABD’nin bir temsilcisi olarak adamlarımızı ABD’ye göndermemizi istiyorsanız, biz bu davetinizi kabul ediyor ve size teşekkür ediyoruz.

Konsolos: Adamlarınızı elbette ki ABD’ye gönderebilirsiniz. Fakat özel meselelere ilişkin olarak değil. Çünkü Kürdistan bir devlet değildir. Kavam’ın adamı Azerbaycanlıların yanına geldiği gibi, Tahran hükümeti siz Kürtlerle görüşmek için de adamlarını gönderiyor mu?

Gazi Muhammet: Tahran’dan kimsenin gelmesini beklemiyoruz, buna pek ihtiyacımız da yok. Azerbaycanlılarla Kürtler bir halk, bir ailedirler ve Azerbaycanlılar kendilerine gelen temsilciyle görüşürken hem kendi sorunlarından, hem de bizim sorunlarımızdan söz edebilirler.

Konsolos: Azerbaycan ve Tahran heyetleri arasındaki müzakerelerin olası sonuçları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Gazi Muhammet: Müzakere sonuçlarının gayet başarılı olacağına inanıyorum. Azerbaycanlıların da, Kuzey Kürdistan'ın diğer halklarının da büyük talepleri yok ve İran'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmek de istemiyorlar. Diğer İran halkları gibi, biz Kürtlerin de İran'daki şimdiki yönetimden memnuniyet duymamız mümkün değil. Kavam gerçekten de iddia ettiği gibi demokrasi yanlıysa, Azerbaycan halkının yasal haklarının temin edilmesi şartını kabul edecektir.

Konsolos: Amerika üretimi Jeep markalı arabada gezmenize karşı değilim. Kürtler neyi yeğliyor, bu arabaları mı, atları mı?

Gazi Mahmut: Kürtler neyi yeğliyor, bu arabaları mı, atları mı? Bunun yanıtının sizin için de büsbütün açık olduğunu sanıyorum. Amerika teknoloji açısından zengin bir ülke, fakat bugüne kadar bize bir tek araba olsun hibe etmedi. Önce bize araba verin de, sonra sorun.

Konsolos: Arabaları bizim İran'dan çekilen askeri birliklerimizden aldığınızı sanıyordum.

Gazi Muhammet: Arabaları Tahran'dan parayla aldık. Biz Kürtler Amerika'nın demokratik bir ülke olduğunu biliyoruz. Kendini demokrasi yanlısı ve küçük halkların savunmacısı ilan eden İngiltere de demokratik ülke olduğunu söylüyor. Fakat Londra'dan yayınlanan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

programlarında İngilizlerin bizi niçin dünya barışına tehdit olarak gördükleri, yönetim kurumlarımızın mahvedilmesi ve yeryüzünden silinmesi gerektiğini söyledikleri biz Kürtler açısından anlaşılır bir şey değildir. Kendine demokratik diyen bir ülkenin bu tarz demeçlerini anlamakta zorlanıyoruz. Siz bunun nedenini bize anlatabilir misiniz?

Konsolos: Amerika olarak yabancı ülkelerin radyo programlarını ve demeçlerini izah edemeyiz. Daha da ötesi, başka ülkelerin işine hiçbir şekilde karışamayız.

Gazi Muhammet: Kürtler olarak ABD, SSCB, İngiltere gibi büyük devletlerin ilgisini hissetmiyoruz. Resmi bir şekilde bizimle ilgilenmenizi ve Amerikalılar gibi demokratik bir halk olmamız için bize yardım etmenizi sizden rica ediyoruz. Biz de Amerikalılar gibi esir olmadan yaşamak istiyoruz, halkımızı uygarlığa doğru götürmek, gerilikten kurtulmuş ileri halklar gibi yaşamak istiyoruz.

Konsolos: Ne yazık ki Amerikalılar olarak Kürt halkının gerçek hayatına ve durumuna dair hiçbir şey bilmiyoruz. Konsolos Tahran'dan dönünce, sizin için de bir mahsuru yoksa, sizi ziyaret etmek isteriz.

Gazi Muhammet: Kürdistan'a gelmeyi kimseye yasaklamıyoruz. Gelmek istiyorsanız, buyurup geliniz.

**M. C. Bağirov
İ. İ. Maslennikov
27 Nisan 1946”**

Bağirov ve Maslennikov'un Stalin'e yazdıkları mektup Sovyet askerinin İran'dan çıkarılmasının sonuçlarını yansıtmaktadır. Gerçekte Stalin'in bu adımı Azerbaycan halkını İran hükümetiyle yalnız bırakmıştır.

Hakiki durumu öğrenmek amacıyla Mir Cafer Bağirov en güvenilir kaynak saydığı Bağır Seyidzade'yi Bakü'ye davet etti. Bu gizli görüşme sonrasında Mir Cafer Bağirov bir kez daha Stalin'e mektup yazdı ve bu mektubunda Amerikalıların ve İngilizlerin Güney Azerbaycan'la Kuzey Kürdistan'da cereyan eden olayları kendi kontrollerine aldıklarının altını çizmeye gayret etti:

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Stalin Yoldaş'a

Askerlerimizin İran Azerbaycan'ından çekilmesi halk, irticai unsurlar ve İngiliz muhipleri arasında farklı tepkilere yol açmıştır.

Köylüler, işçiler, aydınlar ve tüm demokratik unsurlar askerimizin İran'dan çekilmesine üzüldüklerini açıkça belli etmişlerdir. Bu zümreler askerimizin çekilmesinin ardından irtica güçlerinin saldırıya geçeceğini önceden görerek Azerbaycan'da demokratik hareketin geleceğinden duydukları endişe ve heyecanı ifade etmektedirler. Bununla beraber, halkın ve demokratların öncü çevreleri arasında şaşkınlık ve karamsarlık gözlenmemektedir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Garnizonlarımızın bulunduğu tüm Azerbaycan kentlerinde Kızıl Ordu birliklerinin uğurlanması törenleri kalabalık halk gösterilerine dönüşmüştür. İran Azerbaycan'ının Erdebil, Marağa, Rezaiye, Hoy ve Zencan gibi büyük kentlerinde Kızıl Ordu'nun çekilmesi öncesinde dükkanlar, devlet kurumları ve evler baştan başa halılar, SSCB ve İran bayrakları, Stalin Yoldaş'ın ve diğer Sovyet liderlerinin, Kızıl Ordu'nun komutan ve kahramanlarının resimleriyle süslenmiş bulunuyordu. İran'ın Sovyetler Birliği'yle Kültürel İlişkiler Cemiyeti'nin yerel şubelerinde halkın tüm zümrelerinin katılımıyla Kızıl Ordu'nun çekilmesi konulu kalabalık etkinlikler düzenlenmiştir. İşçilerin, sendikaların ve demokratik kurumların, aydınların ve tüccarların temsilcileri bu etkinliklerde coşkulu konuşmalar yaparak Kızıl Ordu'ya şükranlarını ifade etmiş, hediyeler vermişlerdir.

Uğurlama törenlerine çok sayıda Azerbaycanlı kadının katıldığı da gözlemlenmiştir ki İran muhitinde böyle bir durum daha önce görülmemiştir.

Tebriz kentindeki birliklerimizin uğurlama töreni 100 bin kişiden daha fazla bir kalabalığın katılımıyla muhteşem ve duygu dolu bir etkinliğe dönüşmüştür ki özellikle üzerinde durulması gerekir.

Tebriz'deki garnizonun çekilmesinin birkaç gün öncesinden itibaren İran-SSCB Kültürel İlişkiler Cemiyeti, Ermeni cemaati, kent yönetimi ve çeşitli kanaat önderleri tarafından kalabalık etkinlikler orga-

nize edilmekteydi. Yeni demokratik gazeteler Kızıl Ordu'nun kurtarıcı bir ordu olarak rolünden ve öneminden, İran Azerbaycan'ı halkına yapılan yardımdan etraflıca bahsederek, Sovyet askerlerinin halka kibar davrandıklarının altını özellikle çizmekteydiler.

5 Mayıs tarihinde askeri otomobillerimiz kervanlar halinde Tebriz'in merkezi caddelerinden geçerken erkekler ve kadınlar arabalara yaklaşıyor, ellerini kaldırarak şu sözlerle vedalaşıyorlardı:

– Neden gidiyorsunuz? Bizi niçin terk ediyorsunuz? Ömrünüz uzun olsun!

Otomobil kervanındaki son araba da geçince caddenin iki tarafını dolduran kalabalıktaki kişiler otomobillerin arkasından gelerek bağırmağa başladılar:

– Güle güle sevgili dostlarımız! Bizi unutmayınız! Yakın zamanda görüşürüz!

Kızıl Ordu birliklerinin uğurlama törenlerine katılmak amacıyla Kürt halkının temsilcileri nüfuzlu Kürt liderleriyle beraber Kuzey Kürdistan'dan Tebriz'e gelmişlerdi.

Tahran'ın adamları gayriresmi bir şekilde de olsa, Azerbaycan'da cereyan eden olayların Kafkasyalılar tarafından organize edildiğini, Kavam'ın Azerbaycan heyetinin taleplerini asla kabul etmeyeceğini söyleyerek şöyle konuşuyorlar:

– Pişeveri hükümeti pek yakında yok olacaktır!

Son zamanlarda İngilizler Azerbaycan Milli Hükümeti'nin tüm adımlarını dikkatlice takip ediyor ve

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

çıkardığı yasaları, verdiği direktifleri araştırıyorlar. İngilizler yakın zamanda Azerbaycanlılarla Kürtler arasında imzalanan antlaşmanın metnini çevirerek Tahran'a göndermişler. Tahran'ın talebi üzerine İngiliz Konsolosu Woll Şeyh Hıyabani'nin (1920-1921 yıllarında Azerbaycan demokratik hareketinin lideri, irticacılar tarafından idam edilmiştir) özgeçmişine ilişkin bilgileri derleyerek kendilerinden istenen adrese göndermiştir.

ABD, Türkiye ve İran Konsolosları her hafta birkaç defa İngiliz Konsolosu'nu ziyaret etmektedirler. Azerbaycan'da mevcut duruma ilişkin görüş alışverişinde bulunmakta, kendi hükümetlerine gönderilmek üzere içerik ve mahiyetleri itibariyle birbirinin aynı olan raporlar hazırlamaktadırlar. İngiliz Konsolosu Woll tüm bu konsoloslar için baş danışman yerindedir.

Woll, Konsolosluk çalışanları üzerinden Kızıl Ordu birliklerinin çekilmesine ilişkin tüm etkinlik ve ziyafetleri incelemektedir, kimlerin katıldığını, ne tür konuşmalar yapıldığını, hangi hediyelerin verildiğini ve diğer meseleleri soruşturmaktadır.

Tahran'daki İngiliz çevrelerine bağlı bulunan "Kıyam-i İran" gazetesi yayın yönetmeninin kardeşi olan Sadri ve Ekber Rezevi adlı bir şahıs Nisan ayı sonunda Tahran'dan Reşt kentine giderek Meclis adayları arasında muhtemel Sovyetler Birliği yanlısı kişiler karşıtı propaganda yapmaya ve antidemokratik çalışmalara başlamışlardır. İngilizler yararına

propaganda çalışmalarının masraflarının ödenmesi için bu şahıslar İngiliz Bankası'nın Reşt şubesinde irtica yanlısı bir tüccar adına özel bir hesap açmış bulunuyorlar.

ABD Askeri Ataşesi'nin Tebriz'deki yardımcısı, birtakım bilgilere nazaran Rusya Beyaz Ordusu mensubu Yüzbaşı Gagarin her ne suretle olursa olsun Kürdistan bölgelerine gitmek istemektedir. Yerel yönetim kurumlarına Kürdistan'a girmek için izin belgesi verilmesi talebiyle defalarca müracaat etmiş fakat bu müracaatları neticesiz kalmıştır. Tebriz'de yerli halk arasında nüfuz sahibi bazı insanlarla görüşerek Sovyet askerlerinin çekilmesi bağlamında demokratların nasıl bir ruh haline sahip bulduklarıyla ilgilenmiş, Tahran'la ortak bir anlaşma zemini bulunmasından ve ilişkilerin barışçı yollardan normalleşmesinden yana mı olduklarını yoksa silahlı bir direniş göstermek ve otonomilerini savunmak mı istediklerini anlamaya çalışmıştır.

7 Mayıs'ta Tebriz'de Gazi Muhammet'le görüşen Gagarin kendisine şunları sormuştur:

1) Kürtlerin yaşam şartlarını öğrenmek amacıyla Kürdistan'a gelmesinde bir beis görüyor mu?

2) Kürt subayların kullandıkları Amerika üretimi tabancalar Ruslardan mı alınmıştır?

3) Amerika'ya gitmeyi ister mi?

Gazi Muhammet bu sorular karşısında şunları söylemiştir:

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

1) *Azerbaycan Milli Hükümeti izin veriyorsa, Gagarin'in Kürdistan'a gitmesine karşı değildir.*

2) *Kürtlerde bir tek Amerika üretimi değil, Almanya, İngiltere ve diğer ülkelerin silahları da bulunuyor. Kürtlerdeki bu silahlar Rıza Şah döneminden kalma silahlardır.*

3) *Amerika'nın yolu da Kürdistan'ın yolu gibi açıksa... – Gazi Muhammet'in böyle söylemesi üzerine Gagarin derhal:*

– Amerika'nın yolu açık, her zaman gidilebilir, – demiştir.

İrticai çevrelerin, İngiliz-Amerikan ajanlarının fitnelerine ve etkili propagandalarına rağmen geniş demokratik kitlenin siyasi ve manevi durumu sabittir. İran Azerbaycan'ının demokratik kesimi Azerbaycan Milli Hükümeti'yle Kavam hükümeti arasındaki müzakereleri dikkatli bir şekilde takip ederek Tahran'la Azerbaycan arasındaki durumun barışçı yollardan normalleşmesini arzu etmektedir. Aynı zamanda, Azerbaycan halkının milli haklarını ve demokratik kazanımlarını olumsuz etkileyebilecek tavizler verilmesini mümkün görmemektedirler.

8 Mayıs'ta Demokrat Parti'nin tüm örgütlerinde İran'daki mevcut duruma ilişkin konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmacılardan biri Adalet Bakanı Ezima olmuştur. Konuşmacı müzakereler meselesine değinirken Tahran'ın şartlarının kabul edilmesinin kaçınılmazlığını

söyleyince, Demokrat Parti üyeleri tarafından hiddet ve protestolarla karşılanmıştır.

Demokrat Parti üyeleri aynı tavrı başka bir örgütte aynı mahiyette konuşan Milli Meclis Başkanı Şebüsteri'ye karşı da sergilemişlerdir.

Konuşan partililer, Kavam'ın daha önce basılan beyannamesi çerçevesinde imzalanacak herhangi bir antlaşmanın Demokrat Parti tarafından kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

M. C. Bağirov

İ. İ. Maslennikov

13 Mayıs 1946”

24 Nisan 1946'da SSCB ile İran arasında petrol antlaşmasının imzalanması sonrasında Azerbaycan Demokrat Partisi lideri Pişeveri'ye, Tahran hükümeti aleyhinde konuşmaması söylendi. SSCB'nin İran'daki diplomatik heyetinin üyeleri, Pişeveri'nin bu talebe uymadığını Kremlin'e haber verdiler.

Pişeveri'nin gelecekteki akıbetine kayıtsız kalamayan Mir Cafer Bağirov Demokrat Parti liderini savunmak amacıyla Stalin'e mektupla başvurdu.

Daha sonra, 1956 yılındaki mahkemede bu mektup, Pişeveri'nin ölümünde kendisini suçlayanlara Mir Cafer Bağirov'un cevabı olacaktır. Mir Cafer Bağirov Pişeveri'yi ortadan kaldırmak istese, henüz Tebriz'de bulunduğu sırada ölmesini isteyen Moskovalı diplomatlarla pekala anlaşabilirdi. Moskova'nın Pişeveri karşıtı tutumu da bu durumu gayet mümkün kılmaktaydı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Mektubunda Mir Cafer Bağırov Kavam'ı da sert bir dille eleştirmektedir.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

Stalin Yoldaş'a

Direktifiniz doğrultusunda İran Azerbaycan'ı Demokrat Partisi'yle temas halinde bulunmaya çalışmaktayız. Tebriz Radyosu'nu ve gazetelerini takip ediyoruz. Önemli konularda bize danışmaya devam eden Demokrat Parti lideri Pişeveri'nin konuşma ve demeçlerini özel bir dikkatle izliyoruz. İran hükümetiyle antlaşma imzalanmasının ardından Pişeveri'nin konuşma ve demeçlerinde İran merkezi yönetimi aleyhinde hiçbir sert ifade veya gönderme bulunmamaktadır.

Buna rağmen, Konsolosluk çalışanları, muhtemelen Azerbaycan ve Fars dillerini iyi bilemediklerinden dolayı Pişeveri'nin çeşitli konuşma ve demeçlerindeki bazı sözlere sıklıkla takılmakta ve SSCB Dışişleri Bakanlığı'nı yanlış bilgilendirmektedirler. Neticede Bakanlık tarafından, Pişeveri'nin uyarılmasına, konuşma ve demeçlerindeki birtakım sözlere ilişkin kendisinden açıklanma istenmesine dair talepler tarafımıza iletilmektedir. Bu durum hem Pişeveri'nin, hem de yakın dava arkadaşlarının moralini olumsuz etkilemektedir.

Diğer yandan İngilizler ve Amerikalılar son zamanlarda İran Azerbaycan'ında bize yönelik fitneci çalışmalarını küstahça arttırarak, Meclis'e girmeye hazırlanan tüm irticai grup ve örgütleri açıktan açığa desteklemeye başlamışlardır.

Kavam'ın da Azerbaycan konusundaki tavrı şüphe çekmektedir. Büyükelçimiz aracılığıyla Kavam, Kürtlerin lideri olan Gazi Muhammet'i kendisiyle görüşmek için Tahran'a gelmek konusunda ikna etme ricasında bulunmuştur. Bizim tavsiyemiz üzerine Gazi Muhammet Tahran'a gitmiştir.

Elde ettiğimiz bilgilere nazaran Kavam Kürtleri Azerbaycanlılar aleyhinde kışkırtmak için her yolu denemektedir. Gazi Muhammet'e çeşitli vaatler vermek suretiyle Kürtleri Tebriz'i dinlememeleri konusunda ikna etmek istemektedir. Böyle bir ortamda, Demokrat Parti'nin lideri olarak Pişeveri'nin İran'ın gelecekteki demokratikleşme mücadelesinde karşılaşılacak güçlüklerden söz etmesini yasaklamak doğru değildir.

**M. C. Bağirov
Temmuz 1946”**

M. İ. İvanov Pişeveri'nin ölümünden sonra, 1950 yılında İran Komünist Partisi üzerine tez yazarken Pişeveri'yi kendi halkının düşmanı olarak göstermesi tesadüf eseri değildir. Şunu da göz önünde tutmak gerekir ki bu tez Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi'ne bağlı Sosyal Bilimler Akademisi'nde savunulmuştur.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Mir Cafer Bağırov Malenkov'a gönderdiği mektubunda, Pişeveri'ye karşı takınılan tavrın mantık çerçevesine sığmadığını ve büsbütün asılsız olduğunu kızgınlıkla ifade ediyor:

“Pişeveri İran halkı tarafından sevilen, büyük bir adam. Bu iftira “Tude” partisi (Erdeşir Avanesyan'ın başkanı olduğu İran Komünist Partisi) tarafından atılmıştır. Bu durum “Tude” partisinin karşı devrimciliği ve Pişeveri hakkındaki iftiralarını yayma çabası dışında bir şey değildir. Parti ve hükümetin parlak bir ismi olan Pişeveri'nin geniş halk kitleleri arasındaki ününü hiçbir şekilde gölgelemek mümkün değildir.”²⁵

Mir Cafer Bağırov Stalin'e gönderdiği bir sonraki mektubunda da İngilizlerin Şah yönetimiyle beraber istihbarat ajanları aracılığıyla Azerbaycan demokratik hareketini bertaraf etmek için çalıştıklarının altını çizerek, bunların etkisiz hale getirilmesini önermiştir.

Mir Cafer Bağırov yeni kurulan Tahran hükümetinde İran Azerbaycan'ının temsilcisi olarak Padegan'ın adaylığını önermiştir.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

Stalin Yoldaş'a

²⁵ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 187, s. 92.

Son zamanlarda Kuzey Kürdistan bölgesinde gergin bir durum ortaya çıkmıştır. İngilizler Kürtlerin devrilmesi amaçlı geniş bir çalışma başlatmışlar, çeşitli Kürt aşiretleri arasında silahlı çatışmalar ve Kürtlerin Azerbaycanlılara saldırılarını organize etmektedirler.

Temmuz sonunda ünlü Kürt lider Hama Reşit Han Benam kentinde İngiliz istihbarat albayı Cornel'le görüşükten sonra 8 Kürt köyünü yağmalamıştır. Rezaiye kentinde başka bir Kürt lider Nuri Bey Azerbaycanlı köylülerden kendi yararına vergi toplamaya başlamış ve bunun sonucunda 20 Temmuz tarihinde Kürtlerle Azerbaycanlılar arasında silahlı çatışma meydana gelmiştir.

Ağustos başlarında Rezaiye kentinde Nuri Bey ve Reşit Bey'in Kürt aşiretleri arasında silahlı çatışma yaşanmıştır.

Diğer yandan İngilizler İran-İrak sınırında Uşnu kenti etrafındaki İran Kürtlerinden silahlı gruplar organize ederek, kargaşa ve ayaklanma çıkarmak amacıyla bunları Kuzey Kürdistan'a saldırtmaya hazırlanıyorlar.

Azerbaycanlılarla Kürtler arasında husumet oluşturulmasına yönelik çalışmalar Kavam tarafından da yürütülmektedir. Kuzey Kürdistan Kürtlerinin lideri olan Gazi Muhammet'le Tahran'da görüşürken, Kavam Kürdistan'ın Azerbaycan'dan ayrılması meselesini masaya yatırmış ve bunu yaparken İran hükümetiyle Azerbaycanlılar arasında Kuzey Kürdistan'ı da içine

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

alan bir Azerbaycan eyaleti hakkında antlaşma imzalanmış olduğu gerçeğini hiçe saymıştır.

İran Genelkurmayı da bu yönde faaliyette bulunmaktadır.

Barzani aşiretine mensup Irak Kürtlerinin maddi durumunun fazlaca zor olmasından faydalanan İngilizler, bunların İran sınırlarındaki Kuzey Kürdistan'dan Irak'a geri döndürülmesi amaçlı çalışmalara başlamışlardır. Barzani aşireti mensubu Irak Kürtlerinin durumu gerçekten de fazlaca zor olmakla, büyük maddi sıkıntı içinde bulunuyor ve açlık çekiyorlar. Bunların Kuzey Kürdistan'da yerleştirilmesi meselesi bugüne kadar çözüme kavuşturulmuş değildir.

Biz bir tek bunlara değil, esasında İran Kürtlerine de az sayıda silah ve cephanelik vermek dışında maddi bir yardımda bulunmuş değiliz. Azerbaycanlıların ise Kürtlere büyük yardım yapacak güçleri bulunmuyor. Bu nedenle Kürtler her türlü bozgunculuk propagandasına kolayca uymaktadırlar ve Azerbaycanlılarla geniş ölçekli bir silahlı çatışmaya çekilebilirler. Şeker, buğday ve diğer malzemelerle Kürtlere yardım etmenin yollarını bulmalarını ve bu çalışmalarını genişletmelerini Azerbaycanlılara tavsiye ediyoruz.

Gerici Kürt gruplarının ve İran ordusunun Kuzey Kürdistan'a ve Azerbaycan'a saldırması halinde kullanılacak gerçek bir güç olarak hazırda bulundurulmuş Irak Kürtlerine yönelik Azerbaycanlılar, Ermenilerin Sovyet Ermenistan'a göç etmelerinin

ardından boşalacak bazı köylerin Barzani aşireti mensubu Kürtlere verilmesi önerisini ortaya atmışlardır. Bu hususta Kürt demokratların lideri Gazi Muhammet'le anlaşmalarını ve Ermenilerden boşalan bazı köylerin Irak Kürtlerine verilmesini kendilerine önerdik fakat Tahran hükümetinin protestosuna yol açmamak için bunu yapmak mümkün görünmüyor.

Bugüne kadar yaptıklarımız yeterli değildir. Irak Kürtlerine öncelikle gıda yardımı yapılması gerekiyor. Bunu buldukları yerde de yapmak mümkün.

Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi kararıyla Azerbaycan'la ilgili çalışmalarda kullanılmak üzere bize tahsis edilen ödenekteki 660 bin tümenden bugüne kadar 240 bin tümen kalmıştır. Bu paranın 100 bin tümenini Azerbaycanlılar eliyle Kürtlere harcamamız için izninizi istiyoruz.

Sonda şunu haber vermek isterim ki işbirliği yapmalarına dair pek çok defa kendilerini uyarmamıza rağmen Azerbaycan demokratlarının lider kadrosu arasında, özellikle Pişeveri'yle genel vali Cavit arasında gerilim bulunduğu gözlemlenmektedir.

Elde edilen bilgilere nazaran Kavam kendi hükümetinde Azerbaycanlılara Danışman Bakanlık (Devlet Bakanlığı) görevi vermeyi düşünüyormuş ve Pişeveri bu görev için Cavit'i önermiştir. Cavit bu iş için gereken yetkinliğe ve hazırlık düzeyine bütünüyle ulaşmış olmakla beraber, Kavam'ın ve İngilizlerin etkisine girmeyecek kadar dirayetli olamayabileceğinden

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

endişe etmekteyiz. Pişeveri'nin Cavit'i bu görevde önermesinin nedeni ise muhtemelen kendisinden kurtulmak istemesidir. Bu nedenle Danışman Bakanlık görevine Pişeveri'nin Azerbaycan Demokrat Partisi'ndeki yardımcısı, gayet dirayetli ve bize bağlı Padegan'ı önermeye, Cavit'in ise Tebriz'de kalmasına karar vermiş bulunuyoruz.

Emirlerinizi bekliyoruz.

M. C. Bağırov
15 Ağustos 1946”

Sonraki gelişmelerin analizinden anlaşılmaktadır ki ABD ve İngiltere'nin siyasi çevreleri Muhammet Rıza Şah'a Güney Azerbaycan liderleriyle müzakereye girişmeyi önermişler. 1946 yılının son aylarında İran'daki siyasi gelişmelerin karakteristik özelliği, İran'ın yönetici çevrelerinin ve bunların İngiliz-Amerikalı himayecilerinin şahsında irticanın topyekun bir saldırıya geçmiş olmasıdır.

Bununla beraber, Güney Azerbaycan liderleriyle müzakereye girişen İran yönetimi Azerbaycan'daki demokratik hareketi boğmak düşüncesinden de hiçbir zaman vazgeçmiş değildi. Bu durum sağcı Tahran yönetiminin 1946 yılına ait “Kuşeş”, “Mehre İran”, “Tahrane Musavver”, “Ateş” ve diğer gazetelerinden görülebilir. Bu gazeteler 1946 yılının 13 Haziran'ında Tahran hükümeti temsilcisi M. Firuz'la Pişeveri arasındaki uzlaşmayı eleştiriyor, İran ordusunun

Azerbaycan'a girmesi gerektiği düşüncesinde ısrar ediyorlar.

Buna ilişkin ilk önlem olarak 1946 yılı Ağustos'unun başından 17 Ekim'e kadar görevde bulunan, "Tude" partisi mensuplarının ve Azerbaycan Demokrat Partisi'nden de Padegan'ın yer aldığı Kavam'ın koalisyon hükümeti istifaya zorlandı.

19 Ekim 1946 tarihinde kurulan Üçüncü Kavam Hükümeti'nde İran Halk Partisi mensupları artık bulunmuyordu. Diğer yandan bunlar, Fars şovenizmi propagandası yapmakta ve özel bir gayretle Azerbaycan aleyhinde iftira kampanyasına başlamaktaydılar. 21 Ekim 1946 tarihli sayısında "Keyhan" gazetesi şöyle yazar:

"Kavam denge siyasetine geri döndü. Ayrılmak isteyen Azerbaycanlıların üzerine şimdi ordu sevk edebilir."

İran Demokrat Partisi'nin (bu Azerbaycan Demokrat Partisi değil, Tahran rejimini destekleyen ve Fars şovenizminin propagandasını yapan hakim partilerden biriydi) yayın organı olan "Demokratik İran" gazetesi Şah'ın doğum gününe özel 29 Ekim 1946 tarihli sayısında Azerbaycan hareketini "milli ve bozguncu" bir hareket olarak tanımlar. Yine şovenizm yanlısı başka bir gazete olan "Mehre İran" ise aynı tarihli sayısında şunları yazar:

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Güçlü askeri birliklerimiz neden asayışı ve güvenliği temin etmek amacıyla Azerbaycan’a sevk edilmiyor?”

“Rehber” gazetesi Londra’da çıkan “The Times” gazetesine dayanarak, İran Halk Partisi üyelerinin yeni hükümete alınmamasını “İngiltere İran hükümetinin yeniden yapılandırılmasını coşkuyla alkışlamak suretiyle Kavam’a desteğini ifade etti” sözüyle manşetten duyurur ve şöyle yazar:

“Bu gelişme tüm demokratik süreçleri “sonlandırmak” amacıyla saldırıya geçme işareti oldu. İran Halk Partisi, Azerbaycan Demokrat Partisi ve sendikalara topyekun saldırılar başlamış bulunuyordu. İran Demokrat Partisi’nin irticai çalışmaları İtalya ve Almanya’nın faşist partilerinin tüm karakteristik özelliklerini kendinde ihtiva ediyordu, partinin “Milli Kurtuluş Birlikleri” adı verilen silahlı güçleri ise faşistlerin SS birliklerinin görevini yerine getirmekteydi. Kavam hükümetinin açıkça takip ettiği gerici çizginin ifşa edilmesi gerekmektedir. İran’da çok kritik bir durum var ve demokratik Azerbaycan’a iftira atılmaktadır. Demokratik örgütler her yerde ilga edilmekte, demokratik gazeteler kapatılmakta, demokratlar tutuklanmaktadır. Süheyli ve Hekimi’nin izinden gitmeyi rezalet olarak gördüğünü söyleyen Kavam şimdilerde onların menhus siyasetini ihya etti. Azerbaycan hareketini demokratik bir hareket olarak tanımakla beraber Kavam Azerbaycan’la imzaladığı antlaşmayı ihlal ederek Güney Azerbaycan’a ordu sevk edilmesini emrediyor. Kavam’ın

politikasıyla önceki hükümetlerin politikaları arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.”

ABD'nin İran Büyükelçisi Allen'in İran Azerbaycan'ına hükümet ordusunun sevk edilmesini “gayet normal ve doğru” bir adım olarak değerlendirdiği konuşmasından da görüleceği üzere, Kavam hükümeti üzerinde Amerikalıların büyük bir etkisi bulunuyordu. Azerbaycan'a saldırmadan önce yapılan hazırlıklardan bir tanesi İran'ın ABD Büyükelçisinin Güvenlik Kurulu'na yeni bir mektupla başvurmasıydı. Mektubunda Büyükelçi İran merkezi hükümetinin Azerbaycan'da egemen olmadığını söyleyerek, “SSCB'nin İran'ın içişlerine müdahaleyi sürdürdüğünü” savunuyordu.

Bu nedendir ki Stalin'e yazdığı bir sonraki mektubunda Mir Cafer Bağirov Moskova'nın Güney Azerbaycan ve Kuzey Kürdistan'daki siyasi süreçleri üzerinde kontrolünün zayıflaması durumunda, buralarda ABD ve İngiltere'nin etki mekanizmalarının devreye gireceğini izah etmeye çalışmaktadır.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

Stalin Yoldaş'a

20 Ekim'de Nahçıvan'da Pişeveri, yardımcısı Sadık Padegan ve fedai (gerilla) birlikleri generali Gulam Yahya oğlu Danişyan'la görüştüm.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İran Azerbaycan'ında mevcut durumla ilgili bilgiler verdiler, Tahran'daki İngiliz muhibbi hükümetten daha neler beklenebileceğinden söz ettiler ve askeri saldırıya maruz kalmaları halinde kendilerine yardım etmemiz ricasında bulundular.

Azerbaycan'da halkın moralinin ekseriyetle iyi olduğunu söylüyorlar. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin nüfuzunun ve etkisinin arttığını ve pekiştiğini ifade ettiler. Toprakların köylüler arasında taksim edilmesinin sürmesi halkın moralini yüksek tutmaktaymış. Askerler, özellikle gerillalar yaramazlık yapmamakta ve şüphe çekmemekteler. Kürtlerle ilişkiler memnuniyet vericidir. Kürtlere mümkün mertebede yardım edilmektedir.

Tahran hükümetinin son zamanlara kadar Azerbaycan'a mali ve maddi açıdan hiçbir şekilde yardım etmemesine ve üstelik Azerbaycan'a ait bulunan 20 milyon tümeni iade etmemesine rağmen, Azerbaycanlılar kendi ihtiyaçlarını güçlkle de olsa karşılamaktalar fakat Kürtlere, özellikle de büyük ihtiyaç içinde bulunan Irak Kürtlerine daha fazla yardım edebilecek durumda değiller.

Diğer yandan İran ordusunun kalabalık birlikleri Azerbaycan sınırında toplanmaktadır. İran subaylarının ve İngiliz istihbaratçılarının önderlik ettikleri pek çok eşkıya grubu oluşturulmuştur. Bu gruplar her gün farklı bir bölgede silahlı saldırılar düzenlemek suretiyle Azerbaycanlıların gücünü tartmaktadırlar.

Azerbaycan içinde İngiliz yanlısı irticai unsurlar ve bizzat İngilizler kendileri halkın bölünmesine yönelik çalışmalarını etkin bir şekilde sürdürmektedirler. Karğaşa çıkarmak amacıyla Azerbaycan'da savaşın kaçınılmazlığına dair söylentiler yaymakta, insanlara geç olmadan Azerbaycan'ı terk etmeyi önermektedirler. Kürtlerle Azerbaycanlılar arasında meydana gelen münferit anlaşmazlıklardan faydalanmak suretiyle onları birbirine düşürmeye çalışmaktadırlar.

Tebriz'e henüz yeni gelmiş olan İngiliz Başkonsolosu Carss 17 Ekim'de gayriresmi görüşme adıyla Pişeveri'yi ziyaret etmiştir. Görüşmede Pişeveri'ye şunları sormuştur:

1) Azerbaycan demokratları Tebriz Havaalanını genişletmek ve yeniden yapmak istiyorlar mı?

2) Azerbaycanlılar dış ticareti oluşturmayı ve geliştirmeyi istemezler mi?

3) Bugüne kadar Azerbaycan'ın hangi bölgelerinde petrol rezervleri bulundu?

4) Petrol dışında değerli rezervler var mı?

5) Azerbaycanlılar diğer Avrupa ülkelerinin kültürlerinden faydalanmak amacıyla bu ülkelerle daha sıkı ilişkiler tesis etmeyi neden istemiyorlar?

6) Azerbaycanlılarla Kürtler arasındaki ilişkiler ne durumdadır? Kürtler Azerbaycan kentlerine ve köyelerine saldırmaya hazırlanıyorlar mı? Vesaire.

Pişeveri, Kürtlerle Azerbaycanlıların kendi aralarında çatışmaları için hiçbir sebep bulunmadığını,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

başında bulunduğu partinin ileri ülkelerin kültürlerinin bir tek Azerbaycan'da değil, İran genelinde yayılmasından yana olduğunu söylemiştir. Diğer konulara gelince, bunların Demokrat Parti'nin görevleri arasına girmediğini ifade ederek, Tahran hükümetine başvurulmasını önermiştir.

Tahran'daki son gelişmeler hususunda Pişeveri ve dava arkadaşlarının görüşleri şu şekildedir: Meclis seçimleri İran'daki demokratik güçler büsbütün felç edilinceye ve Azerbaycan meselesi ortadan kalkıncaya değin tehir edilecektir. Tahran hükümeti Azerbaycan meselesini şu iki yolla ortadan kaldıracaktır: Açıktaan açığa gerçekleştirilen silahlı bir saldırıyla veya Azerbaycan'a ordu sevk etme, garnizonun ve jandarma güçlerinin yönetimini ele geçirme imkanı bulmak amacıyla sahte bir uzlaşma imzalamak suretiyle.

Görüştiğim kişiler, Tahran'la gelecek müzakereler konusunda, bizden emir almadan kendi başlarına hiçbir adım atmayacaklarını bir kez daha doğruladılar.

Silahlı saldırı konusuna gelince, halk şüphesiz ki direniş gösterecektir. Bu durumda kendilerine yalnızca silah, otomotiv ve para yardımı gösterilmesi gerekmektedir. Bu yardımın kapsamı konusunda iki gün içinde bizi bilgilendirmeye söz verdiler.

*Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi
Komitesi Sekreteri M. C. Bağirov
22 Ekim 1946*

Nu. 33-34”

1946 yılının Aralık ayına gelindiğinde bölgede jeopolitik durum Azerbaycan’ın iki lideri Mir Cafer Bağırov ve Seyit Cafer Pişeveri’nin lehine olmayan bir şekilde değişmiş bulunuyordu. Tüm bu sürecin canlı tanığı olan Bağır Seyidzade’nin o günlere ilişkin kişisel notları oldukça ilgi çekicidir.

Dilara Hanım anlatıyor:

“Tebriz dönüşünde babama, annem burada doktorluk yaptığı halde, kendisinin bilardo oynamakla zamanını geçirdiğini söylemiştim. Babam yüzüme gülererek baktı ama bir yanıt vermedi. Babamın orada, yani bilardo masası arkasında bile aslında çok önemli gözlemler yapmakta olduğunu yıllar sonra, Bakü’de bulduğumuz sırada anlamıştık.”

Bağır Seyidzade kişisel notlarını işte böyle gözlemleri sonrasında almış. Bu notlar, az önce de vurguladığımız üzere, son derecede ilgi çekicidir:

“Koalisyon Kabinesi’ne (1946 yılında kurulan Üçüncü Kavam Hükümeti’ne)²⁶ Demokrat Fırka temsilcilerinin davet edildiği sırada Azerbaycan’ın

²⁶ Bazı araştırmacılar, 1946 yılında kurulan Üçüncü Kavam Hükümeti’nin yok, İkinci Kavam Hükümeti’nin koalisyon hükümeti olduğunu, Üçüncü Hükümete Azerbaycan Demokrat Fırkası temsilcilerinin davet edilmediğini belirtir. Kişisel kanaatim, Tude mensuplarının hükümete “davet edilmesi” tecrübesinin Üçüncü Hükümet döneminde de devam ettiği, fakat bunun gerçek siyasi iradeden kaynaklanmadığı, Kavam’ın dikkatini başka konuya çekme, uluslararası ve ulusal arenada muhataplara sahte mesaj verme amaçlı formal manevralardan ibaret bulunduğu yönündedir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

askeri açıdan kuşatılmasının planı yapılmaktaydı. Resmî kabullerde Muzaffer Firuz, Kavam adından Azerbaycan hareketi tüm İran'ın kurtarıcısı olarak takdim edilirken, bu kişiler dış güçlerle bir olarak hain bir saldırının planını yapıyorlardı. Üçüncü Kavam Hükümeti öncesinde bakanlıklarda çalışan İran Halk Partisi üyeleri toplu olarak görevlerinden alınıyor, bunların yerine İran Demokrat Partisi'nin üyeleri göreve getiriliyordu. "Mehre İran" gazetesinin 21 Ekim'de verdiği habere nazaran, Bakanlar Kurulu Güney Azerbaycan'da görevden alınan tüm devlet memurlarının Çalışma ve Propaganda Bakanlığı emrine verilmesine ilişkin bir karar almıştı. İran Halk Partisi kulüp ve komitelerinin tahrip edilmesi, mensuplarının darp edilmesi, Halk Partisi ve sendika üyelerinin işlerinden kovulması, hapisler, sürgünler dönemi başlamıştı. Tahran'ın doğusunda küçük bir köy olan Germsar'da İran Halk Partisi üyesi olan 150 kişi tutuklanmıştır ve pek çoğu İran Demokratik Partisi mensubu irticacıların haydutça saldırıları sonucunda yaralanmıştır. 25 Ekim'de Golpagan'da ünlü irticacı toprak ağalarından Nezam'ın tahrikiyle İran Halk Partisi Komitesi kundaklanmıştır. Ertesi gün Sarı kentinde Mazandaran Vilayet Komitesi kulübü, Pehlevi kentinde Halk Partisi kulübü tahrip edilmiştir.

Halk Partisi İsfahan örgütü lideri Fedakar'ın 10 Ekim'de gönderdiği ve 8 Kasım'da "Rehber"de çıkan telgrafında anlatıldığına göre, Halk Partisi'nin Sede

köyündeki kulübünün başkanı Ali Kıyam katledilmiştir. 10 Kasım'da Tahran'da Demiryolcular Sendikası Merkezi Komitesi üyesi olan Barat Ali adlı bir işçi katledilmiş, 8 işçi ağır yaralanmıştır. Saldırıyı İran Demokrat Partisi üyeleri organize etmişler ve polisler, Sendika'nın etkin üyelerinden 3 kişinin tutuklanma nedeninin açıklanmasını isteyen işçilere ateş etmişlerdir. Demiryolu çalışanlarının 24 saatlik protesto eylemi nedeniyle hükümet 200'ün üzerinde insanı tutuklamıştır.

İlerici görüşlü biri olarak bilinen Şeyh Hasan Lenkerani ve kardeşleri "Azerbaycan meselesinin barışçıl yollardan çözümlenmesini" önerdikleri için tutuklanarak Kirman'a sürülmüşlerdir.

Kavam ve kendisini destekleyen Amerikalı dostlarının İran'da Azerbaycan'ı mahvetmek, İran'ı ABD ve İngiltere'nin sömürgesine dönüştürmek ve bu ülkeden özgürlüğün tüm izlerini silecek bir diktatörlük tesis etmek niyetinde olduklarını herkes anlamaktadır. Demokratik örgütleri boğmak ve ardından Azerbaycan'a saldırmak amacıyla ülkenin güneyini İngiliz emperyalizmine hizmet ettikleri şüpheye mahal bırakmayan, soyguncu toprak ağalarına verdiler.

Tüm bunlara rağmen Kavam hâlâ gerçek hedefini saklamaya çalışmakta, demeçlerinde kendini kuzudan daha masum göstermekte, kılıcını halkın başı üzerinde sallarken, iyi niyetinden söz etmeyi sürdürmektedir. Kavam ve adamları İran'da 1921 yılı darbesini tekrar etmek istemektedirler. Halkın özgürlüğünü boğmak,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

diktatörlük rejimi ihdas etmek, ülke halkının ve doğal kaynakların sınırsız bir şekilde sömürülmesi amacıyla İran'ı bir sömürgeye dönüştürmek için çalışmaktadırlar.

Kavam'ın gerici politikalarına ve İran Demokrat Partisi'nin zorbalıklarına ve açıktan açığa yapılan tüm yolsuzluklarına hiçbir şekilde itiraz edilememesi amacıyla hemen hemen tüm demokratik gazeteler arka arkaya kapatıldı. 1946 yılının Aralık ayında "Rehber" gazetesi kapatılarak bunun yerine "Beşer", "Rezm", "Kare Daniş", "Bidariyema", "Zafer" gazeteleri yayınlandı. Yeni irticai gazeteler olan "Ateşbar", "Şahbaz", "Cephe", "Nabarde Emruz", "Mazda" ve diğerleri yayın hayatına başladı. Bu gazeteler İran ordusunun Azerbaycan toprağına girmesi lehinde kampanya yürütmektedirler. 1946 yılının Kasım ayı ortaları ve Aralık ayı evvellerinden itibaren aşağıda isimleri zikredilen gazeteler de İran hükümeti ordusunun derhal Azerbaycan'a sevk edilmesi lehinde özel bir gayret sergilemekteydiler: "Kuşiş", "Mehre İran", "Ateş", "Vodjdan", "Şehriyar", "Keyhan", "İğdam", "Marde Emruz", "Tahran Musavver", "Kasra", "Zandegi", "Peykare Rua", "Sitare", "Agaz", "Serbaz", "Bazpors", "Jedal" ve diğerleri.

SSCB karıştılığıyla ünlü, irtica yanlısı olarak bilinen "İğdam", "Caravan", "Pahriar", "Name Azad", "Adib", "Kanun", "Keşvar", "Nasime Saba" gazetelerine yönelik yasaklar 1946 yılının Kasım ve Aralık aylarında kaldırıldı. "Haver", "Sedae İran", "Sepi-

dedam”, “İrane Know”, “Mehre Mihan” Azerbaycan Demokrat Partisi, İran Halk Partisi ve Sovyetler Birliği aleyhinde iftira dolu göndermelerini yayınlamak için büsbütün serbest bir ortam elde ettiler.”

Tarihi süreç gerçekten de Azerbaycan'ın lehine olmayan bir şekilde ilerliyordu.

Güney Azerbaycan'ın din adamlarının da bu süreç karşısındaki tutumu ilgi çekiciydi.

“Cephe” gazetesi 13 Kasım tarihli sayısında şunları yazar:

“Müçtehit Burucerdî Kum'da Tahran temsilcisine, merkezi yönetimin Azerbaycan'da kendi otoritesini ege-men kılmasının öncesinde Meclis seçimlerinin başladığı ilan edilirse, inananların kefenlerini giyerek sokağa dökülmeleri için fetva vereceğini söylemekle tehditler savurmuştur. Tahran ordusu Azerbaycan'a girmeden Meclis seçimlerinin başlaması ihtimaline karşılık, Şah'ın politikasını kötüleyen bildiri din adamları tarafından 100 bin adet basılarak hazırlanmıştır.”

Tüm bu gelişmeler elbette ki Azerbaycan'a yapılacak saldırı öncesinde kamuoyunu hazırlamaktan ve genel bir planın parçası olmaktan başka bir şey değildi.

“İstiklal” gazetesi 15 Kasım sayısında şunları yazar:

“Din adamlarının böyle demeçlerini organize eden hükümetin kendisi. Bunu yapmakla, kamuoyunun baskısı altında bulduklarını Ruslara göstermek istiyorlar.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Ateş” gazetesi 12 Kasım haberleri sırasında Azerbaycan’da merkezi hükümetin otoritesinin sağlanması konusunda Şah’ın Başbakan Kavam, Harbiye Bakanı General Ahmet ve Genelkurmay Başkanı General Razmar’a 12 Kasım’da emir verdiğini duyurur. Habere göre, Azerbaycan demokratlarının teslim olmaması durumunda, “güce başvurulması” kararlaştırılmıştır.

Aynı gazetenin 15 Kasım sayısındaki bir habere göre, Tahran’da Subaylar Kulübü’nde konuşan Savunma Bakanı General Ahmet şöyle demiştir:

“İran ordusu parlak süngülerinin gücüyle güvenlik ve barışı sağlama iktidarındadır. İran’ın her yerindeki zararlı otları ilk fırsatta kökünden sökmeye hazırız!”

Tüm bu hazırlık çalışmaları sürerken, Kavam da 19 Kasım 1946 tarihinde şöyle konuşuyordu:

“Azerbaycan meselesinin yakın zamanda çözüleceğini umuyorum.”

İki gün sonra, yani 21 Kasım’da Kavam’ın XV. Dönem İran Meclisi seçimlerinin yapılmasına ilişkin olarak vilayetlere gönderdiği direktifte, yalnızca İran’ın toprak bütünlüğü sağlandıktan sonra seçimlere başlanabileceği vurgulanıyordu. Aynı günlerde Azerbaycan Demokrat Partisi aleyhinde irtica basınında yürütülen kampanya da fazlaca şiddetlendi ve alabildiğine geniş boyutlara ulaştı.

Kavam’ın 21 Kasım tarihli direktifi öncesinde, henüz 15 ve 16 Kasım tarihlerinde önce jandarma ve

ardından askeri birlikler Azerbaycan demokratlarının Tahran hükümetiyle sağlanan mutabakat doğrultusunda terk ettikleri Zencan'a girdi. Jandarma kuvvetleri Zencan'a ulaşır ulaşmaz, Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerine karşı bir sabotaj gerçekleştirildi. İrticai "İttılaat" gazetesi Azerbaycan demokratlarının tarafını tutan Molla Muhammet Hoy'a "halkın nasıl muamele ettiğini" büyük bir zevkle anlatıyordu.

"İttılaat"ın başı çektiği şovenizm yanlısı gazeteler grubu Pişeveri hareketini halkın gözünden düşürmek amacıyla Zencan'da Azerbaycan demokratlarının yaptıkları "vahşeti", Azerbaycan kentlerinde demokratlara yönelik "halk protestolarını", demokratların kadınlara ve kızlara uyguladıkları "şiddeti" anlatan iftira dolu haberleri yüzüzce yaymaktaydılar.

Genelkurmay Başkanı Razmara 27 Kasım'da Tahran'dan Zencan'a gitti. Tahran'dan ayrılmadan, demokratların Zencan'da gerçekleştirdikleri "vahşetle" ilgili olarak subaylar karşısında bir konuşma yaptığını ve subayların "İzin verirseniz 10 günde Tebriz'de oluruz" diye karşılık verdiklerini irtica yanlısı "Ateş" gazetesi anlatmaktadır.

Azerbaycan demokratlarının Zencan'da "vahşet yapmaları" haberi açıktır ki bir uydurmadan ibaretti ve Tahran rejiminin kamuoyunu yanıltmak amacıyla gerçekleştirdiği sabotajlar zincirinin bir halkasıydı. Aynı senaryo Azerbaycan'ın diğer kentlerinde de sahnelenmekteydi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Diğer yandan, Güney Azerbaycan'ın liderleri Cavit ve Şebüsteri'nin İran hükümet ordusunun Azerbaycan'a girmesi meselesiyle ilgili olarak Kavam'la yaptıkları yazışmalar da şovenizm duygularını körüklemek amacıyla ustalıkla kullanılıyordu. Mesela irticai "Ateş" gazetesi 26 Kasım 1946 tarihli sayısında Kavam'ın Güney Azerbaycan demokratlarına çektiği telgrafa atıfta bulunarak şöyle der:

"Katillere ve hainlere karşı iyi niyet sergilenmez ve Azerbaycan'a derhal ordu sevk etmek gerekir."

İşte böylesine zor günlerde Demokrat Parti üyeleri Tahran kuvvetlerine karşı koyabilmek için Bakü'nün yardımını talep etmektedir. Ne yapacağını bilemeyen Mir Cafer Bağirov bir kez daha Stalin'e başvurur.

"Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 89, dosya 112

Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

Stalin Yoldaş'a

Mayıs itibariyle Bakü ve Kirovabad'ın askeri okullarında İran Azerbaycan'ından 375 subay ve askeri öğrenci eğitim almaktadır. İran'da değişen duruma bağlı olarak biz Nahçıvan bölgesinde bu mevcuttan iki grup oluşturduk. Bunlar ganimet olarak alınan Alman tanklarına karşı kullanılan silahlarla, havanlar ve toplarla silahlandırılacaktır. İhtiyaç olduğunda bu gruplar sizin de uygun görmeniz halinde Azerbaycan demokratlarının emrine tahsis edilecektir.

Emirlerinize muntazırız.

İ. İ. Maslennikov

M. C. Bağirov

2 Aralık 1946”

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1,
liste 89, dosya 112*

*Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik)
Partisi Merkezi Komitesi*

Stalin Yoldaş'a

Tebriz'den alınan bilgiyi tarafınıza iletiyorum.

*4 Aralık'ta İran ordusu Zencan bölgesinden
Miyane yönünde harekete başlamıştır. Azerbaycan ve
İran ordularının öncü birlikleri arasında birkaç saat
süren bir çatışma yaşanmıştır. İran ordusu tanklar,
sahra topları ve havan topları kullanmıştır. Çatışma
sonrasında Azerbaycan'ın nöbetçi gerilla birimleri
Recein köyü ve demiryolu istasyonunu terk ederek yeni
savunma hatta çekilmişlerdir.*

*Azerbaycanlıların Miyane grubunun kumandanı
Daneşyan Pişeveri adına çektiği telgrafta tank makineli
tüfeği istemiş ve deneyimli subaylar gönderilmesini talep
etmiştir. Daneşyan'ın başka bir telgrafından anlaşıldığı
üzere, İran birlikleri Halhal'a saldırmak ve Erdebil'i ele
geçirmek amacıyla Tzeron ve Armağan Hata köyleri
civarında yiğınak yapmaktadırlar.*

*Pişeveri İran ordusunun Azerbaycan'a saldırısı
konusunda halkı radyo aracılığıyla bilgilendirmiştir.*

Tebriz'de olağanüstü hal ilan edilmiştir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Azerbaycan'ın tüm bölgelerinden köylüler savunmaya katılmak üzere kendilerine silah verilmesi talebiyle Demokrat Parti Merkezi Komitesi'ne başvurumaktadırlar. Ne var ki silah yokluğundan Parti yönetimi bu talepleri karşılayamamaktadır.

Azerbaycan Demokrat Partisi yönetimi kendilerine bari asgari yardım yapılması, yani 16 top, 5 bin adet tüfek, 20 antitank silahı ve bunlar için uygun miktarda kurşun ve mermi gönderilmesi ricasını bir kez daha yinelemiştir.

*M. C. Bağirov
5 Aralık 1946”*

*“Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik)
Partisi Merkezi Komitesi*

Stalin Yoldaş'a

İran Azerbaycan'ındaki duruma ilişkin olarak beni kabul etmenizi arz ediyorum.

*M. C. Bağirov
5 Aralık 1946”*

Mir Cafer Bağirov'la Stalin arasında bu görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. Fakat 9 Aralık 1946'da Kavam'ın bir demeci yayınlandı. Bu demeçte İran halkı ve hükümetinin, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla her ne pahasına olursa olsun Azerbaycan demokratlarına karşı koyacağı duyurulmaktaydı. Azerbaycan halkını hükümet ordusuyla işbirliği yapmaya davet eden Kavam, bunu yapmaları halinde kendilerine cömertçe davranılacağını da ifade ediyordu.

Genelkurmay da Azerbaycan'daki subaylara bir çağrı yapmıştı. Subaylar hükümet ordusuna katılmaya davet ediliyorlardı. Aksi halde, kendilerine silahlı ayaklanmaya katılanlar için öngörülen tarzda muamele edileceği bildiriliyordu.

Hükümet uçağı 7 Aralık'ta Azerbaycan'a havadan bildiriler attı ki bu bildirimlerde de Azerbaycan halkı hükümetle işbirliğine davet ediliyor, demokratlara karşı ayaklanmaları ve onları yönetimden uzaklaştırmaları salık veriliyordu.

Silah taşıyan Azerbaycanlıların silahı bırakmaları halinde affedilecekleri de bu bildirimlerde duyurulmaktaydı. Bunu yapmamaları halinde kendilerine eşkıya muamelesi yapılacağı ihtar edilmekteydi.

Özetlemek gerekirse, koalisyon hükümetinin görevden alınması, İran Halk Partisi'nin pek çok örgütünün ve sendikaların ilga edilmesi, hemen hemen tüm demokratik gazetelerin kapatılması suretiyle İran'ın hükümet ordusunun Azerbaycan'a girmesi için maddi ve "manevi" ortam hazırlanmış bulunuyordu. İngilizlerin ve Amerikalıların desteğiyle Şah yönetimi Azerbaycan'a ordu sevk etme kararını aldı.

Diğer yandan, Mir Cafer Bağirov'u bu süreçten uzak tutmak amacıyla, V. Molotov'un görevlendirdiği gizli bir grup Azerbaycan Demokrat Partisi'nin 10 Aralık 1946 tarihli gizli toplantısında Pişeveri'yi görevden aldı ve Parti Başkanlığı görevine Muhammet Biriya'yı getirdi. (Bu gerçeklik Güney Azerbaycan'dan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Kuzey Azerbaycan'a göç etmiş bulunan demokratların yayınladıkları pek çok kitapta özellikle ifade edilmiştir.)

Biriya, Moskova'nın hazırlamış olduğu metni okumak suretiyle Azerbaycan Demokrat Partisi adından bir bildiri yapmış oldu. Şu bir gerçek ki, o günlerde Pişeveri'nin Moskova karşısındaki en büyük "günahı", İran ordusuna karşı direnişi durdurmak konusunda halka çağrı yapmayı kabul etmemesiydi. Sırf bu nedenle, ayrıca söz konusu olaylara kadarki tutumu yüzünden kendisi yönetimden uzaklaştırıldı. Yerine, bu aşağılık çağrıyı yapma görevini kabullenen Muhammet Biriya getirildi. 11 Aralık tarihinde Pişeveri'nin çaresiz kalarak Biriya'yı Azerbaycan Demokrat Partisi'nin ve kendisinin mirasçısı ilan ettiği gerçeği bir tarafa, bu gerçek, Kremlin'in Güney Azerbaycan konusunda izlediği siyasi çizginin değiştiğini göz önüne serer.

Bildiride şöyle denmekteydi:

"Şah ordusu İran Meclisi seçimlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Azerbaycan'a gelmektedir. Seçimlerin gerçekleşmesi ve seçim sonuçlarının İran Meclisi'ne bildirilmesi gerekmektedir."

Milli duyguları nedeniyle Mir Cafer Bağirov'un Güney Azerbaycan'daki süreç üzerindeki etkili olma imkanından Kremlin tarafından mahrum bırakılması bu gelişmeden de açıkça anlaşılmaktadır. Biriya ise Bakü'ye göç ettikten sonra Mir Cafer Bağirov'un öfkesinden kurtulmayı başaramayacak ve daha başka "nedenlerden" kaynaklı olarak tutuklanıp 10 yıllığına

hüküm giyecek ve önce Kazakistan'a, ardından Sibirya'ya sürülecek, hapis ve sürgün yaşamının sarstıları yüzünden psikolojik rahatsızlık yaşayacaktır.

Bağır Seyidzade'nin bu günlere dair notları fazlaca önem taşır:

“Tebriz Radyosu 11 Aralık 1946 tarihinde, kan akıtılmasının ve kardeş katlinin önüne geçmek amacıyla Azerbaycan Hükümeti'nin olağanüstü bir toplantı yaparak Tahran'ın direktiflerine uyma kararı aldığını duyurdu. Bu karara ilişkin telgraflar Genel Vali Cavit ve Vilayet Encümeni Başkanı Şebüsteri tarafından Kavam'a iletilmiştir.

Direnişe son verildiğine dair telgraflar aldığını duyuran Kavam Tahran'da yaptığı konuşmada bu kararı mantıklı bulduğunu duyurdu ve Hükümet askerlerine “yalnızca Azerbaycan'da asayışı, güvenliği ve halkın özgürlüğünü temin etmeleri” emredildiğini bildirdi. Kavam daha sonra da, “bu amaca ulaşılması konusunda askerlerle işbirliği yapacak olan kişilerin hizmetlerinin dikkate alınacağını” eklemiştir.

Şah ordusuna ait birlikler 10 Aralık 1946'da üç istikamette Azerbaycan'a doğru hareket etti. 11 Aralık'ta Miyane'ye, 12-13 Aralık'ta Tebriz'e, 14-17 Aralık'ta Serap, Merend, Hoy, Maku, Rezaiye, Culfa ve Astara'ya girildi. İşgal edilen tüm kentlerde olağanüstü hal ilan edildi, askeri mahkemeler kuruldu, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin komiteleri ve demokratik gazetelerin yazıhaneleri tahrip edildi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İran'ın Tebriz'deki askeri birliklerinin komutanı General Haşimi bir bildiri yayınlayarak demokratların liderlerine, fedailere, idari kurumların yetkililerine ve muhacirlere silahlarını bırakarak teslim olmaları çağrısı yaptı. Hem Tebriz'de, hem de Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerinin sığınabilecekleri evlerin sahipleri, partilileri teslim etmemeleri durumunda ciddi yaptırımlarla karşılaşacakları konusunda uyarılıyorlardı. İran Askeri Mecellesi'nin 114. Maddesine atıfla, tutuklu ve sanıkların hiçbirine istinaf mahkemesine başvurma hakkı tanınmıyordu.

18 Aralık'ta Tahran Radyosu'na konuşan Kavam ilk defa olarak açıktan açığa Azerbaycan demokratlarının avantür peşinde olduklarını söyledi, kendilerini yasaları ihlal etmek, suçsuz insanları öldürmek, halkın malını yağmalamak, Farsçayı bas-kılamakla suçladı. General Haşimi ise Tebriz'de, İran Hükümeti'nin Azerbaycan demokratlarıyla imzaladıkları tüm anlaşmaların hükümsüz olduğunu resmen halka duyurdu.”

Bu suretle Güney Azerbaycan'da Şah rejimi 20 Aralık'ta tekrar egemen oldu. On binlerce aile İran'ın güneyine sürüldü. Müteakip aylarda Azerbaycan kentlerinin meydanlarında asilerin asıldıkları darağaçları kuruldu.

Bakü'ye göç etmek zorunda kalan Pişeveri, Padegan, T. İlhami, R. Gazi ve diğer demokratlar Mir

Cafer Bağirov'un etrafını sararak, bir şeyler yapması için yalvarıyorlardı. Bağirov, demokratların gözü önünde Stalin'i aradı. Milli harekete iştirak edenlere yönelik hukuksuzluk ve zorbalıklardan söz ederek, Güney Azerbaycan Hükümeti'nin yeniden göreve getirilmesine yardımcı olmasını rica etti. Stalin'in cevabı şöyleydi:

“Beş milyon Azerbaycanlı için Üçüncü Dünya Savaşı'ni başlatamam.”

Tanıkların ifadelerine bakılırsa, bu telefon görüşmesi sonrasında Mir Cafer Bağirov hüngür hüngür ağlamıştır.

Ertesi gün ise Stalin'in Azerbaycan demokratlarına telgrafi ulaştı. Stalin demokratlara metanetlerini ve ciddiyetlerini kaybetmemeyi, sabırlı olmayı tavsiye ediyordu.

Güney Azerbaycan'da milli hareketin sukutunun ardından pek çok Azerbaycanlı diplomattan farklı olarak Bağır Seyidzade Bakü'ye geri çağırılmadı ve Mir Cafer Bağirov'un önerisi üzerine, milli çizginin temsilcisi olarak diplomatik faaliyetini Tebriz'deki Başkonsolosluk kapanıncaya değin (1949 yılına değin) sürdürdü. Bağır Seyidzade'nin işte bu döneme ilişkin notları daha da ilgi çekicidir:

“Demokratik örgütler ve ileri görüşlü kişiler aleyhinde toplu baskılama hareketi açık seçik bir şekilde teşvik edilmekteydi. İran'daki demokratik örgütleri, yani İran Halk Partisi, Sendikalar Birliği Merkez Konseyi, Azerbaycan Demokrat Partisi'ni halkın gözünden

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

düşürmek amacıyla Tahran gazeteleri ellerinden geleni yapmaktaydılar. Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerine ve bu kişilere sempati duyanlara karşı vahşice baskı ve zulüm yapılmaktaydı. Tahran’da çıkan resmi gazeteler ilk günden itibaren 600’ün üzerinde Azerbaycanlı demokratın katledildiğini ve binlerce kişinin tutuklandığını yazmaktaydı.

Henüz ordu gelmeden Erdebil kentini ele geçiren Şahsevenler 40’in üzerinde Azerbaycanlı demokrati asarak idam etmiş, pek çok kişiyi de kurşuna dizmişlerdi. “İttılaat” gazetesi 6 Ocak 1947’de İran ordusu subaylarından Azerbaycan’daki demokratik harekete katılan 23 kişinin, ertesi gün ise Azerbaycan’ın önemli kişilerinden biri olan Kebiri’nin askeri mahkeme kararıyla idam edildiği haberini veriyordu. Aynı gazete Settar Han ve Bağır Han’ın heykellerinin barbarcasına tahrip edildiği, Azerbaycan dilindeki kitap ve gazetelerin yakıldığı haberlerini de memnuniyetle aktarmaktaydı.

Tahran’a götürülen Azerbaycan sabık Genel Valisi Doktor Cavit, Vilayet Encümeni Başkanı Şebüsteri, Gazi Muhammet, Seyf Gazi ve birkaç başka lider tutuklandı.

Tahran gazeteleri Azerbaycan meselesinde Kavam’ın “hizmetini” abartarak anlatıyor ve kendisinin “İran’ın kurtarıcısı olduğunu” kanıtlamaya gayret ediyordu.”

Şurası da dikkat çekicidir ki İran Gazeteciler Cemiyeti 24 Aralık’ta Azerbaycan’ın işgal edilmesi dolayısıyla bir ziyafet düzenlemiş ve Harbiye Bakanı

General Ahmedi, Genelkurmay Başkanı General Razmara ve bakanlar bu ziyafete katılmışlardır. General Razmara ziyafette bir konuşma yaparak şunları söylemiştir:

*“Azerbaycan demokratları İran’ın tamamını ellerine geçirmek istiyorlardı. Bu iş için pek çok silah ve cephanelik toplamış, 100 binin üzerindeki insana askeri eğitim vermişlerdi. Hatta bazılarını askeri eğitim için yurtdışına da göndermişlerdi. Bu durum iki yıl sürse, İran’ın tamamını ele geçirmeleri mümkün olurdu.”*²⁷

“İttilaat”ın verdiği haberlere bakılırsa, hükümet askerleri 27 Aralık tarihine kadar Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinden toplamda 6 milyon kurşun, 20 bin tüfek, çok sayıda ağır ve hafif makineli tüfek ve 200 kamyon toplamışlardır.

Yine Bağır Seyidzade’nin notlarından:

“İran Şahı Azerbaycan’da Pişeveri hareketinin sukutundaki “hizmetleri” ve “kazanılan parlak zafer” dolayısıyla Kavam’a ve Genelkurmay Başkanı General Razmara’ya (General Razmara’nın şahsında orduya) yazılı olarak teşekkür etti.

Azerbaycan demokratlarıyla mücadele eden irticai grupların liderleri olan Zülfikari, Yamini ve Eslahe-Derbami, bunlar dışında daha yirmi subay nişan ve madalyalarla ödüllendirildi ya da terfi ettirildi.

²⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 1, Liste 4, Dosya 81, Yaprak 1-31.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Genelkurmay Şahsevenler aşiretine özel olarak teşekkür etti.

22 Aralık'ta Tahran'da askeri resmigeçit düzenlendi ve töreni "Milli Kahraman" rütbesine terfi ettirilmiş Zülfikari'nin emrindeki birlik açtı. Azerbaycan'da Pişeveri yönetimini askeri yolla devirdiği için İran Ordusu Başkomutanı, İran Şahı Muhammet Rıza Pehlevi İran'ın Zülfikari Nişanı'yla taltif edildi. İran Şahı Genelkurmay Başkanı General Razmara'ya, İran Jandarma Komutanlığı'nın müşaviri Amerikalı General Szhwarzkopf'a özel teşekkür mektubu gönderdi, diğer yandan Jandarma Komutanlığı'nın subaylarına ve tüm heyetine Azerbaycan'daki askeri operasyona orduyla beraber katıldıkları için teşekkür etti."

Bu arada, İran jandarmasının yalnızca formal olarak değil, gerçekte de Amerikalıların kontrolü ve idaresi altında bulunduğunu bu örnek de açıkça göstermektedir.

Azerbaycan demokratları aleyhinde yeni bir iftira dalgası başlatmak amacıyla, "İttılaat"ın 21 Aralık 1946 tarihli sayısında çıkan bir yazıda şunlar ifade edilmektedir:

"Hiçbir dini ve ideoloji bağlılıkları bulunmayan bir grup insan bir yıl boyunca İran'ın en iyi vilayetlerini yağmaladı ve halkı soykırımına maruz bıraktı. Kentler

okullardan, hastanelerden, doktorlardan ve ilaçlardan büsbütün mahrum bırakıldı.”²⁸

(Buna yalan da denmez, kuyruklu yalan denir. – yazarın notu)

Başka bir gazete, “Mehre İran” ise 30 Aralık 1946 tarihli sayısında şu haberi veriyordu:

“Azerbaycan olayları sırasında Azerbaycan’ın kayıpları 200 milyon tümenin, hükümetin kayıpları ise 100 milyon tümenin üzerindedir.”

Azerbaycan demokratik hareketine çamur atan gazete bozgunculuk yapmaya devam ederek, Pişeveri’nin İran Ziraat Bankasının Tebriz şubesinden 300 bin tümen, Azerbaycan Bankası’ndan ve halkın mevduatlarından 600 bin küsur tümen para aldığını da iddia etmektedir.²⁹

Konuya ilişkin olarak Bağır Seyidzade’nin notlarına dönersek:

“Azerbaycan Demokrat Partisi liderlerini gözden düşürmek ve halktan insanlar arasında bu kişilerin olumsuz imajını oluşturmak amacıyla İran basını Pişeveri’nin sözde İran Ziraat Bankası Tebriz şubesinden 300 bin tümen, Azerbaycan Bankası’ndaki halkın mevduatlarından 600 bin tümenin üzerinde para almasına ilişkin bütünüyle yalan yazılar yayınlıyordu.”

²⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 1, Liste 4, Dosya 81, Yaprak 1-31.

²⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Fon 1, Liste 4, Dosya 81, Yaprak 1-31.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

(Belki bu paraları Tebriz'e giren Şah kuvvetleri almış da, suçu ülkeyi terk etmek zorunda kalan demokratların üzerine yıkmıştı. – yazarın notu)

Gerçekte söz konusu dönemde Güney Azerbaycan hükümeti büyük mali güçlükler yaşamaktaydı. Güney Azerbaycan'daki mali kriz Tebriz Başkonsolosluğu'nda Yardımcı Konsolos olan Bağır Seyidzade ile Rus-İran Bankası Tebriz şubesi başkanı Memmedov'un (belgede ismi kayıtlı değil) hazırladıkları 14 Kasım 1946 tarih ve 144 numaralı belgeden de anlaşılmaktadır. (Bu belge Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Gizli Şubesi tarafından 22 Kasım 1946 tarihinde 1207 numarayla kaydedilerek Mir Cafer Bağirov'a sunulmuştur.) Bağır Seyidzade ve Rus-İran Bankası Tebriz Şubesi başkanı Memmedov'un hazırladıkları bu belge Tebriz Başkonsolosu Arkadi Andreyeviç Krasnıh tarafından önce Tahran'daki SSCB Büyükelçiliği üzerinden SSCB Dışişleri Bakanlığı'na ve daha sonra Mir Cafer Bağirov'a iletilmiştir.

Sözünü ettiğimiz belge şu şekildedir:

“1945 yılının Aralık ayında demokrasi darbesiyle iktidar olan Güney Azerbaycan Hükümeti bütçe politikasını bağımsız bir şekilde düzenlemeye çalışmıştır ve tasarrufuna geçen mali varlığı kullanmakla 1946 yılı bütçesi 64 milyon tümen hacminde öngörülmüştür. Bir süre sonra bu meblağa ilaveten Üniversite kampusu, tekstil fabrikası ve Milli Banka ana binası inşaatı ve

diğer işler için 16 milyon tümen daha tahsis edilmesi öngörülmüştür.

Azerbaycan Milli Hükümeti 1946 yılı bütçesinin aşağıdaki gelirlerden oluşacağını öngörmekteydi:

1) Gelir vergisi, tüketim vergisi, gümrük vergilerinden 25 milyon 300 bin tümen;

2) Kamu sanayisi ve ticaretinden 14 milyon 200 bin tümen;

3) Demokrasi darbesiyle Milli Hükümet'in tasarrufuna geçen erzak mallarının satışından 36 milyon 500 bin tümen;

4) Adliye, sağlık, maarif ve diğer alanlardan beklenen gelirler 550 bin tümen;

5) Millileştirilecek mülklerden beklenen gelirler 2 milyon tümen;

6) Posta, telgraf, iletişim gelirleri 1 milyon 500 bin tümen;

7) Diğer gelirler 10 bin tümen.

Yukarıda ifade edilen gelir kaynaklarından görülmektedir ki bütçeyi oluşturması öngörülen bu rakamlar aslında sabit gelirler olmayarak, pek çok durumda süreklilik arz etmeyen kaynaklardan beklenmektedir.

1946 yılının ilk altı ayının teftişinden görüldüğü üzere, Güney Azerbaycan'ın bütçe gelirleri 34 milyon tümen teşkil etmiştir ki bunun 12 milyon tümeni sabit gelirler, 22 milyon tümeni ise sürekliliği bulunmayan veya tesadüfen meydana gelen gelirlerdir. Sürekliliği

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

olmayan kaynaklardan elde edilen gelirler altı aylık dönemde bütçe gelirlerinin %65'ini oluşturmaktadır. Şunu da vurgulamak gerekir ki bir tek ordu ve polis (jandarma) kuvvetleri için Güney Azerbaycan Hükümeti 12 milyon tümen masraf etmiştir. Bu rakam ilk altı aylık dönemin bütçe gelirlerinin sabit kaynaklardan gelen bölümüne eşittir.

Güney Azerbaycan Hükümeti ilk altı aylık dönemde toplamda 37 milyon tümen para harcamıştır ve bu rakam bütçe gelirlerini 3 milyon tümen aşmaktadır.

1946 yılının ikinci altı aylık döneminde, Üniversite kampusu, Banka ve diğer inşaatlar bir tarafa bırakılsa bile, yalnızca ordu ve jandarma kuvvetleri için 18 milyon tümene ihtiyaç vardır. Güney Azerbaycan Hükümeti bu rakamı sabit gelirlerle ödeyebilecek güçte değildir.

İfade etmek gerekir ki Güney Azerbaycan bütçesinin temelini ziraat ve bağlı alanlardan toplanan vergiler oluşturmaktadır, oysa 1946 yılı bütçesinde bu alana tahsis edilen sübvansiyonlar çok düşük görülmektedir. Doğal afetlerin önlenmesi amacıyla 2 milyon tümen, hayvancılıkta yeni hayvanların satın alınması için 3 milyon tümen (toplamda 5 milyon tümen) öngörülmekteydi. Fakat 1946 yılının ilk altı ayına ilişkin teftişlerden, ziraat için tahsis edilen paranın yalnızca 320 bin tümeninin, yani %17'sinin harcandığı görülmüştür. Güney Azerbaycan'da demokratik devrimin temelini oluşturan köylüler özel çiftliklerini geliştirmek için ihtiyaçları olan yardımı devletten alamamaktadırlar.

Milli Hükümet'in toprak reformu Güney Azerbaycan köylüsünün hayatında büyük bir hadise olduğu halde ve toprakların köylülere dağıtılmasının ziraatın kalkınmasını büyük ölçüde teşvik ettiği ortadayken, Güney Azerbaycan Hükümeti'nin tarım kredisi politikasının başarısızlığı bu alandaki reformların elle tutulur sonuçlar doğurmasını geciktirmektedir.

Bütçe masraflarının artışı Güney Azerbaycan Hükümeti'nin sağlık, eğitim ve şehircilik alanlarına tahsis ettiği paralarla da doğrudan ilişkili bulunmaktadır. İkinci altı aylık dönemde Banka ana binasının, Üniversite kampusunun, Milli Müze'nin, yerel yönetim kurumları olan encümenlerin yerleşecekleri binaların inşaatlarının sürdürülmesi ve ordu ve jandarma güçleri için 18 milyon tümen paraya ihtiyaç vardır. Bunların da çok önemli ve öncelikli alanlar olduğu doğrudur. Mesela ilk altı aylık dönemde hastanelerdeki toplam yatak sayısı 80'den 800'e yükseltilmiştir. Azerbaycan dilinde eğitim verilen okulların sınıf sayısı 40'a ulaşmıştır. Tebriz kentinde 10 ayda 210 bin kilometrekarelik ulaşım yolu asfaltla kaplanmış ve kentte imar çalışmalarına 1 milyon 155 bin tümen harcanmıştır. Diğer yandan milli üniversite, milli tiyatro, filarmoni, radyo komitesi binası, çocuk evleri ve diğer eğitim ve kültür kurumlarının oluşturulması amacıyla 1 milyon tümen harcanmıştır.

Fakat 1946 yılının ikinci altı aylık dönemi için yaptığımız analiz ve tahminlerden anlaşıldığı üzere,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Güney Azerbaycan Hükümeti tüm bu alanlar için gereken masrafı kendi sabit gelirleriyle karşılayamayacak ve sonuç itibariyle ziraatın kalkındırılması için tahsis edilen paraları kullanmak durumunda kalacaktır.

Tüm bu harcamalar için toplamda (orduya harcanması düşünülen paralar istisna olmak kaydıyla) 81 milyon tümenlik bir meblağa ihtiyaç vardır. Bu nedenle, Güney Azerbaycan ekonomisinin temelini ziraatın oluşturduğuna bakılırsa, bu alana finans ayrılmasına büyük ölçüde ihtiyaç duyulmaktadır.

1946 yılının ilk altı ayının teftişi ve ikinci altı ayına dair öngörüler, maliye sıkıntısı nedeniyle köylülerin devletten gerekli ölçüde yardım alamayacağını ortaya koymaktadır. Köylülere verilen topraklarda özel çiftliklerin kurulmasına ve geliştirilmesine yönelik kredilere büyük oranda ihtiyaç hissedilmektedir.

Sorunlardan bir tanesi de (Kavam'la yapılan müzakereler sonrasında) Milli Hükümet'in tasarrufuna geçen Miyane Şeker Fabrikasının tam kapasitesiyle çalışabilmesi için şeker pancarı eken köylülere kredi verilmesiyle ilişkilidir. Bu oldukça önemlidir zira Miyane Şeker Fabrikası'nın şeker pancarı ihtiyacının tam olarak karşılanması durumunda, mevcut işleme ve üretim gücüyle bütçeye her yıl 12 milyon tümenlik bir katkı sağlayabilir.

Yeni şartlarda Kavam'la yapılan müzakerelerde, başlatılan pek çok projenin sürdürülebilmesi açısından, Güney Azerbaycan'dan toplanan vergilerin asgari

%75'inin yerel bütçede kalması için çalışmak gerekir. Azerbaycan Milli Meclisi toplanan vergilerin asgari %75'inin yerel bütçede kalmasını onaylamış bulunuyor ama bu husustaki müzakereler henüz sürmektedir.

Toparlarsak, mevcut finansal krizin atlatılabilmesi için ziraatın kalkındırılmasının Milli Hükümet'in maliye politikasının temelini oluşturması gerekmektedir ve bu yönde ciddi yatırımlar yapılmalıdır.

*Tebriz Başkonsolosluğu Yardımcı Konsolosu
Seyidzade
Rus-İran Bankası Tebriz Şubesi Başkanı
Memmedov”*

(Raporun son cümlesini Bağır Seyidzade ve Memmedov, Milli Hükümet'in 1947 yılında da mevcut olacağına ve Güney Azerbaycan'da milli devlet yapılanmasının devam edeceğine büyük bir inanç duyuyormuşçasına yazmışlar. Her halükarda buna kendilerini büsbütün inandırdıkları sezinlenmektedir.)

Diğer yandan, o yıllarda Fas çekirgesi Güney Azerbaycan'ın Muğan bölgesinde buğday tarlalarını mahvetmiştir. Durum öylesine içler acısıdır ki Ehed Yakubov bu konuda yardım almak için Bakü'ye müracaat etmek zorunda kalmıştır.

*“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi
Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1,
liste 31, dosya 183*

*Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi
Komitesi*

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Nu. 353, 21 Aralık 1945

Acil

Yoldaş Seyidov'a, İslamzade'ye, Caferov'a

SSCB'nin Tahran Büyükelçiliği'nden Yoldaş Ehed Yakubov telgraf çekerek, Güney Azerbaycan'da buğday tarlalarını mahveden çekirge sürüleriyle mücadeleyi organize etmek hususunda (buğday eken köylülerinin talepleri üzerine) bizden yardım istemiştir.

Yoldaş Ehed Yakubov'a ve Yemelyanov'a tekliflerinizi sunmanızı rica ediyorum.

Zehirli maddelere hangi ölçüde ihtiyaç duyulduğuna dair somut bilgileri ve nihai görüşünüzü 4 Ocak'tan geç olmamak kaydıyla bana iletmenizi rica ediyorum.

*Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi
Sekreteri Bağirov”*

Fakat bu hususta yeterli ölçüde yardım sağlanamamıştır ve bu nedenledir ki o yıllarda Güney Azerbaycan'da ciddi bir buğday ve un sıkıntısı yaşanmaktadır. Bakü'den yapılan yardımlarla halkın buğday ve un krizini atlatması mümkün olmuştur. Dolayısıyla, hangi milyonlardan söz edilebilirdi?

Güney Azerbaycan Hükümeti'nin Bakü'nün maddi yardımları sayesinde ayakta durabildiğini söylemek mümkünken, yapılan karalama kampanyasının amaçlarından bir tanesi de İran hükümetinin SSCB yönetimiyle yaptığı müzakerelerde Pişeveri, Gulam Yahya oğlu ve diğerlerinin siyasi değil ekonomik suçlar

işlediklerini kanıtlamaktan, bu suretle bu kişilerin iadesini Moskova'dan talep etmekten ibaretti. (Elbette ki liderlerin birer hırsız olduğunu iddia etmekle, Moskova'nın gözünden düşmelerini de istiyorlardı.)

Azerbaycan demokratlarından vahşice öç almak isteyen irticai çevreler tarafından yönetilen Tahran gazeteleri (özellikle de “İttialaat” gazetesi) ellerinden geleni yapıyorlardı. “Ateş”, “Agaz”, “Sitare”, “Mihan” ve “Tahran Musavver” gibi gazeteler yalnızca Azerbaycan Demokrat Partisi saflarındaki değil, İran Halk Partisi saflarındaki “hainlerin” de idam edilmelerini, bir zamanlar Azerbaycanlıların niyetlerini desteklemiş bulunan gazeteciler ve genel yayın yönetmenleri aleyhinde ciddi takibatın başlatılmasını talep ediyorlardı.

Bağır Seyidzade'nin bu husustaki notlarından:

“Azerbaycan'da her gün birkaç insan Azerbaycan Demokrat Partisi üyesi olduğu bahanesiyle katledilmektedir. Gerçekte çoğunlukla bu cinayetler belli bir art niyete hizmet etmektedir. 1947 yılının Ocak ayından başlayarak Tebriz'de erzak fiyatları hızla pahalalanmaktadır. Şimdi Tebriz'de irtica yanlısı İran Demokrat Partisi'nin bir teşkilatı var ve merkezi yönetime bağlı birkaç başka parti de çalışmalarına başlamış bulunuyor. Bu partilere mensup gençler Tebriz Üniversitesi önünde toplanarak, “Pişeveri'nin kurduğu üniversiteyi istemiyoruz! Azerbaycan Demokrat

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Partisi'nin eseri olan her şey ortadan kaldırılmalıdır!" diye slogan atıyorlardı."

İran rejimi bu suretle Azerbaycan'da milli hareketi bütünüyle mahvetme ve gerici bir düzen kurma amacını güdüyordu. Fakat Azerbaycan demokratlarına karşı uyguladıkları vahşice takipler ve zulümlerle yalnızca Azerbaycan halkının nefretini kazanmış oldular. Şüphesiz ki bu nefret Azerbaycan halkının irtica aleyhinde gelecek mücadelesini etkileyecekti. İran rejimi Azerbaycan hareketini destekleyen, gericilikle durup dinlenmeden mücadele eden, irticam halk aleyhindeki planlarını açığa çıkaran insanları hapse atsa da, Azerbaycan Demokrat Partisi ve bu partinin çalışmaları sonucunda kurulan Milli Hükümet mevcudiyetini sürdürdüğü bir yılı aşkın zaman içinde İran'ın hakim Fars rejimi ve bu rejimin dış efendileri aleyhinde ciddi işler yapmayı başarmıştı. Fedakarlıkla sürdürdükleri mücadeleleri ve gerçek özgürlük ülküsüne bağlılıklarıyla, Azerbaycan dilinde eğitim veren okullar, tiyatrolar, gazeteler, dergiler, radyo ve üniversite açmakla, halkın derin bir sevgisini ve saygısını kazandılar. Bu durum İran gericilerinin şovenizmine uygun asimilasyon planlarıyla hiçbir şekilde uyuşmamaktaydı.

Şunu da belirtmek gerekir ki İran'ın irtica rejimini himaye eden ve destekleyen ABD istihbarat kurumları daha da ileri giderek Güney Azerbaycan'da Müsavat Partisi üyelerinin çalışmalarına izin verdiler ve bunların Sovyet Azerbaycan'ı aleyhindeki propagandasını

organize ettiler.³⁰ Bu işin başında ABD istihbaratı vardı, icra edenler ise Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) ordusu subayı Fetullah Aliyev, Behbud Bey Ahundov (Sovyet Azerbaycan'ında rejimin baskısını yemiş Esed Ahundov'un amcasının oğlu), Gulubeyov (belgelerde önadı geçmez), Mir Yusuf Talışhanov, Mehemedhan Talışhanov, İskender Hacıyev ve daha başka şahıslardı. Bunlar Güney Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde faaliyet halindeydiler ve ilginçtir ki ABD istihbaratı Mehemed Emin Resulzade'nin amcasının oğlu Mehemed Ali Resulzade'nin İran'a yerleştirilmesi doğrultusunda çalışmaktaydı. Bu hususta Sovyet istihbaratından bilgiler gelmeye başlamıştı.

Türkiye'deki "Bağımsız Azerbaycan" örgütünü de bu çalışmalara dahil etmişlerdi. İdeolojik destek amacıyla "Bağımsız Azerbaycan" örgütü aynı adla bir gazete yayınlamaya başlamıştı. Görev dağılımı ise aşağıdaki şekilde yapılmış bulunuyordu: Fetullah Aliyev, Ab-baskulu Kazımzade, Behbud Bey Ahundov Tahran'da, Sultan Bey Hüseyinzade Tebriz'de, Talışhanov'lar İran-Talış vilayetlerinde, Doktor Balami Babayev, Cevat Badkubeyi ve Doktor Yunus Haydarzade Reşt'te teşkilatlanma faaliyetini yürütmekteydiler.

Türk istihbaratı da bu faaliyette CIA ile işbirliği içindeydi. Gerçekte "Bağımsız Azerbaycan" örgütü önce Türkiye'de kurulmuştu ve Türkiye tarafında bu işlerin

³⁰ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, dosya 154.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

kontrolü İran'la ilgili istihbarat çalışmalarından sorumlu olan Albay Refibeyov'daydı. Örgütün İran temsilcisi ise Cevat Badkubeyi'nin oğluydu (belgelerde ismi zikredilmez). Bu kişi aynı zamanda Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın önemli isimlerinden Sadık Tarlan'ın yeğeniydi (kız kardeşinin oğlu). Bu kişilerin çalışmaları esasında Güney Azerbaycan'da sukut etmiş olan Pişeveri Hükümeti'yle ilgili olmayıp, daha çok Kuzey Azerbaycan'da asayiş ve istikrarın bozulmasına yönelikti. İran rejimi bu kişilerin bazı kentlerde serbest bir şekilde çalışmalarına olanak veriyordu ve bu durum Güney Azerbaycan kamuoyu tarafından pek de olumlu karşılanmamaktaydı. Çünkü söz konusu kişiler sukut etmiş Güney Azerbaycan hareketiyle ilgili çalışmamakta, Kuzey Azerbaycan aleyhinde propaganda yürütmekteydiler ki bu durum da esasında Şah rejiminin elini güçlendiriyordu.

Yukarıda isimleri zikredilen kişiler Güney Azerbaycan'da milli hareketin boğulmasına göz yumsalar da, Pişeveri yanlıları olarak bildiğimiz milli güçlerin azminin hiçbir zaman bitmediğine emin olabiliyoruz. Bu azmi Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin XVII. Kurultayı'nın toplanması dolayısıyla Mir Cafer Bağirov'a yazdıkları mektupta bir kez daha ortaya koymuşlardı.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, dosya 154

Aziz ve Saygıdeğer Atamız, Azerbaycan Halkının Lideri Yoldaş M. C. Bağırov'a

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin XVII. Kurultayı'nın davet edilmesi dolayısıyla Azerbaycan'ın tüm emekçi halkını, partilileri ve onların rehberi olan M. C. Bağırov'u samimiyetle selamlıyor, Size büyük başarılar diliyoruz.

Sevgili Atamız!

Kuzey Azerbaycan halklarının bu Kurultay'dan beklentileri olduğu gibi, bağımsızlıkları için yorulmadan mücadele eden Azerbaycan'ın güney bölgesinin halkları da gözlerini bu Kurultay'a dikmişlerdir. Güney Azerbaycan halkları kendi kaderlerini Sizin güçlü ellerinize bırakarak, Kahraman Bolşevik Komünist Partisi'nden ve Parti Kurultayı'ndan kurtuluş beklemektedir.

Sevgili Atamız!

Azerbaycan'ın emekçi halkının çıkarlarının tüm dünyada özgürlük cephesinin başında bir kale misali duran, gerçek demokrasinin ve halk iradesinin garantörü olan Büyük Sovyetler Birliği tarafından bir an bile göz ardı edilmediğini iyi biliyoruz. Özellikle de Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi tarafından ve Sizin tarafınızdan göz ardı edilmediğini biliyoruz.

Güney Azerbaycan halklarının bugünkü içler acısı halinden, özellikle emekçilerin içinde buldukları güç durumdan en çok Sizin memnuniyetsizlik duyduğunuzu biliyoruz. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

XVII. Kurultayı'nın aziz ve bölünmez Güney Azerbaycan'ın halklarının talep ve ihtiyaçlarıyla mümkün mertebede ilgileneceğinden eminiz.

*Sadık Padegan
Gulam Yahya oğlu
Doktor Cihanşahlı”*

1917 yılının Aralık ayında ilk defa yayınlanan “Azerbaycan” gazetesi Güney Azerbaycanlı siyasi göçmenler için 21 Kasım 1947 tarihinden itibaren tekrar yayınlanmaya başladı. Yıllarca milli bilinci şekillendiren pek çok Azerbaycan yazarı ve şairinin, bu sıradan olmak üzere Mir Celal Paşayev’in, Samet Vurgun’un, Resul Rıza’nın, Memmed Rahim’in, Mirza İbrahimov’un, Süleyman Rüstem’in, Üstat Şehriyar’ın ve diğerlerinin yazıları işte bu gazetenin sayfalarında okurla buluşmuştur. Özellikle Mir Celal’in Azerbaycan gençliğini övgüyle betimleyen yazıları, Resul Rıza ve Samet Vurgun’un vatanseverlik konulu şiirleri, Süleyman Rüstem’in Tebriz şiirleri güneyli kardeşlerimiz tarafından büyük ilgi ve sevgiyle karşılanmıştır. Yine Mir Celal Paşayev’in 1940 yılında ilk defa basılan “Fuzuli’nin Poetik Hususiyetleri” adlı çalışması (doktora tezi) güneyli edebiyat bilimcilerimiz arasında özel bir münazara konusu olmuştur.

Büyük yazar ve edebiyat bilimci Mir Celal Paşayev’in bu monografisine duyulan ilginin nedenlerinden bir tanesi de, aruz ölçüsünde Türkçe yazdığı şiirlerinde Fuzuli’nin kendi döneminin şairlerinden farklı

olarak Arapça ve Farsça sözcükleri daha az kullandığını ortaya koymasıydı. Gerçekte bu sorun Güney Azerbaycan şairleri arasında söz konusu dönemde henüz gündemdeydi (günümüzde bile gündemden düşmüş değildir). Sorunun güncelliğine Azerbaycan'ın büyük edebiyat eleştirmenlerinden biri olan, o dönemde Tebriz'de yayınlanan "Vatan Yolunda" gazetesinin genel yayın yönetmeni yardımcılığını yapan, sonradan hepimizin iyi tanıyacağımız büyük edebiyat bilimci Cafer Handan'ın Merkezi Komite Sekreteri Gazanfer Memmedov'a yazdığı mektubunda da tanık oluruz. Bu mektubunda³¹ Cafer Handan Güney Azerbaycan şairlerinden Ali Fıtrat, Muhammet Biriya, Mir Mehdi Ehtimat, Balaş Azeroğlu ve Mir Mehdi Çavuşı'nin adlarını zikreder, bu şairlerin şiirlerini aruzla değil, çağdaş ve yerli renkleri kendinde tam olarak ihtiva edebilen hece ölçüsünde yazmalarını çok önemser. Cafer Handan şöyle der:

"Güney Azerbaycan şairlerinden çoğu şiirlerini aruzla yazdıklarından ve Arapça, Farsça sözcükleri bolca kullandıklarından, iyi anlaşılamamaktadırlar. Dolayısıyla bunları aslında Türk şiiri olarak kabul etmemiz de pek mümkün değil."

Çünkü Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurulan bu şiirler mahiyet itibariyle İrancılığı övmektedir.

Cafer Handan şu hususu da özellikle vurgular:

³¹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 29, dosya 375.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Tebriz’de 50 civarında şair bulunur, ne var ki bunların çoğu mersiye söyleyenler olup kendilerini ne Azerbaycan meselesi, ne de milli mesele asla ilgilendirmemektedir.”

Gerçekte bu şairler dini içerikli mersiyeler söylemekle Kerbela faciasını anlatmakta, İran Şiiliğinin propagandasına hizmet etmekteydiler. Bu nedenle, Cafer Handan, aruz ölçüsünde, fakat Türkçe sözcükler kullanmakla şiirler yazan şairler yetiştirmemiz gerektiğini söylüyor ve genç şairlerden Ali Rıza’yı örnek olarak öne çıkarıyordu.

Söz konusu dönemde Güney Azerbaycan şairleri çoğunlukla aruz ölçüsünde yazdıklarına göre, şiirlerinde Arapça ve Farsça sözcükler ister istemez sık kullanılıyordu ve bu durum, Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurulan aruz ölçülü şiirleri milli görünümünden büsbütün uzaklaştırıyordu. Büyük yazar ve edebiyat bilimci Mir Celal Paşayev’in “Fuzuli’nin Poetik Hususiyetleri” adlı çalışmasının güneyde ciddi bir münazara konusuna dönüşmesinin öncelikli nedenlerinden biri, işte bu meseleyle ilişkiliydi. Fuzuli’nin aruz ölçüsünde ve Türkçe olarak kaleme aldığı şiirlerine güneyde yeni bir gözle bakılmaya başlanmış, bu şiirler ciddi bir şekilde tetkik konusu yapılmıştı.

Tüm bunlara rağmen, milli dilin belagati açısından şiirlerin hece ölçüsünde yazılması daha çok teşvik edilmekteydi.

Tekrar yayın hayatına başlayan “Azerbaycan” gazetesi haftada iki kez, 2000 tirajla çıkıyor ve ilk başta yalnızca Sovyet Azerbaycan’ı sınırları içinde yaşayan siyasi göçmenler arasında yayılıyordu. Gazetenin her sayısında İran’daki hayata ve siyasi gelişmelere dair yazı ve haberler yer almaktaydı. Diğer yandan gazete TASS’ın (Sovyetler Birliği Enformasyon Ajansı’nın) haberlerine de yoğun bir şekilde yer vermektedir.

Şurası da ilginçtir ki gazete Tebriz Başkonsolosluğu’na gönderilerek, buradan güvenilir insanlar aracılığıyla Güney Azerbaycan’da dağıılmaktaydı. Bu oldukça riskli bir işti ve büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirilmekteydi. ABD ve İngiltere istihbaratının İran’ın bütününe tam anlamıyla kontrol altında tuttukları gerçeğine rağmen, Tebriz Başkonsolosluğu ve Başkonsolosluk yetkililerinin en önemlilerinden biri olan Bağır Seyidzade bu görevi büyük bir başarıyla gerçekleştirmekteydiler. Bu gizli işin her an açığa çıkma tehlikesi de bulunuyordu.

Bağır Seyidzade ve diğer diplomatlarımızı zor durumda bırakmamak ve Güney Azerbaycan halkının bilinçlendirilmesine ve aydınlatılmasına yönelik propaganda çalışmalarını daha güvenli bir şekilde yürütebilmek amacıyla Mir Cafer Bağirov Stalin’in de onayını alarak, “Pçela” (“Arı”) radyo istasyonunun tekrar yayıma başlamasını sağladı.

“Pçela” radyo istasyonu günlük olarak Azerbaycan, Fars ve Kürt dillerinde yayımlar yapmaktaydı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Mir Cafer Bağırov Tebriz'den, Bağır Seyidzade'den aldığı bilgilere dayanarak Stalin'e aşağıdaki başvuruyu yapar:

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, dosya 154

Moskova, Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

Stalin Yoldaş'a

İran'dan aldığımız haberlere bakılırsa, “Pçela” radyosu çokça dinlenmekte ve halkın Şah rejiminden memnun olmayan kısmının sanki kalbini okumaktadır. İran'ın irticai çevreleri ve Şah sarayı “Pçela” radyosunun programlarının halkın tamamı üzerindeki etkisinden büyük ölçüde tedirgin olmaktadırlar. “Pçela” radyosunun tüm programları yalnızca radyo sunucuları tarafından seslendirildiği halde, bu radyo İran kamuoyu üzerinde çok büyük bir etkiye sahip bulunmaktadır. Propagandamızın etkisini arttırmak amacıyla siyasi göçmenlerin liderlerinin de radyo aracılığıyla konuşmalarını sağlamamızın daha iyi olacağı kanısındayım. Şimdilik Sadık Padegan'ın, General Gulam Yahya'nın konuşmaları daha iyi olur. Bu kişilerin radyoya çıkmalarının halkın demokratik düşünceye sahip bulunan kısmını özgürlük ve bağımsızlık elde etmek için irticaa karşı verdiği mücadeleye daha fazla teşvik edecektir.

Emirlerinize muntazırım.

M. C. Bağırov”

1947 yılı Nisan ayı ortalarında Bağır Seyidzade Bakü'ye gelir ve Mir Cafer Bağirov tarafından kabul edilir. Bu görüşmede Mir Cafer Bağirov Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nin liderlerinden ve etkin üyelerinden Kuzey Azerbaycan'a geçmeyi başaramayanların ve İran'da takip edilmekte olanların bir listesini yapmasını Bağır Seyidzade'den ister. Bağır Seyidzade kısa bir zaman içinde liseyi hazırlar. Mir Cafer Bağirov liseye resmi bir nitelik kazandırmak amacıyla ilginç bir adım atar. SSCB Dışişleri Bakanlığı'na resmi bir müracaat göndererek Güney Azerbaycan hareketinin sukutunun ardından İran'da takip edilen etkin siyasetçilerin ve kanaat önderlerinin listesini talep eder. Bu adımın bir amacı da SSCB Dışişleri Bakanlığı'nı konuya dahil etmek suretiyle, İran'da tutuklu bulunan kişilerin gelecekte diplomatik yollardan serbest kalmalarının ya da Kuzey Azerbaycan'a geçmelerinin bir zeminini oluşturmaktan ibaretti. Kısa bir süre sonra Bağır Seyidzade'nin hazırladığı liste SSCB Dışişleri Bakanlığı'na onaylanır.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 32, dosya 180

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Yoldaş M. C. Bağirov'a

SSCB Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Departmanı SSCB'nin İran Büyükelçisi'nin mektubunun kopyasını tarafınıza göndermiştir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İran hükümeti tarafından baskılara maruz bırakılan ve takipler nedeniyle saklanan Azerbaycanlı demokratların listesi.

SSCB'nin İran Büyükelçiliği'nin ilettiği bilgi.

Çok gizli

Tahran, 5 Ekim 1947

1) Abbas Ali Pembeh; 15 yıl hapse çarptırılmıştır, Şahpur valisi olmuştur, Tebriz'de tutuluyor. Ailesi Tebriz veya Miyane'de oturuyor.

2) Tağı Tahmasp; 1 yıl hapse çarptırılmıştır, Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti döneminde emniyette siyasi şube çalışıyordu. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi de Tebriz'de.

3) Mir Mahmut Alemhuda; Binbaşı rütbesinde subay. Müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi Erdebil'de.

4) Ehtimat (soyadı bilinmiyor); Noterlik Şubesi müdürü olmuştur. 10 yıl hapse çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi de Tebriz'de.

5) Qeserhanım Mukaddem; Azerbaycan Demokrat Partisi Kadın Kolları başkanı olmuştur. 2 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi de Tebriz'de.

6) Ali Heng; demiryolu işçisi olmuştur, Sovyet Hükümeti tarafından ödüllendirilmiştir. 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi de Tebriz'de.

7) Rıza Hamidyan; askeri depo başkanı. 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi Tahran'da.

8) İsmail Müntekim Zaman; Edcebişre valisi olmuştur; 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tahran hapishanesinde tutuluyor. Ailesi Tebriz'de.

9) Şirzat Davudi; 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tahran'da tutuluyor. Ailesi Tebriz'de.

10) Ekber Tefili; Hüseyin Kulu, Gulam Hüseyin Rezayi; Hümayun Nur; Nasır Kasimi ve Hüseyinkulu Tahran'da çeşitli sürelerde hapis cezasına çarptırılmışlardır. Aileleri Kuzey Azerbaycan'da bulunuyor.

11) Suna Kurban kızı; Azerbaycan Demokrat Partisi Kadın Kolları çalışanıydı. 5 yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır ve Tahran'da tutuluyor.

12) Zülfali (soyadı bilinmemektedir); Zencan emniyet müdürüydü. Müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Tahran'da tutuluyor.

13) Asker Kevseri; 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır, Tahran'da tutuluyor, ailesi Zencan'da bulunuyor.

14) Darii (soyadı bilinmiyor); 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tahran'da tutuluyor. Ailesi Zencan'da.

15) Hacı Hüseyin Caferi; Miyane Encümeni Başkanı. 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır, Ailesi Miyane'de.

16) Ali Ekber Hasanzade; Azerbaycan Demokrat Partisi bölge komitesi üyesi. Tutuklanmış, henüz mahkeme kararı yok. Ailesi hakkında bilgi yok.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

17) *Hasan Cevdet; sabık Çalışma Bakanı. Müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Tahran'da tutuluyor. Ailesi hakkında bilgi yok.*

18) *Rahim Cadnisu; henüz mahkeme kararı yok. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi Tahran'da oturuyor.*

19) *Tağı Kerimzade; sabık Maliye Bakanı Yardımcısı. 3 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tebriz'de tutuluyor. Ailesi Tahran'da oturuyor.*

20) *Dibayan (soyadı bilinmiyor); sabık Maarif Bakanı Yardımcısı. Ceza almamış, Tebriz'de tutuluyor. Ailesi de Tebriz'de oturuyor.*

21) *Muhammet Kebiri; sabık Maku Valisi. Tahran'da tutuluyor, henüz ceza almadı. Ailesi Azerbaycan'da.*

22) *Razia İbrahimzade; Kadın Kolları üyesi. Tebriz'de tutuluyor.*

23) *Doktor Mehtaş; sabık Ziraat Bakanı ve Tebriz Valisi. 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ailesi Tebriz'de.*

24) *Ali Maşıncı; Azerbaycan Demokrat Partisi Merkezi Komitesi üyesi; Tahran'da tutuluyor. Cezası henüz kesinleşmedi. Ailesi Tahran'da.*

25) *Mir Haşım Arian; Tebriz Parti Komitesi Sekreteri. Soruşturması sürüyor ve Tahran'da tutuluyor. Ailesi Tebriz'de.*

26) *Ejder Baldere; emniyet müdürü olmuştur. İdam edildi. Ailesi Tebriz'de.*

27) *Fulat Şahbazi; Azerbaycan'ın ünlü fedaile-rindendi; idam edildi. Ailesi Tahran'da.*

28) *Emir Şahbazi; Azerbaycan'ın ünlü fe-dailerindendi; idam edildi. Ailesi Halhal'da oturuyor.*

29) *Baba Azizi; Halhal'da emniyet müdürü olmuştur. İdam edildi. Ailesi Azerbaycan'da.*

30) *Sert Azimi; Milli Ordu generaliydi. İdam edildi. Ailesi Tebriz'de bulunuyor.*

31) *Azer Padegan; sabık Erdebil Valisi. İdam edildi. Ailesi Tebriz'de oturuyor.*

32) *Kulu Subhi; Milli Ordu albayı. İdam edildi. Ailesi Azerbaycan'da bulunuyor.*

33) *Cavidan Gulam Rıza; sabık Marağa Valisi. İdam edildi. Ailesi Serab veya Tebriz'de oturuyor.*

34) *Yezdani; Azerbaycan Encümeni üyesi. Katledildi. Ailesi Hoy kentinde.*

35) *Ensari; Azerbaycan Demokrat Partisi ordusu binbaşısı. İdam edildi. Ailesi Tebriz'de.*

36) *Şakibe (soyadı bilinmiyor); Azerbaycan Parlamentosu üyesiydi. İdam edildi. Ailesi Tahran'da.*

37) *Azadvatan (takma adı); Urmiye parti örgütü sekreteri. Eşiyle beraber katledildi. Çocukları Urmiye'de himayesiz kaldı.*

38) *Behram (soyadı bilinmiyor); Urmiye Sendikalar Birliği Başkanı. İşkence edilerek öldürüldü. Ailesi Urmiye'de.*

39) *İmrani; Azerbaycan Encümeni üyesi. Katledildi. Ailesi Eher kentinde.*

40) *Celili; Miyane kazası reisi. Aranıyor. Bazı bilgilere göre Tahran'da saklanıyor.*

41) *Behmen İsnehal; Azerbaycan Demokrat Partisi'nin etkin üyelerinden. Aranıyor. Bazı bilgilere göre Tebriz'de saklanıyor.*

42) *Kadiri; Eher'de parti örgütü lideri olmuştur. Tebriz'de saklanıyor.*

43) *Edilyan; Tebriz Bankası müdürü. Aranıyor.*

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

44) *Cafer Askeri; Azerbaycan Demokrat Partisi'nin etkin üyelerinden. Aranıyor.*

45) *Kureyşin; Azerbaycan Demokrat Partisi'ni destekleyen yerli zenginlerden. Tebriz'de saklanıyor.*

46) *Hamdi; Azerbaycan Demokrat Partisi'nin etkin üyelerinden. Tebriz'de saklanıyor.*

47) *Ressam (takma adı); Azerbaycan Encümeni üyesi. Tahran'da saklanıyor.*

48) *Doktor Behbut; Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nde askeri sıhhiye örgütü başkanı. Tahran'da saklanıyor.*

49) *Cevat Kerimzade; Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nde Hazine Müdürü. Tahran'da saklanıyor.*

50) *Kasım Kaşinniya; Azerbaycan Encümeni üyesi. Tebriz'de saklanıyor.*

51) *Ali Roşinger; Azerbaycan'da bulunuyor. Ailesi Tebriz'de kalmıştır.*

52) *Elvendi (soyadı bilinmiyor); Azerşehr'de emniyet müdürü olmuştur. Azerbaycan'da bulunuyor. Ailesi Tebriz'de kalmıştır.*

53) *Denei; Azerşehr'de parti örgütünün lideri olmuştur. Azerbaycan'a göç etti. Ailesi Serap'ta kalmıştır.*

54) *Tahran'da yarı yasal durumda bulunanlar:*

Muzammer Turabza (Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nde İçişleri Bakanı); Hüseyin Fehmi (Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nde Ulaştırma Bakanı Yardımcısı); Edip (Azerbaycan Demokrat Partisi Hükümeti'nde Maarif Bakanı Yardımcısı); Rifai (Rezaiye kenti valisi olmuştur; Azerbaycan Encümeni Başkan Yardımcısı olmuştur); Habip İlahi (Bölgesel İstatistik

Kurumu'ndan); Merendi (Urmiye parti örgütünün propaganda şubesinin müdürü); Mühendis Dehti (asker); Zeynelabidin Badkubeci (Azerbaycan Demokrat Partisi Tebriz örgütü sekreteri); Mükafat (Partinin Urmiye örgütü üyesi); Hakpur (bir süre hem Erdebil, hem de Eher valiliği yapmıştır).

55) *Tebriz'de yarı yasal durumda bulunanlar:*

Hekim Rahmani (Merend parti örgütü başkanı); Hasan Nonahal (Urmiye parti örgütü başkanı); Siddıka Alizade (Azerbaycan Demokrat Partisi Kadın Kollarından); Feride Abdullahzade (Azerbaycan Demokrat Partisi Kadın Kolları Tebriz örgütü konuşmacısı); Hayırpur (Erdebil ve Eher valisi olmuştur).

56) *Parti dışından Azerbaycan demokratlarına yardım edenler:*

Hüseyin Musazade (Tebriz); Mecit (Katan); Vehdiani (Tahran); Hedcibi (Tahran); Saffet (yazar, Tebriz); Zekai (Halhal).

*SSCB Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Departmanı
Başkanı Sıçev”*

İrtica yanlısı Tahran gazeteleri o günlerde Azerbaycan demokratlarını “bir grup hain”, “Kafkasya kökenli göçmenler”, “Rus ajanları” ve benzeri sıfatlarla tanımlayarak, baskılarını gün günden arttırmaktaydılar. Bu nedenledir ki zorlu hapselere mahkum edilen insanların aile bireylerinin, takip edilen ve saklanan fedailer, demokratlar ve hükümet üyelerinin kurtarılması ve Sovyet Azerbaycan'ına ilticası çalışmalarına Bağır Seyidzade diplomatik statüsünü riske atmak pahasına olsa da etkin bir şekilde katılmaktaydı. “Kurtarma” kod adlı bu operasyon 1948 yılı sonlarına kadar sürdü ve sonuçta bir şeyler sezinleyen Tahran yönetimi Tebriz

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Başkonsolosluğu'nun kapatılmasına yönelik baskılarını arttırdı.

Her şeye rağmen Bağır Seyidzade zor durumdaki demokratlara ve aile bireyelerine yardım edebilmek için her yolu denemekteydi.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, dosya 154

Moskova'dan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na, Yoldaş M. C. Bağirov için

Telgraf Nu. 47

1944 yılında İran Azerbaycan'ında konuşlandırılan askerlere yönelik olarak yayınlanan “Vatan Yolunda” gazetesinin matbaası Bakü'den Tebriz'e taşınmıştı. Sovyet askerlerinin İran'dan çekilmesinin ardından bu matbaa mühürlenerek depoya kaldırılmıştı. İranlılar bundan habersizler fakat matbaanın SSCB'ye götürülmesi çok güç. Bağır Seyidzade matbaanın bulunduğu yerde satılmasını ve buradan gelecek paranın ihtiyaç sahibi demokratlara ve aile bireyelerine harcanmasını öneriyor. Bu konuda görüşlerinizi rica ediyoruz.

*Vışinski Andrey Yanuaroviç
SSCB Dışişleri Bakanı Yardımcısı
21 Mayıs 1948”*

“Kurtarma” kod adlı operasyon hemen hemen tamamen amacına ulaştıktan sonra Tebriz Başkonsolosluğu belirli bir süreliğine çalışmalarına ara verdi.

1950 yılında Mir Cafer Bağirov'un “Azerbaycan Aydınlarını Bekleyen Görevler” adlı kitabı basıldı. Mir Cafer Bağirov kitabının 30. sayfasında şöyle yazar:

“Küresel göç süreçlerinde Azerbaycan çeşitli soyların ve halkların güzergahının merkezinde bulunmuştur. Azerbaycan yabancılar tarafından pek çok defalar saldırıya uğramış, işgale maruz kalmıştır. İşgalciler, kılıcın gücü sayesinde Azerbaycan halkına kendi dillerini kabullendirmişler. Yine de Azerbaycan halkı kendi milli kültür ve sanatını, kendi anadilinde edebiyatını oluşturmuş ve geliştirmiştir. Ne var ki İran’da etkin olan irticai güçler Güney Azerbaycan’da halkın milli dilini ortadan kaldırma politikası gütmektedirler. Azerbaycan dilinde eğitim yasaklanmıştır. Azerbaycan dilinde yazılan kitaplar yakılıyor, yazarları ise takibe uğruyor. Fakat bunu yapanlar çirkin amaçlarına ulaşamayacaklardır. Azerbaycan dili varlığını ilelebet koruma ve sürdürme hakkına sahip bulunuyor, bu dil yaşıyor ve bundan sonra da yaşayacaktır.”

Burada küçük bir parantez açarak vurgulamak istediğim bir husus var. Daha sonraki yıllarda Azerbaycan’ın Büyük Önderi Haydar Aliyev de Güney Azerbaycan konusunu (Haydar Aliyev Güney Azerbaycan’la ilgili olarak anlattığımız süreçlerin canlı tanığıydı ve pek çok konuda milli çıkarlarımızı savunmak adına etkin bir şekilde çalışmıştır ki ileride bu çalışmalardan da daha geniş bir şekilde söz edeceğiz) daim gündemde tutmuş, demeçlerinde, konuşmalarında ve yazılarında İran’ın Azerbaycan halkı aleyhinde kullandığı ayrımcılığı kötülemiştir. Haydar Aliyev Azerbaycan Demokrat Partisi’nin kuruluş yıldönümünün her yıl kutlanmasını salık veriyor ve bu tarihi günün önemini altını çiziyordu. Yine Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Demokrat Partisi’nin kuruluşunun (21 Azer Hareketi’nin) 30. yıldönümü dola-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade _____

yısıyla Güney Azerbaycanlı göçmenlerden bazıları resmi nişan ve madalyalarla ödüllendirilmiştir. Büyük Önder Haydar Aliyev Gulam Yahya oğlunu da 70. yaş günü dolayısıyla Halkların Dostluğu Nişanı'yla taltif etmiştir.

Gulam Yahya oğlu Pişeveri'nin dava arkadaşlarından biriydi. 1941-1945 yıllarında İran Azerbaycan'ında milli demokratik harekete katkıları dolayısıyla İran'daki Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Settar Han Nişanı'yla ve 21 Azer Madalyası'yla da ödüllendirilmiş ve generalliğe terfi edilmişti.

Gulam Yahya oğlu muhaceret yıllarında da Azerbaycan Demokrat Partisi'nin büyük liderlerinden biri olarak parti içinde üst düzey yönetici görevlerinden birini işgal etmiş, 1958 yılında Parti Başkanı seçilmiş ve 1979 yılına kadar bu görevde bulunmuş, hayatının sonuna kadar da Parti'nin Onursal Başkanı olmuştur.

Hizbi Tude İran'la Azerbaycan Demokrat Partisi'nin birleşmesi sırasında partinin adının korunması konusunda Gulam Yahya oğlu tavizsiz bir duruş sergilemiş, birleşme konferansında Hizbi Tude İran'ın Merkezi Komitesi İcra Heyeti üyesi seçilmiş ve Hizbi Tude İran'ın XVI. Konferansı'nda Nurettin Kiyanuri'nin Birinci Sekreter olmasını isteyenlerden biri olmuştur.

1979 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nde Güney Azerbaycan edebiyatından sorumlu Sekreter görevi tesis edildi. Azerbaycan yazarlarının 1981 yılında gerçekleşen VII. Kurultayında konuşan Haydar Aliyev şöyle der:

“Azerbaycan Yazarlar Birliği bünyesinde Güney Azerbaycanlı yazarlar da verimli bir şekilde çalışmaktadırlar. Yazarlar Birliği yönetiminin bu yazarları sürekli bir ilgiyle kuşatması, bu yazarların

eserlerini Azerbaycan'da ve Azerbaycan'ın dışında tanıtmak için çaba göstermesi gerekmektedir. Güney Azerbaycan'la edebiyat ilişkilerinin pekiştirilmesi, kültürün ve sanatın her alanında geniş bağların geliştirilmesi, kazanılan zengin edebiyat deneyiminin ve estetik tecrübenin kalem arkadaşlarına aktarılmasının yollarını aramak genel geçer bir gayemiz olmalı.”³²

Güney Azerbaycan konusunu gündemde tutan Haydar Aliyev'in önerisiyle Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 5 Mayıs 1981 tarihli toplantısında Balaş Azeroğlu'na Halk Şairi onursal sanının verilmesine dair karar alındı. Balaş Azeroğlu ayrıca, 60. yaş günü dolayısıyla Halklar Dostluğu Nişanı'yla da ödüllendirildi.

Emirali Lahrudi (Azerbaycan Demokrat Partisi'nin Hizbi Tude İran'la birleşmesinin ardından Parti Merkezi Komitesi ve aynı zamanda İcra Komitesi üyeliği yapmıştır) bu konuya ilişkin olarak Haydar Aliyev'e gönderdiği 26 Mayıs 1981 tarih ve 19 numaralı gizli mektubunda şöyle der:

“Sayın Aliyev Yoldaş, bilinçli yaşamının tamamını mücadeleciler Azerbaycan şairini geliştirmeye adanmış olan büyük şair Balaş Azeroğlu Yoldaş'a Halk Şairi onursal sanının verilmesi Azerbaycan Komünist Partisi'nin ve bizzat Sizin Güney Azerbaycan halkına, Güney Azerbaycan'ın milli ve demokratik edebiyatına, şair ve yazarlarına ve bu sıradan, muhaceret döneminde demokratik edebiyatımızı sürdürenlere gösterilen baba şefkatinin bir eseridir. İzin verirsiniz, bu şefkat ve dikkat

³² <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/heyder-eliyev-ve-cenubi-azerbaycan-1670625741>

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

için Hizbi Tudeyi İran'ın Azerbaycan örgütü, yani Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Merkezi Komitesi adından Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne, Size ve Sizin şahsınızda kan kardeşlerimizle büyük şükranlarımızı iletmekle beraber, şair ve yazarlarımızın bu baba şefkatine halkımızın mücadelesine layık yeni eserlerle karşılık vereceğinden emin olmanızı istirham edeyim.”³³

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev de 11 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta Türk Devletleri Teşkilatı IX. Zirvesi'nde konuşurken Güney Azerbaycan meselesine temas ederek şöyle demiştir:

“Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerin dışındaki soydaşlarımızın haklarının, güvenliğinin, milli kimliklerinin yaşatılması ve asimilasyondan korunmaları gibi meselelerin Teşkilat çerçevesinde sürekli dikkat merkezinde bulundurulmasının artık zamanı geldiğine inanıyorum. Türk dünyasının genç kuşaklarının yaşadıkları ülkelerin okullarında anadilinde eğitim alma imkanına sahip bulunmaları gerekiyor. Ne yazık ki Azerbaycan devletinin sınırları dışında yaşayan 40 milyon Azerbaycanlının büyük bir çoğunluğu bu imkandan mahrumdur.”³⁴

³³ <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/heydereliyev-ve-cenubi-azerbaycan-1670625741>

³⁴ <https://apa.az/az/resmi-xeber/prezident-azerbaycandan-kenarda-yasayan-40-milyon-azerbaycanlinin-ekseriyyeti-oz-anadilinde-tehsil-almaq-imkanindan-mehrumdur-video-732053>

AZERBAYCAN, BAKÜ

1949 yılında Tebriz'deki Konsolosluk faaliyetine ara verdikten sonra Bağır Seyidzade'nin diplomatik görevini sürdürmek üzere Türkiye'ye gitmesi gerekiyordu. Bağır Seyidzade artık Ortadoğu konusunda ciddi bir uzman olarak biliniyordu.

Dilara Seyidzade anlatıyor:

“Babam henüz Moskova'da Yüksek Diploması Okulu'ndayken okulun müdavimleriyle Molotov arasında bir görüşme organize edilir. Molotov bu görüşmede babama sorar:

– Farsça dışında hangi yabancı dilleri biliyorsunuz?

Babam, Fransızca'yı çocukluğunda öğrendiğini, okulda ise kendilerine Farsça yanında Arapça da öğretildiğini söyler. Molotov, bir Avrupa lisansı olan Fransızca'yı bildiğini kimseye söylememesini rica eder. Çünkü bu yeteneğinden ileride Avrupa yönünde faydalanabileceğini ifade eder.”

Bağır Seyidzade'nin Avrupa dillerini de bilmesi gerçekten de gelecek kariyeri açısından büyük önem arz ediyordu. Fakat Güney Azerbaycan'daki hizmetlerine büyük değer veren Mir Cafer Bağırov, Bağır Seyidzade'nin Azerbaycan'da çalışması gerektiğine karar verdi ve kendisini Sinematografi Bakanı görevine atadı.

Bağır Seyidzade'nin Güney Azerbaycan'da üstesinden geldiği önemli işler elbette ki Mir Cafer

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bağirov'un hafızasında ciddi iz bırakmış ve Bakü'de çalışmakla Azerbaycan halkına daha iyi hizmet edebileceği inancını doğurmuştu.

1950'li yıllar Azerbaycan'ın yönetici eliti arasında özellikle siyasi açıdan kemale ermiş gençlerin tercih edildiği dönemin başlangıcıydı. Bu sayede üst düzey yönetim kadrolarının millileştirilmesi politikası da hayata geçirilmekteydi. Bağır Seyidzade'nin Sine-matografi Bakanı, ünlü bilim adamı, jeolojide Kretase (Tebeşir) döneminin inoceramusları alanında Azerbaycan'ın ilk bilim adamı olan Musa Aliyev'in Bilimler Akademisi Başkanı, Veli Ahundov'un Sağlık Bakanı Yardımcısı olarak göreve başladıkları ve diğer Azerbaycanlı gençlerin de önemli görevlere tayin edildikleri dönem işte bu dönemdir. (Belirtmeden geçmeyelim ki Musa Aliyev'in Bilimler Akademisi Başkanlığı'na atanması önerisi Mir Cafer Bağirov'a ünlü cerrah, Bilimler Akademisi'nin ilk Başkanı olan Mir Esedullah Mirkasimov tarafından verilmiştir.)

Aynı dönemde parti ve devlet yönetimine de genç Azerbaycanlılar atanmaktadır. Ne var ki siyasi yönetimin gençleşmesi ve çoğunlukla da millileşmesi politikasının ciddi bir kıskançlıkla karşılandığı da görülmektedir. Gerçekte Azerbaycan'ın yönetici kadroları aleyhinde komünist kisvesine bürünmüş Taşnak Ermenilerden oluşan siyaset yöneticilerinin topyekun bir saldırısı başlamış bulunuyordu.

Saldırgan mektuplar çoğunlukla Moskova'ya gönderilmekteydi. Mesela yeni Bilimler Akademisi Başkanı Mirza oğlu Musa Aliyev henüz bir yıl öncesinde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı Yardımcısı ve Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı olduğu dönemde Azerbaycan'ın 1950-1970 yıllarını kapsayan 20 yıllık gelişim planını hazırlayarak ortaya koymuştu. Günümüzde Bakü'nün mimari açıdan en güzel yapıları olarak kabul edilen Milli Kütüphane ve Devlet Drama Tiyatrosu binalarının, Bakü'nün en büyük mimari projelerinden olan Akademi Kenti'nin ve Bilimler Akademisi binasının, Şamahı kentinde Astrofizik Gözlemevi'nin, yine Bakü'de Boru Hadde Fabrikası binasının yapılması, 1941 yılında durdurulan metro inşaatına devam edilmesi, ekonomik açıdan büyük önem arz eden diğer projelerin hayata geçirilmesi bu genç ve yetenekli Azerbaycanlının doğrudan önyak olmasıyla mümkün olmuştur.

Gerçekte böyle bir kadronun Devlet Planlama Teşkilatı'ndan Bilimler Akademisi'ne geçmesini Mir Cafer Bağirov bile istemiyordu. Çünkü Musa Aliyev yenilikçiliğiyle çok ciddi başarılarla imza atmış biriydi. Musa Aliyev'in Bilimler Akademisi Başkanı olması, yukarıda da işaret etmiş olduğumuz üzere, Mir Esedullah Mirkasımov'un önerisiyle mümkün olmuştur. Yine de Mir Cafer Bağirov'un Musa Aliyev'i böylesine önemli göreve getirmesi pek çok kişinin kıskançlığına sebebiyet

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

vermiştir ki böylelerinden biri de dönemin Bakanlar Konseyi Başkanı Teymur Kuliyev'dir.

Mir Cafer Bağirov'un Moskova'ya gidişinin ardından Musa Aliyev Azerbaycan'ı yönetmek için en uygun adaydı. Fakat Taşnak grubu böylesine milli maneviyat sahibi birinin Azerbaycan'ın başına geçmesine elbette ki müsaade edemezdi. Aradan fazla zaman geçmeden Laçinyan soyadlı başka bir Taşnak ortaya çıktı. 1952 yılında Merkezi Komite'ye fitne çıkarma amaçlı bir mektup yazdı. Laçinyan kendi mektubunda, Musa Aliyev'in henüz 1940'ların başında Jeoloji Kurumu Başkanı olduğu dönemde Alabaşlı madenlerinde araştırma yaptığından ve 250 bin ton hematit barındıran bu madenin işletilmesinin verimli olmayacağına karar verdiğinden söz eder. Laçinyan'a göre, Musa Aliyev'in tahmini yanlışmış ve söz konusu madendeki hematit kapasitesi 5 milyon tonmuş. Nitekim daha sonraki dönemde Laçinyan'ın önerisi üzerine pek çok lüzumsuz harcamalar yapıldı ve sonuç itibarıyla Musa Aliyev'in tahmininin doğru olduğu ortaya çıktı.

Musa Aliyev aleyhinde başlatılan bu oyunun şüphesiz ki iki amacı bulunuyordu: Musa Aliyev'i Mir Cafer Bağirov'la karşı karşıya getirmek ve "sabotaj yaptığı" iddiasıyla Musa Aliyev'in ceza almasını sağlamak.

Burada temas edilmesi gereken bir husus daha bulunuyor. Gerçekte Mir Cafer Bağirov henüz o dönemde kendine siyasi anlamda mirasçı olabilecek

birini aramaya başlamıştı. Mir Cafer Bağirov'a göre en ciddi adaylardan biri Musa Aliyev'di.

Bakanlar Konseyi Başkanı Teymur Kuliyev dışında, Musa Aliyev'i asla çekemeyenlerden biri de Parti'nin Bakü Komitesi Sekreteri Gnidin'di. Musa Aliyev'le Gnidin arasındaki anlaşmazlığın tarihi 1944 yılına uzanıyordu. Musa Aliyev o sırada Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nde şube başkanlığı yapıyordu. Kuzey Kafkasya'dan Lenkeran'a getirilen 240 yetim çocuk arasında tifo hastalığı görüldüğü haberi alınır. Acil müdahale gerektiren bu durumda Musa Aliyev çocukların vagonlarla Bakü'ye naklini ve tecrit edilmelerini emreder. Çocukların tedavisi henüz yolculuk sırasında, vagonlarda başlar. Dört çocuk kaybedilir, diğerlerini tamamen iyileştirmek mümkün olur.

Gnidin durumu Mir Cafer Bağirov'a aktararak, Musa Aliyev'in tifo hastalarını Bakü'ye naklettirmekle başkentte salgına davetiye çıkardığını söyler. İşin gerçeğini öğrendikten sonra Mir Cafer Bağirov Gnidin'e şöyle der:

– Bunca yıldan beridir Azerbaycan'ın ekmeğini yediğin halde, akıllı Azerbaycanlılara karşı içinde hep bir nefret var. Beni de kandırmaya çalıştın.

Mir Cafer Bağirov sonra da orada bulunan Maarif Bakanı'na dönerek şunları söyler:

Büyük Azərbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

– Sen de her zaman Musa Aliyev’i şikayet edersin ama senin yapman gereken işi o yapmış ve bunun için kendisine teşekkür etmen gerekir.³⁵

Aynı dönemde, daha yeni yeni öne çıkmakta olan Veli Ahundov’u da şöyle şikayet ediyorlardı:

“Azərbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Mir Cafer Bağirov Yoldaş’a

Bolşeviklere yakışır şekilde teyakkuz halinde bulunduğumuzdan, haber aldığımız bir meseleyi derhal Size de iletmemiz gerektiğine karar verdik. Azərbaycan Sağlık Bakanı Yardımcısı görevini Müsavat Partisi yanlısı ve halk düşmanları arasından çıkan Veli Ahundov adlı biri ele geçirmeyi başarmıştır. Bu şahsın amcaoğlu olan Ekber Ahundov’u Siz iyi tanırırsınız.

1) Ekber Ahundov: Küçük yaşlarından 1920 yılına kadar Müsavat Partisi’nin Saray köyü örgütünün sekreteri olmuştur. Daha sonra Komünist Parti’ye girmiş, Ziraat Halk Komiseri Vasilkin ve Hamit Sultanov aracılığıyla Nahçıvan Parti Komitesi yönetimine girmeyi başarmıştır. Halk düşmanı olan bu kişinin ne işler çevirdiğini ve ailesinin de işşa edildiğini Siz uzun zamandan beridir biliyorsunuz.

2) Ebulfez Ahundov: Eskiden bu şahıs da Müsavat Partisi üyesiydi. Sonradan Bolşevik Partisi saflarına girmiş, kolhoz çalışmalarına zarar verdiği için Meclis

³⁵ “Kendi El Yazısıyla Musa Aliyev’in Günlüğü”, Bakü, 2022, Rusça, s. 239-242.

üyesi Neriman Memmedov'a suikast hazırlığı içinde bulunduğu tespit edilmiştir.

3) Asker Ahundov: Ağabeylerinin yolundan gittiğinden, 1941 yılında işa edilmiştir.

4) Ali Ahundov: En küçük kardeş olarak ağabeylerinin izinden yürümekteydi. Sonuçta 1941 yılında Kazakistan'a sürüldü. Kahraman Sadıklı Ahundovların ablaları Sayat Ahundova'yla evlenerek bunlarla akraba olmuştur. Kahraman Sadıklı 1920 yılına kadar Müsavat Partisi'nin Saray köyü örgütünün başkanı, kayınbiraderi Ekber Ahundov ise aynı örgütün sekreteri idi. Daha sonra Bolşevik Partisi saflarına girmeyi başaran Kahraman Sadıklı nihayetinde kolhoz çalışmalarına verdiği zarar yüzünden 1937 yılında kayınbiraderi Ekber Ahundov'la beraber işa edildi.

Veli Ahundov işte böyle bir Müsavat yanlıları ve halk düşmanları ailesinden çıkmıştır. Şimdilerde de siyasi basiretini kaybetmiş olan Sağlık Bakanı Kübra Ferecova'nın kadınlığından faydalanmakla, kendisinin Birinci Yardımcısı görevine gelmeyi başarmıştır. Söylentilere göre, Veli Ahundov'u kendine Birinci Yardımcı yaparken Bakan Kübra Ferecova'nın aklını çelen şey Veli Ahundov'un üstün "hatiplik" yeteneğidir."

Bu muhbirler yüzünden Moskova'nın takınabileceği olumsuz tavrı önlemek amacıyla bir açıklama mektubu kaleme almasını Mir Cafer Bağirov

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Merkezi Komite Sekreteri Gazanfer Memmedov aracılığıyla Veli Ahundov'a iletir.

Veli Ahundov “Müsavat Partisi üyesi yakınlarına dair bilgileri Komünist Partisi'nden sakladığı” gerekçesiyle Bakü Voroşilov ilçesi Parti Komitesi'nin ve Sağlık Bakanlığı Parti Komitesi'nin toplantılarında siciline işlenmek kaydıyla kınama cezasına çarptırılmıştır. Buna rağmen Mir Cafer Bağırov Veli Ahundov'u korumaktan sona kadar vazgeçmemiştir. Hatta Veli Ahundov'un aldığı kınama cezasını da bir süre sonra kaldırır ve kendisini yanına aldirarak Merkezi Komite'de şube başkanı yardımcısı görevine tayin eder.

(Şurası da üzücüdür ki Mir Cafer Bağırov'un Veli Ahundov'a karşı gösterdiği bu anlayış ve şefkat, daha sonraki dönemde, Veli Ahundov'un yönetimi sırasında Bağır Seyidzade'ye karşı sergilenmemiştir.)

Veli Ahundov'la ilgili “ihbarın” bir benzeri bir süre sonra Bağır Seyidzade konusunda da yapılacak ve şikayet mektubu hem Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne, hem de Moskova'ya gönderilecektir. Fakat bu şikayet mektubuna daha var.

Şimdilik, Bağır Seyidzade'nin daha yeni başına geçtiği Sinematografi Bakanlığı'nın ilgi alanında gerçek durumun neden ibaret bulunduğuna bakalım.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, dosya 483, nu. 71

Sinematografi alanında gerçek durum:

1) Parti örgütü yanında, Sendika örgütünün çalışmaları da kafi değil. Halk eğitimine yönelik çalışmalar zayıf. Üretim konusunda görüş alışverişi toplantıları ender durumlarda ve yalnızca yönetim tarafından organize edilmektedir. Çalışanlara bolca kınama cezası verilmesi gibi olumsuz bir çalışma yöntemi benimsenmiştir. Son iki yılda 49 kişi kınama cezası almıştır, buna karşılık, iyi çalıştıkları için teşekkür alanların sayısı sadece 24 kişi.

2) Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Bakü Örgütü Bakü Film Stüdyosu'nun çalışmalarıyla ciddi bir şekilde ilgilenmiş değildir.

3) Bakü Film Stüdyosu nezdinde var olan Sanat Şubesi'nin çalışmaları yeterli değildir ve tecrübe alışverişi programları yapılmamaktadır.

Eleştiri ve özeleştiri:

1) Bakü Film Stüdyosu'nda eleştiri ve özeleştiri yeterli düzeyde yapılmamaktadır. Öncelikle Stüdyo Direktörü Vezirov Yoldaş'ın eleştiriden anladığı, Bolşevik tutumu sergilemekten ibarettir. İyi çalışmayan ve kusurları olan işçileri eğitmek yerine Vezirov Yoldaş bazen bunları söverek makam odasından kovmaktadır.

2) Parti örgütünün açık toplantısında konuşan Nerimanbeyov Yoldaş yeni satın alınan cihazların kurulumunun gecikmesinden dolayı Stüdyo yönetimini eleştirmiştir. Vezirov Yoldaş cihazların neden henüz kurulmadığını açıklamak yerine, sinirlenmiş ve yerinden

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

şöyle konuşmuştur: “Bu yaptığınız demagoji. Demagoji yapmayınız.”

3) *Vezirov Yoldaş; sinema yönetmeni Niyazi Bedelov’e yakışsız sözlerle hakaret ederek kendisini odadan kovmuştur.*

4) *Vezirov Yoldaş; direktörün makamında gerçekleşen toplantıda direktörün konuşmasını dinlemeyen, Stalin ödüllü sanatçılar olan Nikitçenko bira-derlerine hakaret ederek şöyle demiştir: “Burada sömürgeciler gibi davranıyorsunuz.”*

5) *Stüdyoda büyük bir işçi akımı gözlemlenmektedir. Şöyle ki 3 yılda 437 kişi azledilmiş ve bunların yerine 417 kişi işe alınmıştır.*

Haber filmleri yapımı

1) *Bakü Film Stüdyosu’nun yapımı olan haber filmleri ve kısa filmler ideolojik ve estetik açıdan çok geri düzeyde kalmaktadır. 1948 yılında üretilen 39 kısa film- den 10’u “pekiyi”, 18’i “iyi”, geri kalanı ise bir şekilde “makbul” olarak değerlendirilmiştir.*

2) *Bu yıl zarfında Sovyetler Birliği Merkezi Televizyonu’nun “Günlük Haberler” programında Azer- baycan’dan tek bir haber filmi bile yayınlanmamıştır. Moskova’ya gönderilen haber filmlerinin hepsi kusurlu bulunmuştur.*

3) *Haber Filmleri Şubesinin bu kadar kötü performansının nedeni, beş aydan beridir şube başkanı görevinin boş bulunmasıdır.*

4) *Haber Filmleri Şubesi dış dünyadan, Azerbaycan'da cereyan eden olaylardan büsbütün bihaberdir, denebilir. Mesela halk demokrasisiyle yönetilen ülkelerden Polonya, Romanya ve Arnavutluk temsilcilerinin Bakü ziyaretinden ilgili şube yalnızca son anda haberdar olabilmiş ve bunu kayda alamamıştır.*

5) *Sanat Direktörü Rıza Tahmasib Yoldaş'ın böyle çalışmayı gelecekte de sürdürmesi durumunda, görevinde kalması zor olacaktır.*

Sanat Kurulu

1) *Bakü Film Stüdyosu'nun Sanat Kurulu oldukça verimsiz bir şekilde çalışmaktadır. Gerçekte bu bir Sanat Kurulu değil, Yönetmenler Kurulu'dur. Sanat Kurulu'nun 10 üyesinden 6 kişinin yönetmen olduğunu söylemek yeterli olacaktır.*

2) *Sanat Kurulu Bakü Film Stüdyosu'nda üretilen eserleri kabul eden bir kurula dönüşmüştür.*

3) *Sanat Kurulu'nun çalışmaları düzensiz ve karmakarışıktır.*

Kadro seçimi

1) *İyi kadrolardan Seyfullah Bedelov, Kamer Selamzade ve diğerleri görevlerinden uzaklaştırıldıkları halde, yenileri rastgele bir biçimde ve liyakat sahibi bulunmayanlar arasından seçilmekte, bazen de bu konuda bir dereceye kadar kayırmacılık yapılmaktadır.*

2) *İşe yeni alınanlar arasında tesadüfi seçimlerin etkili olduğu da görülmektedir. Mesela Parti Komitesi Sekreteri Mirza Mustafayev Yoldaş'ın karısı, eskiden*

Büyük Azərbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

daktilocu olan Nina Alekseyevna Pozina 1943 yılında insan kaynakları şubesinde işe başlamış, çeşitli teknik görevlerde bulunmuştur. 25 Haziran 1948 tarihinde kadro fazlalığından dolayı işten çıkartılmıştır. Mustafayev Yoldaş'ın çabalarıyla tekrardan işe alınmıştır.

3) İyi görüntü yönetmenleri yanında, kötülere de var. Mesela Mirza Mustafayev Yoldaş bunlara bir örnek teşkil edebilir.

Sanat yönetimi

1) Bakü Film Stüdyosu'nun sanat yönetimi oldukça etkisizdir. Sanat Yönetmeni Rıza Tahmasib Yoldaş tüm enerjisini bu işe koymamaktadır. Sanat heyetindeki kişilerden bazıları kendilerine kayda değer hedefler belirlemedikleri halde, sanat yönetimi bu önemli konuyla ciddiyetle ilgilenmemektedir.

2) Rıza Tahmasib Yoldaş bazen adil davranmamakta ve çalışanların işlerine hak ettikleri değeri vermemekte, çalışanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayamamakta, daha verimli çalışabilmeleri için gereken ortamı temin edememektedir. Yeni gelişen genç yönetmenlere, mesela Hüseyin Seyidzade Yoldaş'a karşı büyük bir çekememezlik sergilemektedir.

3) Yeni yönetmenler yetişmesi amacıyla yetenekli gençlerin okumak için gönderilmesi işinde de herhangi bir düzene ve kurala uyulmamaktadır. Hatta iş öyle bir yere gelmiş ki, konuyla Film Stüdyosu ya da

Sinematografi Bakanlığı değil, Maarif Bakanlığı ilgilenmektedir.

4) Deneyim kazanmaları amacıyla çalışanların iş gezilerine gönderilmesi konusuna gelince, üç yılda yalnızca 10 kişi gönderilmiştir ki bunlardan da sadece üçü sanat üretim heyetine mensup bulunuyor, yani yönetmenler ve görüntü yönetmenleridir.

Görüntü yönetmenleri

Bakü Film Stüdyosu'nun görüntü yönetmenleri film yönetmenlerine kıyasla daha iyidir, sayı olarak yeterli sayıdadırlar. Fakat bunlardan verimli bir şekilde yararlanılmamaktadır. Mesela yetenek sahibi görüntü yönetmenleri Asker İsmailov, Ali Settar Atakişiyev ve diğerleri için Stüdyo'da gerekli çalışma şartları oluşturulmamıştır.

“Bakü'nün Işıkları” filmi için özel olarak görüntü yönetmeni davet edilmesine ihtiyaç bulunmamaktadır. Stüdyo yönetiminin bunu dikkate alması gerekir.”

Diğer yandan, Azerbaycan'da Sinema Hizmetinin Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Önlemler Hakkında Azerbaycan Bakanlar Konseyi ve Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi'nin 15 Nisan 1949 tarih ve 435 numaralı ortak kararında da sinema sektöründeki ciddi kusurlardan söz edilmiştir. Üstelik devletin belirlemiş olduğu hedeflerin tutturulmaması nedeniyle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sinematografi Bakanlığı'yla bu Bakanlığa bağlı kurumlar olan Sinematografi İdaresi'nin ve Nahçıvan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin, kent ve ilçe sinematografi şubeleri direktörleri ve sinema salonları müdürlerinin çalışmaları olumsuz değerlendirilmiştir.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, nu. 485

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sinematografi Bakanlığı Emirnamesi

Konu: Bakanlar Konseyi ve Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 15 Nisan 1949 tarih ve 435 numaralı kararının uygulanmasına ilişkin (Azerbaycan'da Sinema Hizmetinin Durumu ve Geliştirilmesine Yönelik Önlemler Hakkında)

Bakanlar Konseyi ve Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi kararına atfen, Azerbaycan halkına verilen sinema hizmetinin geliştirilmesi çalışmalarında radikal değişiklikler yapılması amacıyla şunların hayata geçirilmesini öneriyorum:

1) Sinematografi Kurumu'na (Şahverdiyan ve Voeynov yoldaşlara) devletin belirlediği hedeflerin bilakaydüşart tutturulması için gereken tüm önlemleri almakla, Kurum'un merkez yönetiminin ve bağlı birimlerinin çalışmalarını ivedilikle yeniden yapılandırılmaları tavsiye edilsin. Sinema salonlarının şartlarının, halka verilen sinema hizmetinin kalitesinin artırılmasına ve gösterime giren filmlere ilişkin siyasi

propaganda faaliyetinin yürütülmesine yönelik önlemler geliştirilsin.

2) Yerel kurumlar gelişmiş sinema cihazlarının elde edilmesine yönelik çalışmalar yürütsünler, yerel idari yöneticiler sinema salonları müdürlerinin ve sinema mekaniklerinin çalışmalarını yakinen teftiş etsinler, Parti'nin yerel örgütleri ve hükümetin yerel kurumlarıyla beraber pratik önlemler geliştirsinler.

Sinema hizmetinin geliştirilmesi amacıyla köy birliklerinde sinema filmleri gösterimlerinin her ay bir veya iki defa takip edilmesi amacıyla aşağıda isimleri yazılı yoldaşlar Azərbaycan'ın tüm illerine gönderilsin:

1. Sinematografi Şubesi Başkan Yardımcısı Useynov;

2. Sinematografi Kurumu İşletme ve Teknik Şube Müdürü Ağababayev;

3. İşletme ve Teknik Şube mühendisleri Kurbanzade; Yelenbakuen;

4. "Nizami" sineması müdürü Ağayeva;

5. "Bakü" sineması müdürü Efendiyev;

6. "Vatan" sineması müdürü Ağayeva;

7. "Araz" sineması müdürü Melikov;

8. Sinema Onarım Kurumu müdürü Muharremov.

3) Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Sinematografi Bakanlığı Personel Müfettişi Kalmikov Yoldaş'a, sinema cihazları konusunda eğitimli 30 mekanikçinin 20 gün zarfında çalışmalara katılmasını sağlama görevi tevdi edilsin.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

4) *Sinematografi İdaresi İşletme ve Teknik Şube Müdürü Ağababayev, İşletme ve Teknik Şube mühendisleri Kurbanzade ve Muharremov yoldaşlar tamire ve bakıma muhtaç sinema cihazlarını belirleyerek 20 günlük sürede bunun için bir program hazırlasınlar.*

Sinematografi Kurumu'na (Şahverdiyan Yoldaş'a) aşağıdaki görevler tevdi edilmiştir:

a) *1949 yılı içinde 68 sinemanın (4'ü Bakü'de ve 64'ü Azerbaycan'ın diğer illerinde olmak üzere) aralıksız ve sorunsuz çalışmasını temin ederek, önceden ilan edilmiş program doğrultusunda çalışmaya devam etmesi;*

b) *Sinema endüstrisinin personel içeriğini gözden geçirmesi ve takviye etmesi;*

c) *Bakü İcra Komitesi'yle beraber yaz etkinliklerinin belirlenmesi ve İcra Komitesi tasarrufunda bulunup kullanılmayan sinema binalarını iade etmesi;*

ç) *Kültür sarayları ve kulüplerinin sinema salonu olarak kullanılabilmesi için gereken sözleşmeleri 5 günde tamamlaması;*

d) *Repertuvar hazırlanması meselesine özel bir dikkat ayırması ve bu çalışmayı filmlerin dağıtımından sorumlu kurumla beraber yapması;*

e) *Kurumsal ve finansal yönetimin geliştirilmesine ilişkin önerilerini 10 günden geç olmayarak takdim etmesi.*

5) Bakü Film Stüdyosu Direktörü Vezirov Yoldaş, Azərbaycan dilinde dublajı yapılacak her film için tanıtım fragmanlarının hazırlanmasından sorumludur.

Sinematografi Kurumu'nun tüm şube başkanlarına Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi ve Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi'nin ortak kararının gereğinin derhal ve kusursuz bir şekilde yapılmasındaki kişisel sorumlulukları hatırlatılmalıdır.

6) Şahverdiyan Yoldaş işbu emirnamede sözü edilen tüm görevlerin yerine getirilmesini görüşmek üzere Bakü'de sinema müdürlerinin ortak toplantısını organize edecektir. Azərbaycan Bakanlar Konseyi'nin 16 Temmuz 1949 tarihli kararında belirtilmiş olan tüm görevlerin yerine getirilmesi sinema müdürlerinden istenecektir.

*Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti
Sinematografi Bakanı Bağır Seyidzade
Bakü, 6 Mayıs 1949''*

Elbette ki Şahverdiyan, kendisini bekleyen görev ve sorumluluklardan kaçmak amacıyla Bağır Seyidzade aleyhinde çok sinsî bir plan hazırlamış bulunuyordu. Taşnak ruhlu Ermeni yarıdakçıları aracılığıyla hem Moskova'ya, hem de Azərbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne arka arkaya "ihbarlar" gönderiyor, Ermenilerin imzaladıkları mektupları yolluyordu. Moskova'ya gönderilen mektuplarda, Azərbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin İkinci Sekreteri

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

olan Mir Hasan Seyidov'un Bağır Seyidzade'yi koruyup kolladığı iddia ediliyordu.

Mir Cafer Bağırov biraz da bu dedikoduları sonlandırmak amacıyla Mir Hasan Seyidov'u Merkezi Komite'den alarak Bakanlar Konseyi'ne yardımcı olarak gönderdi. Merkezi Komite İkinci Sekreterliğinden alınmasını Mir Hasan Seyidov yıllar sonra şöyle anlatacaktır:

“Gece yarısını epey geçmiş Mir Cafer Bağırov beni aradı ve makam odasına davet etti. İçeri girdiğimde beni sıra dışı bir nezaket ve sıcaklıkla karşıladı. Mutfakla ilgilenen kadın gelerek bize çay getirdi. Önce beklenen Moskova ziyareti ve Stalin'le yapacağı görüşmenin önemi üzerine birkaç cümlelik fikir alışverişinde bulunduk. Sonra şöyle dedi:

– Hasan, uzun yıllardan beridir beraber çalışıyoruz ve birimiz daha ağzını açmadan diğeri onun ne diyeceğini anlıyor. Benim yönetimim döneminde Merkezi Komite'de senden daha etkili bir İkinci Sekreter olmadı. Stalin'le görüşmeye giderken büyük bir proje de götürüyoruz, biliyorsun. Bu projede öngörülenlerin hayata geçirilmesi bir tek ziraatı değil, Azerbaycan'ın tüm ekonomisini hızlı bir yükselişe geçirecektir ve burada asıl yük Bakanlar Konseyi'nin omzuna binecektir. Bu ağır yükün üstesinden gelmesini sağlayabilmek için Bakanlar Konseyi'nin her açıdan takviye edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı, Rusya ve Ukrayna'da olduğu gibi bizde de Bakanlar Konseyi'nde

Başkan'ın Birinci Yardımcılığı görevinin tesis edilmesini Stalin'e arz etmeye karar verdim. Sizin bu göreve atanmanızı istersem, Stalin'in bu önerimize saygı duyacağına inanıyorum, çünkü kendisi sizi de iyi tanıyor. Bu konuda düşüncelerin nedir?

Açıkçası, Mir Cafer Bağırov'un ustaca yaptığı bu beklenmedik teklifi kabullenmek dışında bir çarem kalmamıştı. Şöyle yanıtladım:

– Size bütünüyle katılıyorum, Yoldaş Bağırov. Politbüro ve SSCB Bakanlar Konseyi'nin karar taslağında öngörülen ciddi işlerin üstesinden gelebilmek için Bakanlar Konseyi'nin takviye edilmesi şart. Bu yük benim omzuma düşerse, görevi memnuniyetle kabul eder ve bunu Parti'nin şahsıma duyduğu büyük bir güven olarak telakki ederim.

Gerçekte, aleyhimde yürütülen kampanyalardan sonra Merkezi Komite İkinci Sekreteri görevinde kalmamın artık mümkün olmadığını çok iyi anlıyordum. Şikayet edecek bir durum değildi bu. Özgeçmişimde “yakalanan” bazı küçük ipuçları (özellikle de yurtdışında akrabalarımın bulunduğu bilgisini Parti'den saklamış olmam) nedeniyle Mir Cafer Bağırov beni cezalandırmıyor, başka bir göreve geçmemi öneriyordu. Aslında bazılarının kendisinden istedikleri beni bütünüyle mahvetmesiydi ki bunu yapmak için elinde her türlü bahane bulunuyordu. Buna rağmen Mir Cafer Bağırov böylesi sert adımlardan sakındı ve beni korumuş oldu.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Moskova'ya aralıksız gönderilen mektuplarda Mir Hasan Seyidov'un amcasının oğlu olan Bağır Seyidzade'nin de özgeçmişini didiklenerek yurtdışında akrabalarının bulunduğu bilgisinin saklandığının altı çiziliyor ve Bağır Seyidzade'nin de cezalandırılması talep ediliyordu. Mir Hasan Seyidov'u korumayı zaten güçlükle başarmış olan Mir Cafer Bağırov, Bağır Seyidzade'yi görevden almak zorunda kaldı. Yine de Bağır Seyidzade'nin Sinematografi Bakanı olduğu dönemde Bakü Film Stüdyosu'nda yapılan "Bakü'nün Işıkları" adlı film, "Büyük Yol", "Hediye Halı", "Guba Bağlarında", "Terterçay Vadisinde", "Mingeçevir", "Sovyet Nahçıvan'ı", "Yaşasın Emek", "Gedebey'in Zenginlikleri", "Abşeron'un Ocakları", "Seher Nağmesi", "Hazar'ın Petrol Emekçilerinin Destanı" ve diğer belgesel filmler Azerbaycan halkının hafızasında kendine yer etti. "Hazar'ın Petrol Emekçilerinin Destanı" adlı belgesel ilk defa olarak Cannes Film Festivali'nde ödül aldı.

"Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 37, Dosya 134, nu. 33

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri Yoldaş M. C. Bağırov'a

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu'nun 4 Kasım 1951 tarihli kararı uyarınca, özgeçmişine ilişkin birtakım bilgileri Parti'den

saklamakla suçlanan Sinematografi Bakanı Kasım oğlu Bağır Seyidzade'nin faaliyetinin bütün yönleriyle teftiş edilerek Siyasi Büro'da değerlendirmeye alınması görevi tarafıma tevdi edilmiş bulunuyordu.

Söz konusu şahısla ilgili tüm bilgi ve belgelerin Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi tarafından kontrol ve teftiş edilmesi işi tamamlanmıştır. Kişinin, Parti'ye girerken, Komsomol Örgütü'nde ve devlet memuriyetinde görevler işgal ederken, yurtdışında çalışmak üzere SSCB Dışişleri Bakanlığı kadrosuna başvururken, kendi sosyal kimliğini Parti'den sakladığı tespit edilmiştir.

Bağır Seyidzade 1939 yılında Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi üyeliğine aday olmuş, 1940 yılında Parti'ye girmiştir. Kasım oğlu Bağır Seyidzade anketlerde ve özgeçmişinde babasının 1917 yılına kadar ticaretle iştigal ettiğini, 1917 yılı sonrasında yazıhanede çalıştığını belirtmiştir. Oysa eldeki belgelerden Bağır Seyidzade'nin babasının 1908 yılından itibaren İrevan kentinde ticaretle iştigal ettiği ve daha sonra Tiflis kentinde büyük bir yiyecek dükkanının sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Anketlerde ve özgeçmişinde Bağır Seyidzade Müsavat hükümetinde yer almış olan ve daha sonra Fransa'ya göç eden yakın akrabası Muhammet Muharremov'dan söz etmez. Türkiye'ye göç eden ve Türk tebaalığı alan amcası Ali'nin kızları Hatice Beğim ve Sara Beğim'den de söz etmez. Bağır Seyidzade halasının kızının kocası olan İsmail İsmihanov'un Vatan

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Savaşı yıllarında suç işlediği için ceza taburuna gönderildiğini de Parti'den saklamıştır. İsmail İsmihanov'un şu an nerede bulunduğu bilinmiyor, kendisi hakkında hiçbir bilgi yok.

Bu hususları göz önünde bulundurarak, sosyal kökenine ve yurtdışındaki akrabalarına ilişkin bilgileri Parti'den sakladığı gerekçesiyle, 1940 yılının Haziran ayından itibaren Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi üyesi olan ve 3695626 numaralı Parti üyesi kimliğine sahip bulunan Kasım oğlu Bağır Seyidzade'nin siciline işlenmek kaydıyla şiddetle kınama cezası almasına dair kanaatimizi Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi'ne iletiyor ve kendisinin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sinematografi Bakanı görevinde daha fazla kalmasının mümkün olmadığını düşünüyoruz.

*A. K. Martirosov
29 Aralık 1951”*

“Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri M. C. Bağirov'a Müracaat

Yoldaş Bağirov;

Tashih ettiğim özgeçmişimi sunarken, önceki dönemde özgeçmişimi düzenlerken sorumsuzluk ve ciddiyetsizlik gösterdiğimi Sizin uyarılarınız sonrasında anlayarak, yaptığım hatayı derinden idrak ettiğimi vurgulamam gerektiğine inanıyorum. Tashihli özgeçmişimdeki tüm bilgileri daha önce de bildirmemin mümkün olduğunun şimdi farkındayım. Bugünlerde çok şey

yaşadım. Bana vermiş olduğunuz ders hayatımın sonuna kadar benimle beraber kalacaktır. Hatamın büyüklüğünü şimdi anlıyor, bu durumu kınıyorum. Bunun bağışlanmaz bir hata olduğunu kabul ediyorum, çünkü yıllardan beri sorumluluk gerektiren görevlerde bulunurken, Parti'nin tüm üyelerinin Parti karşısında dürüst ve samimi olmalarının, Parti'den hiçbir şeyi saklamamalarının önemini şahsen Sizden defalarca duydum. Fakat tüm bunları anlamam için beni ikaz etmeniz gerekiyormuş.

Yoldaş Bağırov;

Hatamı, ülkeme ve Parti'ye bundan sonra da vicdanlı bir şekilde hizmet etmekle telafi edeceğime söz veririm.

*Kasım oğlu Bağır Seyidzade
30.11.1951”*

Bu müracaatına Bağır Seyidzade tashih edilmiş ve genişletilmiş yeni özgeçmişini de eklemiştir. Bu özgeçmiş fazlaca geniş olduğundan, daha önce adlarını andığım ve Bağır Seyidzade aleyhinde kullanılan kişilerle ilgili kısımlarını okurların dikkatine sunuyorum:

“Özgeçmiş

(Kısaltılmıştır)

Ben Kasım oğlu Bağır Seyidzade 1912 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İrevan kentinde doğdum.

Babam Seyit Muhammet oğlu Mir Kasım 1870 yılında İrevan kenti yakınlığındaki Kamerli köyünde köylü ailede doğmuştur. Dedem ve büyük amcam Seyit

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Muhammet oğlu Mir Ali 1908 yılına kadar kendi köylerinde tarımla uğraşmışlardır. 1908 yılında İrevan kentine taşınarak, burada 4 odalı bir ev satın almış ve manifatura ticaretine başlamışlardır. 1915 yılında iflas etmişler ve babam yerli tüccardan Veliyev'in dükkanında çalışmaya gitmiş, 1918 yılına kadar orada çalışmıştır.

1918 yılında babam ve amcam Mir Ali'nin tüm ailesiyle ve diğer göçmenlerle beraber Tiflis kentine gitmeye karar vermişiz. Amcam 1918 yılında vefat etmiştir. Amcamın ailesi babamın himayesinde kalmıştır.

Babam 1918 yılında Tiflis'te tüccardan Hacı Ali Ekber Mirzayev'in dükkanında işe girmiştir. 1925 yılına kadar burada çalışmıştır. 1925 yılında kendi dükkanını açmıştır.

1927 yılında babam dükkanını kapatmak zorunda kalmış, Bakü'ye gelmiştir. 1928 yılında Bakü'de çorap fabrikasında işe girmiştir. 1936 yılı sonlarında sağlık durumu nedeniyle işinden ayrılmış ve o tarihten 1941 yılına kadar benimle oturmuştur. Babam 1941 yılının Eylül ayında kalp krizi yüzünden hayatını kaybetmiştir.

Amcam Mir Ali (Mir Hasan Seyidov'un babası – yazarın notu) üç kez evlenmiştir. İlk eşinden üç kızı doğmuştur. Hatice Beğim ve Sara Beğim adlı kızları kocaları olan Cafer Selman ve Abbas Selman'la beraber 1919-1920'li yıllarda Türkiye'ye taşındılar.

(Bu noktada temas etmek istediğim bir mesele daha bulunuyor. Mir Hasan Seyidov kendi özgeçmişinde, Mir Ali kızı Sara Beğim'in kendi köylerinden Cafer

Selman'ın küçük biraderi Abbas Selman'la 1917 yılında evlendiğini ve 1918 yılında vefat ettiğini göstermiştir. Dolayısıyla Mir Cafer Bağırov istese, bir tek bu çelişkiye takılmakla Mir Hasan Seyidov'un işini bitirebilirdi. Fakat kendisini her ne suretle olursa olsun korumaya çalışmıştır – yazarın notu.)

Amcamın üçüncü kızı olan Asya Ali İsmihanov'la evlenmiştir, kendisi sürekli olarak çeşitli kurumlarda muhasebecilik yapmıştır. Şimdi de Ağstafa kentindeki pamuk fabrikasında muhasebeci görevindedir.

Amcamın ikinci eşinden bir kızı doğmuştur. Sakine Beğim adlı bu kız İsmail İsmihanov'un küçük biraderi Ali İsmihanov'la evlendi. Ali İsmihanov Vatan Savaşı yıllarında işlediği suç yüzünden ceza taburuna gönderilmiş ve savaştan dönmemiştir. Ailesi Kirovabad (şimdiki Gence – yazarın notu) kentinde ikamet ediyor.

Amcamın üçüncü eşinden (üçüncü eşi benim annemin kız kardeşidir) iki oğlu ve iki de kızı doğmuştur. Büyük oğlu Hasan Seyidov (Mir Hasan Seydov kastedilmiştir – yazarın notu), küçük oğlu Hüseyin Seyidov'dur (Hüseyin Seyidzade kastedilmiştir – yazarın notu). Hüseyin Seyidov halen Bakü Film Stüdyosu'nda yönetmen olarak çalışmaktadır.

(Ali amcamın bu eşinden Cafer adlı üçüncü bir oğlu olmuşsa da, 5 yaşında bulunduğu sırada ölmüştür.)

Amcamın büyük kızı Zehra mühendis, küçük kızı Hakikat ise doktordur.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Erkek kardeşi dışında babamın iki de kız kardeşi vardı. Birincisi Fatma Beğim İrevan kentinde Sultan Bey İsmihanov'la evliydi. Sultan Bey'in Ali ve İsmail adlı iki oğlu (yukarıda bahsedildi) ve Sure adlı bir kızı var.

Babamın ikinci kız kardeşi Rukiye küçük çaplı ticaretle işigal eden Hacı Bayram Muharremov'la evliydi. Bayram'ın büyük oğlu Muhammet Muharremov Müsavat hükümetine girdi ve Azerbaycan'da devrimin galip gelmesinin ardından Fransa'ya kaçtı.

(Muhammet Muharremov 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'ın İstiklal Beyannamesi'ni imzalayan 24 Milli Şura üyesinden biridir. Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu'nda Sosyalist Fraksiyonu'na mensup bulunmuş ve fraksiyonun sekreteri olmuştur.)

Bayram'ın küçük oğlu Haydar Muharremov halen muhasebecilik yapmaktadır.

Bayram'ın Zehra ve Seriyeye adlı kızlarından Zehra şimdilerde çalışmıyor, Seriyeye ise Tiflis'te ortaokulda ders vermektedir.

Kendim hakkında.

Yukarda da belirttiğim üzere, 1912 yılında İrevan kentinde doğdum. İlköğrenimimi Tiflis'te gördüm, 97 numaralı ilkokulu bitirdim. Çalışma hayatına 14 yaşında bulunduğum sırada başladım. Şöyle ki 1925 yılında Tiflis'te okulu bitirdikten sonra Bakü'ye geldim ve Lenin Tekstil Fabrikası'na usta çırağı olarak girdim. 1926 yılında İşçi Fakültesinin akşam şubesinde okumaya başladım. 1926 yılı sonunda Komsomol Örgütü'ne

girdim. 1928 yılında İşçi Fakültesi'nin burslu şubesine nakledildim ve işten çıkartıldım. 1930 yılında okulu bitirdim ve birkaç ay süreyle "Kendli" ("Köylü") gazetesi yazıhanesinde düzeltmen olarak çalıştım. Eğitimimi sürdürmek amacıyla 1 Eylül 1930'da Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'ne girdim. 1936 yılında bu okulu bitirerek petrol üretimi mühendisi oldum.

Enstitü'de okuduğum dönemden itibaren (1932 yılından başlayarak, 1940 yılına kadar) Komsomol Örgütü'nün "Genç İşçi" adlı gazetesinde çevirmen, yayıncı, genel yayın sekreteri, genel yayın yönetmeni yardımcısı, genel yayın yönetmeni gibi görevlerde bulundum. 1940 yılında Azerbaycan Komsomol Örgütü'nün XIV. Kurultayı'nda Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi üyesi, Örgüt'ün Genel Kurul toplantısında ise Büro üyesi ve Merkezi Komite Propaganda Sekreteri seçildim.

1941 yılı Eylül'ünde Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi tarafından İran'daki askeri birliklerimiz nezdinde görevlendirildim ve İran dağlarında (Uşnu kentinde) 114. Süvari Alayı'nın komiser yardımcılığını yaptım. 1941 yılı sonunda İran'dan dönerek Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi Propaganda Sekreteri görevime devam ettim.

(İlginçtir ki Bağır Seyidzade SSCB Dışişleri Bakanlığı nezdinde yabancı dil kursunda okuduğu bilgisini gizlilik nedeniyle zikretmemiştir. Mir Cafer Bağirov bundan çok iyi haberdardı ama gizliliği

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

zedelememek adına sessiz kalmayı yeğlemiştir. – yazarın notu)

1943 yılının Haziran ayında Komsomol Örgütü Merkezi Komitesi İkinci Sekreteri görevine tayin edildim ve 1944 yılının Nisan ayına kadar bu görevde kaldım. 1944 Nisan'ında Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi tarafından SSCB Dışişleri Bakanlığı nezdinde görevlendirildim ve SSCB'nin Maku kentindeki Konsolosluğu'na Konsolosluk Sekreteri olarak atandım. 1945 yılının Haziran ayında SSCB'nin Tebriz'deki Başkonsolosluğu'na Yardımcı Konsolos görevine tayin edildim. 1948 yılının Mart'ından Kasım'ına kadar Tebriz Başkonsolosluğu'nda Konsolos görevini yerine getirdim.

İran'dan 1949 yılının Ocak ayında döndüm. SSCB Dışişleri Bakanlığı bünyesinden ayrıldım. 1949 yılı Şubat'ında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sinematografi Bakanı görevine atandım. 3 Temmuz 1950 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'ndan izin almadan Bakü dışına iş gezisine gittiğim için bana kınama cezası verildi.

1940 yılı Haziran'ından Parti üyesiyim. Kızıl Emek Bayrağı nişanıyla, Şeref Nişanı ve Kafkasya Savunması madalyalarıyla ödüllendirildim. 1941-1945 yılları arasında Vatan Savaşı'nda propaganda gruplarındaki çalışmalarımın dolaylı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Onur Belgesi'ne layık bulundum.

Halen aile durumum aşağıdaki gibidir: eşim Abas kızı Kays Nesirova, oğlum Fuat (13 yaşında), kızlarım Dilara (11 yaşında) ve Hoşkadem (7 yaşında). Eşimin annesi Sadık kızı Leyla da bizimle beraber oturuyor.

*İmza: Kasım oğlu Bağır Seyidzade
30.XI.51”*

Aslına bakılırsa, Mir Cafer Bağirov’u da anlamak mümkün. Söz konusu dönemde kendisinin millileştirme politikasından memnun olmayan Taşnak ruhlu Ermeni grupları Moskova’ya ardı arkası kesilmeyen şikayetler, imzasız mektuplar halinde “ihbarlar” yollamaktadırlar. Mesela Azerbaycan Bilimler Akademisi’nin ilk Başkanı görevine ünlü cerrah, Azerbaycan Tıp Üniversitesi’nde kürsü başkanı olan Mir Esedullah Mirkasimov seçilince Moskova’ya kendisiyle ilgili yığınla şikayet mektubu gider. Bu mektuplarda, siyasi açıdan önem arz eden stratejik bir kurumun başına Komünist Partisi mensubu bulunmayan birinin getirilmesi, Sovyet toplumu açısından yabancı bir unsur olarak nitelendirilen soylu aileden çıkmış birinin Bilimler Akademisi Başkanı olması sorgulanır. Azerbaycan’ın yöneticilerinin böyle bir şeye nasıl izin verebildiğine “şaşırmakta”, Mir Cafer Bağirov eleştiri ateşlerine maruz bırakılır.

Hatta durum öyle bir noktaya gelmişti ki Azerbaycan’da yöneticilik görevlerinde bulunan “seyitlerin” listeleri hazırlanmaktaydı. Mesela Merkezi Komite İkinci Sekreteri Mir Hasan Seyidov, Merkezi Komite Sekreteri Mir Teymur Yakubov, Bilimler Akademisi

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Başkanı Mir Esedullah Mirkasimov'un ve Sinematografi Bakanlığı'na yeni atanan şahsın da “seyitliğe” bağlı bulunması bazı çevreleri iyice çileden çıkarıyordu. Moskova'ya gönderilen mektuplarda, Mir Cafer Bağirov'un Azerbaycan'da Sovyet toplumuna, Sovyet ahlakına ve Bolşevik ideolojisine yakışmayan bir “seyitler yönetimi” tesis ettiğine dair “ihbarlar” yapılmaktaydı.

Mir Cafer Bağirov'un karşı karşıya kaldığı ithamlardan bir tanesi de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde bir “seyitler hizbi” şekillendiğinden ibaretti. Bunun üzerine Haydar Hüseyinov hadisesi özel bir etki yapmış oldu. Mir Cafer Bağirov aleyhinde sergilenen bu oyun, sürecin arkasında kimlerin bulunduğuna işaret ediyordu ve Taşnak yaratılışlı Ermeni siyasi elitinin Mir Cafer Bağirov karşıtı planlarının bir habercisiydi.

Azerbaycan'ın büyük bilim adamlarından ve Bilimler Akademisi'nin ilk gerçek üyelerinden biri olan Haydar Hüseyinov'un araştırma konuları arasında Mirza Kazım Bey'in hayatı ve çalışmaları da bulunuyordu. Azerbaycan'da birleştirici bir sembol olarak Şirvanşah İbrahim Derbentli'nin yoğun bir şekilde tanıtıldığı bir dönemde Haydar Hüseyinov da Mirza Kazım Bey'in Şirvanşahlar tarihi üzerine araştırmalarını ve çevirilerini irdelemeye koyulmuş ve bu çalışmalardan faydalanmakla yeni teorinin şekillenmesi sürecine katkı sağlamıştı.

(Arşivde³⁶ Haydar Hüseyinov'un Mirza Kazım Bey üzerine yazdığı ve basılması yasaklanmış olan ciddi bir araştırma çalışması bulunuyor ve bu çalışmayı yakın zamanda yayınlatacağımı umuyorum.)

Mirza Kazım Bey'in hayatına ve eserlerine, özellikle Şirvan tarihi üzerine eserlerine ve çevirilerine Mir Cafer Bağırov'dan olumlu bir yaklaşım gören Haydar Hüseyinov, aynı bilim adamının "Şeyh Şamil ve Müridizm" adlı eserinin de iyi karşılanacağını sanır. Bu nedenle Şeyh Şamil'in olumlu bir tarihi kişilik olarak sunulduğu bir kitap yazar. Fakat kitap yazıldıktan sonra görülmedik takiplere maruz kalır. Yazarın, Mir Cafer Bağırov'un haberi olmadan Stalin Ödülü'ne layık bulunması bazı araştırmacılarca Mir Cafer Bağırov'un Haydar Hüseyinov'a hasedinin nedeni olarak izah edilmektedir. Oysa gerçek neden bu değildi. Haydar Hüseyinov siyasi konjonktürün artık değişmiş olduğunu hesaba katmamıştı. Mirza Kazım Bey'in Şirvan tarihi üzerine çalışmaları birkaç yıl önce olumlu karşılanıyordusa da, Türkiye'yle ilgili gelişmeler nedeniyle siyasi konjonktürde bir değişim meydana gelmiş bulunuyordu. Sonuçta değerli ve iyi bir bilim adamımız olan Haydar Hüseyinov entrikaların kurbanı olmuştu.

Şirvanşah İbrahim Derbentli'nin yerine şimdi XVIII. yüzyılda Guba Hanı olan Fethali Han lehinde propaganda yapılmaktaydı. Fethali Han'ın yaygın bir

³⁶ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 32, nu. 133.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade _____

şekilde tanıtılmaya başlanmasının nedeni, Azerbaycan hanlıklarını birleştirme siyaseti takip etmekle beraber, dış politikada Rusya imparatorluğuyla kurduğu yakınlıkla dönemin tüm diğer hanlarından ayrılmasıydı. Hezi Abdullayev'in 1948 yılında basılmış olan "Fethali Han'ın Azerbaycan Topraklarını Birleştirme Mücadelesi ve Dış Politikası" adlı kitabına Mir Cafer Bağırov büyük değer vermiş ve bu kitabın Azerbaycan Devlet Üniversitesi Bilim Kurulu'nda yapılan değerlendirme toplantısına bizzat katılmıştı.

Haydar Hüseyinov Mir Cafer Bağırov'un en çok güvendiği kişilerden biriydi. Mir Cafer Bağırov Haydar Hüseyinov'un çalışmalarına daima büyük bir saygıyla yaklaşmıştır. Gerçekte Haydar Hüseyinov'u ilk keşfeden Bağır Seyidzade idi.

"Genç İşçi" gazetesinde Bağır Seyidzade'yle mesai arkadaşlığı yapmış olan merhum gazeteci Abbas Zamanov'un hatıratından:

"Gazetemizin sorumlu sekreteri olan Bağır bir gün sevinçli bir şekilde bize ilan etti:

– İnanamayacaksınız, çok derin bilgili bir insan gazetemizi teşrif etmiştir. Kendisinin yazısını getirdim, gazetede yayınlamak istiyorum.

Derin bilgili, Azerbaycan tarihine derinlemesine aşına, Azerbaycan milli düşüncesinin araştırmacısı olan sıra dışı bilim adamı Haydar Hüseyinov'un ilk yazısı böylece Bağır Seyidzade aracılığıyla gazetemizde yayınlandı."

Haydar Hüseynov, Yusuf Mirbabayev ve Ali Haydar Orucov “Rusça-Azerbaycanca Sözlük” adlı çalışmaları için 1948 yılında Mir Cafer Bağirov’un önerisi üzerine Stalin Ödülü’ne layık görülmüşlerdir. Mir Cafer Bağirov SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi’nin bağımsız bir Bilimler Akademisi’ne dönüştürülmesi için Moskova’yla yürütülecek müzakereleri de Haydar Hüseynov’a havale etmiş bulunuyordu.

Küçük bir parantez açarak, yeni kurulan Azerbaycan Bilimler Akademisi’nde Azerbaycan halkının büyük evlatlarının ve çilekeş bilim adamlarının toplanmış olduklarını söylemek isterim. Saygın bilim adamımız Ali Rıza oğlu Hasan Aliyev de Azerbaycan Bilimler Akademisi’ni kuranlar arasındaydı. Mir Cafer Bağirov zaten insanların sahip oldukları potansiyeli sezebilmek gibi bir yeteneğe sahipti. Mir Cafer Bağirov Hasan Aliyev’e de büyük bir saygı duyuyordu. Hasan Aliyev’in bilgisi, kültürü, kibarlığı ve dürüstlüğü bu saygınlığın oluşmasının en önemli nedenleriydi. Azerbaycan’da özellikle ziraat alanıyla ilgili en önemli işler Mir Cafer Bağirov’un önerisi üzerine hep Hasan Aliyev’e havale edilmiştir. Hasan Aliyev bu görevlerin üstesinden başarıyla gelmenin ötesinde, bilimsel çalışmalarını da sürdürmektен vazgeçmemiştir.

Hasan Aliyev’in oğlu Rasim Aliyev “Lider” televizyon kanalına demecinde, babasından duyduklarına dayanarak şunları anlatır:

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

“Babam bir gün Mir Cafer Bağirov’a çıkararak, Gürcistan ve Ermenistan’da astrofizik gözlemevi bulunduğunu, Azerbaycan’da da böyle bir gözlemevi yapılmasının hem astrofizik biliminin gelişmesini teşvik edeceğini, hem de hava durumuna ilişkin çalışmalar sayesinde ziraat alanına katkı sağlayacağını söyler. Mir Cafer Bağirov’un Hasan Aliyev’in önerisini beğenmesi üzerine Şamahı dağları üzerinde astrofizik gözlemevinin yapımına başlanır. Mir Cafer Bağirov inşaat çalışmalarının yönetilmesi işini de Hasan Aliyev’e havale eder. Uzmanlar, Şamahı Astrofizik Gözlemevi’nin optik lenslerinin fiziksel ve kimyasal nitelikleri açısından günümüz gözlemevlerinin bile pek çoğunun lenslerinden daha iyi bulunduğunu vurgularlar.”

İşte 1949 yılında, Haydar Hüseyinov’un henüz basılmış olan kitabında Şeyh Şamil’e ilişkin olarak kaleme aldığı olumlu düşünceler, yazarın beklentisinin tersine, Mir Cafer Bağirov tarafından amansızlıkla eleştirildi. Haydar Hüseyinov’la hep samimiyete dayalı bir ilişki içinde bulunan Mir Cafer Bağirov şimdi tavrını neden değiştirmiş ve bunca acımasız olmuştu acaba?

1950 yılında Mir Cafer Bağirov “Müridizm ve Şamil Hareketinin Özellikleri Üzerine” kitabında şöyle yazar:

“Haydar Hüseyinov Şamil hareketini bir bağımsızlık hareketi ve ileriliklik olarak değerlendirmiştir. Böyle bir değerlendirme Marksizm açısından siyasi bir hata, tarihi gerçekliklere ve tarihi materyalizme ters bir

değerlendirmedir. Müridizm İslamiyet'te daha savaşçı ve gerici bir cereyandı ve halk kitleleri aleyhinde bir zulüm aleti olarak kullanılmıştır. İşgalci Türk ordusunun, İngiliz sömürgecilerinin çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu hareket Dağıstan'ı Rusya'dan ayırmaya çalışmış, Kafkasya halklarında Rus halkına karşı nefret duygusu uyandırmıştır. Bu nedendir ki Şamil hareketi yalnızca irticai bir özellik arz etmiş, devrimsel hareketin öncelikleriyle çatışmış, Dağıstan'ın emekçi güçlerinin kendilerini sınıfsal açıdan idrak etmeleri sürecini olumsuz etkilemiştir.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1945 yılı Eylül'ünde ABD ordusu Güney Kore'ye girdi. SSCB, ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanlarının Moskova'daki görüşmelerinden çıkan (Aralık 1945) karara göre Kore geçici olarak 38. enlemden kuzeyde Sovyet etki alanına ve 38. enlemden güneyde ABD etki alanına bölündü. Sovyet etki alanında Kuzey Kore Halk Demokratik Cumhuriyeti, güneyde ise Güney Kore Cumhuriyeti tesis edildi. Kore Halk Demokratik Cumhuriyeti'yle ilk diplomatik ilişkiyi de 12 Ekim 1949 tarihinde SSCB kurdu, iki ülke arasında ekonomik ve kültürel işbirliği konulu bir antlaşma imzalandı. Fakat artık atom silahına sahip bulunan Stalin 1945 yılında Moskova'da mutabık kalınan maddeleri ihlal ederek Kuzey Kore'de yeni bir devlet yapılanmasının ortaya çıkmasına uygun zemini hazırladı. Bu durum uluslararası kamuoyu ve özellikle ABD tarafından sert bir itiraza yol açtı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

SSCB'nin bu adımına karşılık olarak ABD BM'den özel bir kararname çıkarttırdı. 25 Haziran 1950'de 16 ülkenin silahlı birlikleri BM Barış Gücü adı altında Güney Kore'den Kuzey Kore'ye doğru saldırıya geçti. Bu silahlı birlikler içinde sayı açısından ABD güçlerinin ardından ikinci sırada Türkiye güçleri bulunuyordu. Kore cephesinde Sovyet askeriyle BM Barış Gücü içindeki Türk askeri karşı karşıya gelmişti!

Böyle bir ortamda Haydar Hüseyinov'un Şeyh Şamil'in Türk milliyetçiliği ve İslam ümmetçiliğinin bakış açısıyla kitap yazması ve Stalin Ödülü'ne layık bulunması oldukça tuhaftı. Oysa meselenin gerçek mahiyeti hiç görüldüğü gibi değildi.

Mir Cafer Bağirov'un tutumunu Kremlin'dekiler henüz Güney Azerbaycan'daki siyasi hareket zamanından iyi biliyorlardı. Mir Cafer Bağirov'un Stalin'e yazdığı ve içinde milli ruh taşıyan mektupları daha önce okurların dikkatine sunduk. Mir Cafer Bağirov her Moskova ziyaretinde Politbüro üyeleriyle görüşmeleri sırasında da, "Azerbaycan Aydınlarını Bekleyen Görevler" adlı kitabında da İran Azerbaycan'ı konusuna temas ediyordu. 1945 yılında Güney Azerbaycan'da neticelendiremediği siyasi süreçleri tekrardan başlatmayı kuruyordu. Taşnak Ermeni siyasi grubunun buna müsaade etmek istemeyeceği şüphesizdi. Mir Cafer Bağirov'u Stalin'in gözünden düşürmek amacıyla çeşitli yollara başvuruyorlardı. Bu açıdan, Haydar Hüseyinov'un "Müridizm propagandası yapan" eserinin

birdenbire SSCB'nin yüksek ödülüne layık bulunması, Mir Cafer Bağirov aleyhinde kurulmuş olan tuzağın görünmeyen tarafıydı. Son derecede uyanık bir adam olan Mir Cafer Bağirov bu rüzgarın hangi yönden esmekte olduğunu anlamıştı. Ne yazık ki bu oyunun kurbanı Azerbaycan'ın büyük filozofu, halk nezdinde tanınan ve sevilen siyaset adamı Haydar Hüseyinov oldu.

Mir Hasan Seyidov Haydar Hüseyinov olayı hakkında şunları yazar:

“Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin kuruluşuna katkıda bulunmuş ve ilk Başkan Yardımcısı olmuştu. “XIX. Yüzyılda Azerbaycan'da Felsefi Düşüncenin Gelişimi” adlı harika bir monografi yazmıştı ve bu eseri hem Azerbaycan'da, hem de Azerbaycan'ın sınırları dışında derhal dikkatleri kendi üzerine çekmişti. 1949 yılında bilim ve teknik, edebiyat alanlarında en iyi eserler için Stalin Ödülü'nün verilmesine dair kararname yayınlandı. Ödüllendirilenler arasında Haydar Hüseyinov da bulunuyordu. Tüm dostları, arkadaşları, ben de dahil, bu önemli başarısı dolayısıyla kendisini kutladık. İşte o sırada bazı hasetçi ve kinci eleştirmenler Haydar Hüseyinov'un kitabında Moskova'nın olumsuz reaksiyonuna sebep olabilecek, birtakım tartışmalara yol açabilecek satırlar aramaya koyuldular. Müridizm meselesine tutundular ve Şimali Kafkasya'nın Dağlı halklarının çarlık yönetiminin boyunduruğundan kurtarılması mücadelesinde İmam Şamil'in rolünü özellikle vurgulayan Haydar Hüseyinov'u Osmanlı

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

devletinin tarafını tutmakla suçladılar. Şamil'in tarihteki bu rolü elbette ki komünist ideolojisinin, daha doğru ifadeyle şovenizm ideolojisinin mensuplarının Şamil'e biçtiği rolle örtüşmemekteydi. Mir Cafer Bağirov'la Haydar Hüseyinov arasındaki sorun da buradan kaynaklandı.

Biz Haydar'la arkadaştık. Kendisine karşı takınılan ve insanlığa yakışmayan tavırların önüne geçebilmek için elimden ne geliyorsa yaptım, kendisini yatıştırmaya çalıştım. Ne yazık ki Haydar uzlaşma adına yarım adım bile atmadı, kendi tutumunda ısrar etti. Bizim (Mir Hasan Seyidov burada “biz” derken muhtemelen Mir Cafer Bağirov'u da kastediyor – yazının notu) ikna çabalarımızı, tavsiyelerimizi, ricalarımızı kulak ardı etti. Hararetli tartışmalar başladı ve sonuçta Mir Cafer Bağirov “Bolşevik” dergisinde uzunca bir makale yayınlatarak, Haydar Hüseyinov'un Stalin Ödülü'ne layık bulunması kararının geri alınması talebini SSCB Hükümetine iletti. Kısa bir süre içinde son derecede haksız, öldürücü etkiye sahip bulunan bir karar alındı. Bu, Mir Cafer Bağirov'un en büyük hatasıydı. En yakın dost bildiği kişilerin kendisinden yüz çevirmesi ve kendisiyle görüşmekten kaçınması da Haydar Hüseyinov'u çok kötü etkilemişti. Sonuçta hayati karar günü geldi ve Haydar Hüseyinov canına kıydı. Aradan uzun yıllar geçti, ben hâlâ onun ölümünü yaşıyorum, onu

kurtaramadığım, bu facianın önüne geçemediğim için kendimi affedemiyorum.”³⁷

Evet, Haydar Hüseyinov baskılara dayanamadı. Simasız aydınların, meddahların, dalkavukların, çanak yalayıcıların hakaretlerine katlanamadı. Sonunda damarını kesti ama Bilimler Akademisi üyesi Topçubaşov onun hayatını kurtardı. Hastaneden çıktıktan birkaç gün sonra Haydar Hüseyinov’u bağ evinde kendini asmış olarak buldular.

Şu da bir gerçek ki tam da bu sırada Moskova’da Mir Cafer Bağirov aleyhinde ciddi bir kampanya başlamış bulunuyordu, Ermenilerin Sovyet Ermenistan’ına dönmesi politikası aleyhinde bir tutum takınmış olmasından dolayı kendisini affetmek istemiyorlardı.

Bilindiği üzere bu “eve dönüş projesi” Moskova’nın Doğu Anadolu projesinin bir parçasıydı. Moskova’da Mikoyan, uluslararası arenada yeryüzünün en zengin kişisi olan Kalust Gülbenkyan (1869-1955) dönemin jeopolitik konjonktüründen azami yararlanmaya çalışıyorlardı. Gülbenkyan Vakfı’nın desteğiyle pek çok dünya ülkesinden Ermenistan’a hep daha fazla Taşnak Ermeni dönmekteydi. Bu, Sovyetler Birliği’nin Doğu Anadolu’da hak iddia ettiği yerlerde Ermenilerin gelecekte yerleştirilmesi programının bir parçasıydı. Gülbenkyan ailesinin Osmanlı Bankası’nın sehimlerinin

³⁷ “Çok Gizli: Mir Hasan Seyidov’un Anıları”, el yazması hatırat.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

%30'undan fazlasına sahip bulunması için asıl feci kısmıydı. Gülbenkian ailesi Abdülhamit döneminde Türk Petrol Şirketi'ni kurmuş ve imparatorluğun tüm petrol kaynaklarını sahiplenmiş bulunuyordu. Daha sonra İngilizlerle işbirliği yaparak Türk Petrol Şirketi'ni kendilerine satmış ve BP'nin kurucularından biri olmuştu. Savaşın ağır yıllarında Stalin'in rızasıyla Ermitaj Müzesi'nin pek çok eserini satın almıştı. Şimdi de doğup büyüdüğü ve milyonlar sahibi olduğu Türkiye aleyhinde Stalin'in işgalci projesine (elbette Mikoyan aracılığıyla) katılmıştı.

(Şunu da belirtmeden geçmeyelim ki söz konusu vakıf günümüzde de etkin olmakla, Ermenilerin Azerbaycan'da kurmuş oldukları sözde yapılanmayı ciddi bir şekilde desteklemekteydi. Emin olmak için aşağıdaki link aracılığıyla vakfın resmi sayfasına girerek çalışmalarına göz atabilirsiniz: <https://gulbenkian.pt/en/the-foundation/calouste-sarkis-gulbenkian>)

Stalin'e 1948 yılında gönderdiği mektubunda Mir Cafer Bağirov Taşnakların hayata geçirmeye çalıştıkları bu politikayı ifşa eder ve Stalin'i tehlike konusunda uyarır.

Halkımızın ezeli ve ebedi yurtlarından 1947 yılından itibaren zorla göç ettirilmesi sürecinin tanıklarından biri olarak, Azerbaycan Bakanlar Konseyi Başkanı Teymur Kuliyev'in kızı Minare Hanım'ın bana anlattıklarından:

“Stalin ABD’nin Kafkasya halklarını Türkler aracılığıyla milli bağımsızlık hareketi adı altında Sovyetler Birliği karşısı çalışmalarına katabileceğinden endişe duymaktaydı. Bu ihtimal Stalin’i çok korkutuyordu. Mikoyan da Ermenilere özgü bir mizaçla Stalin’in bu korkusundan ustalıkla faydalanıyordu.

1947 kışıydı, Mir Cafer Bağırov babamı telefonla arayarak yanına davet etti. Gece yarısı yapılan bu aramadan çok korkmuştuk. Neler olduğunu babam daha sonra bize şöyle anlatmıştı: Mir Cafer Bağırov’un yanına gittim ve odasına girdiğimde kendisini oldukça tedirgin bir halde odanın içinde volta atarken buldum. Beriya’nın telefonla kendisini aradığını anlattı ve Stalin’in Azerbaycanlıların ata yurtlarından göç ettirilmesi teklifine olumlu yanıt vermesini istediğini söyledi. Beriya Mir Cafer Bağırov’a derhal Kremlin’e gitmesini tavsiye etmişmiş.

Mir Cafer Bağırov bir süre sustuktan sonra masanın çekmecesinden tabancasını almış ve şöyle demiş:

– Ben Moskova’ya, Kremlin’e, Stalin’le görüşmek için gidiyorum. Beriya yardımcı olacağını vaat etti. Stalin’i ikna edemezsem... – bir süre susmuş.

Mir Cafer Bağırov Stalin’le baş başa görüşür. Bu görüşmede neler konuşulduğunu bilmiyoruz, fakat görüşmenin sonucu halkımızın kaderi açısından çok önemli oldu. Yani Azerbaycanlılar ata yurtlarından büsbütün sürülmediler.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Fakat Mir Cafer Bağırov'un bu öfkeli tavrını Stalin'in hazmetmesi mümkün değildi. Bu yüzden Mir Cafer Bağırov'u "zorunlu tatile" gönderdi.

Merkezi Komite İkinci Sekreteri Mir Hasan Seyidov hatıratında şöyle yazar:

"1947 yılı görünürde sakit, fakat felaketle başladı. Siyaset arenasında sular gitgide daha da bulanıyordu. Mikoyan savaş yıllarından itibaren Stalin'i Ortadoğu ülkelerinden Ermenilerin toplu olarak Ermenistan'a göç ettirilmesinin önemi konusunda ikna edebilmişti. Ermenistan'daki Azerbaycanlıları Azerbaycan'a göç ettirmek ümidiyle Suriye'den, Lübnan'dan ve diğer ülkelerden Ermenilerin Ermenistan'a gelmeleri teşvik ediliyordu.

1947 Ekim'inde Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağırov'un tatile gönderilmesine ilişkin Politbüro'dan beklenmedik bir karar (protokol) geldi. 1 Kasım'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkezi Komitesi Bürosu toplandı, Mir Cafer Bağırov bu kararı ilan etti ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin direktifi doğrultusunda Birinci Sekreter'in tüm görevlerini İkinci Sekreter'e, yani bana, bu satıları yazan kişiye bırakması gerektiğini söyledi. Söz konusu yıl Azerbaycanlıların Azerbaycan'a, Kura-Aras vadisine göç ettirilmesine ilişkin acı haberle sona erdi. Bu, Azerbaycan halkının tarihindeki felaketlerden biriydi. Asla sıradan olmayan bu gelişme pek çok zorluğa ve

faciaya yol açmıştı. Parti örgütü ve Azerbaycan hükümeti bu sorunla her gün boğuşuyordu, yine de kayıplar ve olumsuzluklar pek çoktu.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu gelişme gelecekte karşılaşılabileceğimiz hoş olmayan olayların bir habercisiydi. Azerbaycan'ın ve Azerbaycan yöneticilerinin kaderi üzerinde derin izler bırakan ve pek çok belayı beraberinde getiren 1948 yılı başladı."³⁸

İşte bu 1948 yılından itibaren Ermenistan'daki ata yurtlarında, özellikle Ermenistan'ın Türkiye sınırında yaşayan Azerbaycanlıların bu yerlerden zorla göç ettirilmesi süreci başlamış oldu. Bu göç, SSCB Bakanlar Konseyi'nin "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Kolhozcuların ve Diğer Azerbaycanlıların Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras Vadisine Göç Ettirilmesine İlişkin" 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 numaralı kararı doğrultusunda gerçekleştiriliyordu.

Söz konusu karar şudur:

"1. 1948-1950 yıllarında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden 100 bin kolhozcu ve diğer Azerbaycanlı nüfus gönüllülük ilkesi doğrultusunda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilsin; bunlardan 10 bin kişi 1948 yılında, 40 bin kişi 1949 yılında ve 50 bin kişi 1950 yılında göç ettirilsin.

³⁸ "Çok Gizli: Mir Hasan Seyidov'un Anıları", el yazması hatırat.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

2. *Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseylerine aşağıdaki görevler tevdi edilsin:*

a) *Kolhozcular ve diğer Azerbaycanlı nüfustan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilene devletın sağladığı şartlar ve tanıdığı imtiyazların izah edilmesi;*

b) *Kolhozların göç edecek kolhoz çalışanlarına, kazandıkları ücretlerin kolhozun öngörülen üretim planı doğrultusunda ve göçlerinden en az 10 gün önce ödemesi;*

c) *Göç edenlerin şahsi kullanımındaki tüm malvarlığının, hayvanların ve kuşların da nakliyesinin temin edilmesi.*

3. *Bakanlıkların, Genel Müdürlüklerin, kurum ve kuruluşların yöneticileri Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç edenleri halen buldukları görevlerden açığa alacaklardır.*

4. *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Araz vadisine göç ettirilecek Azerbaycanlı nüfus için aşağıdaki imtiyazlar tanınmıştır:*

a) *Göç ettirilen her aile için ikişer ton ev eşyasının ve hayvanlarının nakli ücretsiz olarak devlet tarafından gerçekleştirilecektir;*

b) *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilecek kolhoz çalışanlarına, zorunlu süt tedariki imtiyazı istisna tutulmakla,*

“Ziraatta göçlerle ilgili imtiyazlara ilişkin” SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin 1152043 numaralı kararı uygulanacaktır;

c) Göç eden ailelere bu süreçte, daha sonra iade edilmek kaydıyla, aile reisine 1000 ruble ve ailedeki her bireye 300 ruble olmakla nakdi yardım yapılacaktır;

ç) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilen ailelere yeni ikamet yerlerinde her aileye 150 kilogram buğday nakit para karşılığı olarak satılacaktır.

5. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilen Azerbaycanlı ailelerin, yeni ikamet yerinde değişim makbuzlarına göre aynı miktar ürün ve hayvan alma hakkı saklı tutulmakla, bazı ziraat ürünlerini (buğday, patates vb.) ve karantina şartları nedeniyle nakli yasaklanan hayvanları terk ettikleri yerlerin toprak mahsulleri ofislerine teslim etmesi mümkün olacaktır.

6. Ziraat Bankası'na aşağıdaki görevler tevdi edilmiştir:

a) Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilenlerden her ihtiyaç sahibine ev ve müstemilat yapımı için, alındıktan 3 yıl sonra ödemeye başlamak ve 10 yıl içinde ödemek kaydıyla, 20 bin ruble kredi verilmesi;

b) İhtiyaç sahibi göçmenlere, alındıktan 3 yıl sonra ödemeye başlamak ve 5 yıl içinde ödemek kaydıyla,

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

hayvan satın almaları için her aileye 3 bin ruble kredi verilmesi.

7. Demiryolu Bakanlığı'na aşağıdaki görevler tevdi edilmiştir:

a) Azerbaycanlı nüfusun, sahip oldukları eşyalar ve hayvanlarla beraber nakledilmesi işlemi Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin siparişleri doğrultusunda özel olarak düzenlenen trenler, dezenfeksiyonu yapılmış ve gereken araç gereçle donatılmış vagonlar aracılığıyla gerçekleştirilecektir;

b) Vagonların gönderilmesi Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin onayladıkları çizelgeler doğrultusunda, göçmenlerden hiçbir ücret alınmadan temin edilecek; Azerbaycanlı nüfusun nakledilmesi için ödenmesi gereken ücret Demiryolları Kurumu'nca belirlenecek tarifeye göre merkezi sistemden karşılanacaktır.

8. SSCB Sağlık Bakanlığı çıkış noktalarında tüm göçmenlerin doktor kontrolünden geçmesini temin edecek ve yolculuk boyunca da göçmenlere sağlık hizmeti verecektir; yolculuklarında göçmenlere eşlik etmek üzere sağlık ekipleri ve gereken ilaçlar tahsis edilecektir.

9. SSCB Maliye Bakanlığı Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç ettirilmesi için gereken harcamaları Azerbaycan Sovyet

Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1948 yılı bütçesine ilave edecektir.

10. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilmesi ve söz konusu vadede yerleştirilmesini sağlamak için ortak eylem planını bir aylık sürede hazırlamaları ve SSCB Bakanlar Konseyi'ni bu plan konusunda bilgilendirmeleri görevi Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'ne ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'ne tevdi edilmiştir.

11. Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kura-Aras vadisine göç ettirilmesi sonucunda, bunlardan boşalan evlere ve diğer yapılara yurtdışından Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne gelen Ermenileri yerleştirmesi için Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'ne izin verilmiştir.

İ. Stalin

*Y. Cadayev, SSCB Bakanlar Konseyi İşler İdaresi
Müdürü”³⁹*

Burada parantez açarak ifade etmek isterim ki Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 24 Aralık 2022 tarihinde Batı Azerbaycan Topluluğu'nun idari binasında Batı Azerbaycan'dan zorla göç ettirilmiş Azerbaycanlıların içinden çıkmış olan aydınlar grubuyla

³⁹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 33, numara 326.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

gerçekleştirdiği görüşmede dile getirdiği düşüncelerle tarihi Azerbaycan topraklarına (Batı Azerbaycan'a) dönüş stratejisinin de temellerini atmış oldu. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bu konuşmasında şöyle demiştir:

“1948-1953 yıllarında halkımızın bir göçe daha maruz bırakıldığını hepimiz iyi biliyoruz. Bu göç, Sovyetler Birliği hükümetinin Batı Azerbaycan topraklarında yaşayan Azerbaycanlılara ve bir bütün olarak Azerbaycan halkına karşı işlediği suç zincirinin yeni bir halkasıydı. Aynı zamanda büyük bir haksızlık ve vicdansızlıktı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden henüz 3 yıl geçmiş bulunuyordu ve bu savaşta Azerbaycan halkı büyük bir fedakarlık sergilemişti. Sovyet Azerbaycan'ından bu savaşta 300 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine, savaş yıllarında henüz Ermenistan sınırları içinde yaşayan on binlerce Azerbaycanlıyı da eklemek gerekir. İkinci Dünya Savaşı'nda Alman faşizmi üzerinde kazanılan zaferde Azerbaycan'ın istisnai bir rolü bulunmuştur. Azerbaycan petrolü olmadan SSCB'nin bu savaşı kazanması asla mümkün olamazdı. Bunu herkes bilir. İlgili rakamlar defalarca ortaya kondu. Benzinin, motor yağının ve petrolün %70, %80, %90'ını Azerbaycan temin etmiştir. Tüm bunlara rağmen Azerbaycan halkına karşı büyük bir vicdansızlık eseri olan bir suç daha işleniyor, birtakım bahanelerle Azerbaycanlılar tarihi yurtlarından göçe zorlanıyordu.

Ve 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, Sovyetler Birliği Hükümeti Azerbaycan halkı aleyhinde bir yeni cinayete daha imza attı. Bu kez Azerbaycan'ın Ulusal Önderi Haydar Aliyev'in görevi bırakmasını fırsat bilen Ermeni faşistleri ve SSCB Hükümeti içindeki destekçileri vakit kaybetmeden harekete geçtiler. 1987 yılının Kasım ayında Haydar Aliyev'in SSCB yönetiminde işgal ettiği tüm görevlerden alınmasından iki hafta sonra Ermeni faşizmi kafasını kaldırdı. Sovyet yönetimi de onlara destek oldu ve hem Karabağ'da, hem de Ermenistan sınırları içinde Azerbaycan halkı aleyhinde bir yeni cinayetler süreci başlatıldı. Azerbaycanlılar tarihi yurtları olan Batı Azerbaycan topraklarından göç ettirildiler.”

Bunun ardından Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev Batı Azerbaycan'a dönüş stratejisine temas ederek şunların altını çizer:

“Ortak çabalarla Batı Azerbaycan'a dönüş stratejisini de hazırlamamız gerektiğini düşünüyorum. Karabağ sorununun çözümünden sonra, şimdi bizim gündemimizdeki mesele bundan ibaret bulunuyor. Karabağ sorunu çözülmeye önce bu konuda konuşmak elbette ki henüz erken sayılabilir. Ama bugün artık vakit kaybetmemeliyiz diye düşünüyorum. Dönüş stratejisinin hazırlanması gerekmektedir. Bunun yine barışçı bir strateji olması gerekiyor. Tüm uluslararası antlaşmalarda bizim lehimizdeki maddeleri alarak, bunların temelinde haklarımızı talep etmek zorundayız.”

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Konumuza dönelim. Tüm bu süreçleri başlatmakla Stalin, asıl söz sahibi olduğunu ve gerekirse Mir Cafer Bağırov'u da çiğneyerek geçeceğini anlatmak istiyordu sanki. Buna rağmen büyük değer verdiği Mir Cafer Bağırov'a dokunmadı ve dört aylık aranın ardından kendisini tekrar Azerbaycan'ın başına getirdi. Bu dönüşte Beriya'nın rolünün çok büyük olduğu şüphesizdi. Mir Cafer Bağırov dört buçuk aylık aradan sonra, 1948 yılının Şubat ayında makamına geri döndü ve görevinin başına geçti.

Dört buçuk aylık sürede Mir Cafer Bağırov işsiz kalmış ve ailesiyle beraber Bakü'nün dışında bulunmuştu. Kendisinin Yessentuki'de tedavi gördüğü söylentileri dolaşıyordu.

Bu noktada vurgulanması gereken bir konu daha var. Ermenistan'dan yapılan göçler herkesi kapsamıyordu ve 1948-1950 yıllarında çoğunlukla Türkiye sınırındaki köylerde oturan Azerbaycanlı nüfus bu köylerden çıkartılıyordu. Yani Azerbaycanlıların bir bölümü henüz Batı Azerbaycan'da kalmaya devam ediyordu.

Bu göçün bir nedeni de tüm dünyadan akın akın gelen Ermenilerin Azerbaycanlılardan boşalan yerlere yerleştirilmesinin hedeflenmesiydi. Ne var ki Mir Cafer Bağırov bu göçlerin daha fazla genişlemesinin önüne geçmek amacıyla Stalin'e şu aşağıdaki mektupla müracaat etti:

“Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 35, numara 161

Yoldaş Stalin’e

Taşnakların yurtdışında devam eden Sovyetler karşıtı iğrenç propagandalarında son yıllarda Sovyet Ermenistan’ının sınırlarının Sovyet Azerbaycan’ı (Dağlık Karabağ, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti, Kirovabad vb.) ve Sovyet Gürcistan’ı (Akalik, Akalkelek, Borçalı vb.) sayesinde genişletilmesi talepleri özel bir yer işgal etmektedir. Diğer yandan Taşnaklar Azerbaycan ve Gürcü halkları aleyhinde her türlü bozguncu eyleme hazır bulunuyorlar. Bu hususta mektuba aşağıdaki bilgiler iliştilmiştir:

“XIV. Taşnak Kurultayı’nın Direktifi, Siyasi Durumumuz ve Gelecek Faaliyetimiz” – Taşnaksutyun partisinin siyasi programına ilişkin olarak 1947 yılı Haziran’ında “Alik” gazetesinde yayınlanan makalenin çevirisi;

“Göç ve Biz” – Tahran’da yayınlanan “Alik” Ermeni gazetesinden 14 Nisan 1948 tarihli makalenin çevirisi;

“Nahçıvan’ın Ermenistan Açısından Anlamı” – 25-26 Ağustos 1948 tarihli;

Taşnak Devrim Örgütü’nün lideri S. Vratsyan’ın 25 ve 27 Ocak 1949 tarihli “Alik” gazetesinde çıkan makalesi.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

İngiliz-Amerika emperyalistlerinin tüm Sovyetler Birliği karşıtı çalışmalarında Taşnakları destekledikleri şüphe götürmemekle beraber, görünen o ki, Taşnakların “taleplerini” kullanarak Amerikalılar da Güney Kafkasya’ya nüfuz etmek gibi eski niyetlerini hayata geçirmek istemektedirler. Bu açıdan Amerikalıların 1919 yılında Şerur-Dereleyez ve Nahçıvan’la ilgili tutumlarına dair arşiv belgeleri de işbu mektuba iliştilmiştir.

Taşnakların günümüzdeki faaliyetlerine Amerikalıların katkısı özellikle Dağlık Karabağ konusunda kendini çokça belli etmektedir. Artık tutuklanmış olan Suvaryan’ın dosyasındaki belgelerden anlaşıldığı üzere, Amerikalılar diğer konular yanında Sovyet Azerbaycan’ının İran halkı üzerindeki malum etkisinden de büyük ölçüde tedirginlik duymaktadırlar.

İran emekçilerinin Sovyet Azerbaycan’ını kendilerini destekleyen bir güç olarak gördüğü Halk Partisi’nin merkezi organı olan “Medom” gazetesinin 3 Şubat 1949 tarihli sayısında çıkan “Azerbaycan Halkımızın Mücadelesinin En Öncü Barikatı Konumdadır” adlı makaleden de açıkça anlaşılmaktadır. (Söz konusu makale de işbu mektuba ilave edilmiştir.)

Tüm bu hususlar göz önünde tutulursa, Güney Kafkasya’da ve özellikle Azerbaycan’da cereyan eden en önemli gelişmeler üzerine son yıllarda yazılan veya tekrar basılan birtakım kitaplar ve makaleler de dikkati çekmekte ve bizi tedirgin etmektedir. Bunların bazılarını zikretmeden geçmem mümkün değildir. Bu tarz

kitapların yazarlarının konunun uzmanı olmamaları, tarafsızlıktan uzak ve hatta şüpheli kişiler olmaları bir tarafa, kitap içeriklerindeki fitne çıkarma amaçlı iddialar ve hatta iftiralar esasında Taşnak muhayyilesinin temelini oluşturmaktadır.

M. Şaginyan'ın "Sovyet Transkafkasya'sı" kitabı konusunda biz Yoldaş A. A. Jdanov'a 21 Temmuz 1947 tarihinde mektupla müracaat etmiştik. (Mektubun kopyasını ve Şaginyan'ın notunu ilave ediyorum.) G. Holopov'un "Geri Al" kitabı konusunda da Yoldaş Malenkov'a 30 Eylül 1948 tarihinde mektupla müracaat etmiştik. (Yoldaş Malenkov'a yazılan mektubun kopyasını ilave ediyorum.) Ama görünen o ki bu yoldaşlar bizi anlayamıyorlar. Diğer yandan merkezi basında, mesela "Literaturnaya Gazeta"da, "Ogonyok" dergisinde ve diğerlerinde Azerbaycan'la ilgili hoş olmayan yazılar yayınlanmaktadır. Bu durum Azerbaycan komünistlerinin kurultayında böyle konular üzerinde durmaya beni mecbur etti ki bunu da Size mektup yazarak bildirmiştim. (Mektubun kopyasını ve kurultaydaki konuşmamın stenosunu ekliyorum.)

Yoldaş Stalin! Bizimle ilgili bu nahoş tutumun sonlandırılmasında Sizden başka kimse bize yardım edemez. Bu yüzden bir kez daha Size müracaat ediyor ve konuyla ilgilenmenizi ciddiyetle arz ediyorum.

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi
Komitesi Sekreteri M. C. Bağirov
10 Mart 1949"

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Bu tarz adımlar Taşnak Ermeni siyasi elitinin hep beraber Azerbaycan'ın siyasi lideri ve idareci takımı aleyhinde hareket etmesini tetikliyordu. Nikolay Konstantinoviç Baybakov'la 1998 yılında görüştüğüm sırada, Stalin'in 1950 yılından itibaren Mir Cafer Bağırov'u Moskova'ya almak gerektiğine inanmaya başladığını bana söyledi. Nedeni, yurtdışından gelen Ermenilere yer açmak amacıyla Ermenistan sınırları içindeki Azerbaycanlıların göç ettirilmelerine karşı çıkması, özellikle son yıllarda millileştirme politikası takip etmesi gibi adımlarının Stalin'i öfkeliendirmesiymiş. Mir Cafer Bağırov'un Güney Azerbaycan konusundaki ısrarını da Stalin unutmuş değildi. (Biz bu konuya kitabımızın "Güney Azerbaycan, Maku-Tebriz" bölümünde etraflıca değindik.)

Mir Cafer Bağırov'u önce SSCB Petrol Bakanı yapmak istiyorlarmış. Bunu, hem Ermenilerin yurtdışından dönmesi sürecine karşı yürüttüğü çalışmaları önlemek, hem de diğer süreçleri daha akıcı bir şekilde yürütebilmek amacıyla yapacaklarmış. Fakat Taşnak karakterli Ermeni siyasi eliti hem Azerbaycan'ın başındaki şahıs, hem de çevresindeki genç Azerbaycanlı kadrolar aleyhinde topyekun bir savaş başlatmışlardı.

Yakın zamanda Azerbaycan'ın özel televizyon kanallarından birinde gösterilen "Yıldırım Yollar" adlı belgesel filmde olaylar 1940'ların ikinci yarısında ve 1950'lerin ilk yarısında cereyan etmektedir. Filmde rol

alan kişiler söz konusu döneme dair itirazlarını şu cümlelerle ifade etmektedirler:

- 1) O dönemde Azerbaycan dili kullanılmamıştır.
- 2) Azerbaycan dilinde yazılan edebiyatımız ve klasik edebiyatımız iyi tanıtılmamıştır.
- 3) Azerbaycanlı kadroların önü açılmamıştır.
- 4) Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nde çoğunluk Azerbaycanlılarda değildi.

Genç yaşta üst düzey görevlere atanan ve Azerbaycan'da ziraat alanının yönetimi kendisine havale edilen Mir Hasan Seyidov'un söz konusu döneme ilişkin olarak son derece ilginç hatıratı bulunuyor. Mir Hasan Seyidov Merkezi Komite Genel Kurulu'nun kararıyla 1946 yılının Ocak ayından itibaren Merkezi Komite'nin İkinci Sekreteri görevini yürütmüştür.

Söz konusu dönemi anımsarken Mir Hasan Seyidov şunları söyler:

“Azerbaycan, böyle bir göreve yerli halktan birinin getirildiği üçüncü Birlik Cumhuriyeti idi.”

Bu durumu Mir Hasan Seyidov daha çok o dönemde Azerbaycan'ın başında bulunan Mir Cafer Bağirov'un siyasi çalışmaları ve kişisel özellikleriyle izah etmektedir:

“Özellikle 1940'lı yıllarda Azerbaycan'da Merkezi Komite'ye yoğun bir şekilde Azerbaycanlılar tayin edilmekteydi.

1940-1950'li yıllarda Azerbaycan'da bulunan orta dereceli okulların sayısına baktığımız ve bunları

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Azerbaycan ve Rus dillerinde eğitim veren okullar olarak ayırdığımız zaman, şöyle bir sonuca ulaşırız: Azerbaycan'daki okulların %74'ü Azerbaycan okuludur, yani Azerbaycan dilinde eğitim veren okullardır. Eğitimin Rus dilinde yapıldığı okullarda da Azerbaycan dili ve Azerbaycan edebiyatı derslerine özel bir yer ve dikkat ayrılmaktadır.”

“Azerbaycan Kitabı Bibliyografisi” ve “Azerbaycan Kitabı Salnamesi” gibi kaynaklara baktığımızda, gerçekten de söz konusu dönemde yayınlanan edebiyat eserlerinin %72'sinin Azerbaycan dilinde olduğunu görürüz.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 1940'lı yıllara ait Genel Kurul toplantılarının arşivlerde muhafaza edilen stenolarına bakar ve Merkezi Komite üyelerinin kimliğini inceleyerek, yöneticiler arasındaki millileştirme politikasının her yıl daha da ileri taşındığına tanıklık ederiz.

1952 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın yönetici kadrolarında Azerbaycanlıların oranı %83'ü bulmuş durumdaydı. Bundan emin olmak için 1953 yılının Temmuz ayında Mir Cafer Bağırov'un da katıldığı son Genel Kurul'a katılanların kimliğini incelemek yeterlidir.⁴⁰

Başka bir yalana bakalım. Mihriban Vezir'in yazdığına bakılırsa, 1930'ların başlarında Mirza

⁴⁰ “Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler Arşivi, Fon 1, liste 39, dosya 18.

İbrahimov Celil Memmedkuluzadenin eşi Hamide Hanım'ı Yazarlar Birliği'ne davet ederek, Mir Cafer Bağirov'un Karabağ'la ilgili çalışmaları konusunda olumlu bir hatırat yazmasını önermiştir. Anlaşıldığı üzere, bu hatıratın, Mir Cafer Bağirov'un Azerbaycan'da henüz Sovyet rejimi egemen olmadan önceki çalışmalarını ihtiva etmesi gerekiyormuş.

Şimdi öncelikle 1930'ların başlarına uzanalım. 1930'ların başları demek, zaten kendiliğinden belirsizlik ifade eden bir kavram. 1930'ların başlarında Mirza İbrahimov henüz 21 yaşındadır. Bu yaşta ne Yazarlar Birliği üyesiydi, ne de herhangi bir önemli görev üstlenmişti. Bir devlet başkanı olarak Mir Cafer Bağirov nasıl olur da hiçbir görevi olmayan bir gence bunca önemli bir işi tevdi eder?

Evvla, Mir Cafer Bağirov'un Mirza İbrahimov'u yakından tanması yalnızca 1940'lı yılların ortalarında, Güney Azerbaycan'la ilgili süreç başladıktan sonradır.

İkincisi, Yazarlar Birliği 1930'ların başlarında değil, ortalarında tesis edilmiştir ve ilk başkanı da Memmed Kazım Aliekberli olmuştur. Mirza İbrahimov'un Yazarlar Birliği Başkanlığı yalnızca 1948 yılında başlar.

Üçüncüsü, Sovyet rejiminin tesisi öncesinde Mir Cafer Bağirov Karabağ'da hiç bulunmamıştır. Bunu görmek için Azerbaycan Devlet Arşivi'nde Fon 1, Liste 405, Dosya 107'de muhafaza edilen belgeye bakmak yeterli olacaktır.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Ya da Azerbaycan edebiyatının, klasik edebiyatımızın tanıtılmaması konusuna gelelim. Bir kez daha Mir Hasan Seyidov'un hatıratına atfen biliyoruz ki Doğu'nun eşsiz kültür hazineleri arasında kendine özgü bir yere sahip bulunan büyük Azerbaycan şairi Genceli Nizami'nin doğum yıldönümü kutlamaları ilk kez 1940'lı yıllarda yapılmaya başlanmıştır. O zamana kadar hem Sovyetler Birliği'nde, hem de tüm dünyada Genceli Nizami Fars şairi olarak araştırılıyor ve tanıtılıyordu. Gerçi Azerbaycan'ın en önemli edebiyat bilimcilerinden olan Feridun Bey Köçerli 1903 yılında "Azerbaycan Tatarlarının Edebiyatı" adlı çalışmasında Genceli Nizami'yi Türk şairi olarak tanıtmış, Farsça yazmasını ise Ortaçağ'da bu coğrafyada edebiyat dilinin Farsça olmasına bağlamıştır. Feridun Bey Köçerli'nin argümanı bununla sınırlıydı, dolayısıyla bu görüş Genceli Nizami'nin Azerbaycan Türk şairi olduğunu esaslı bir şekilde kanıtlayamamaktaydı. Bu yüzdendir ki 1933 yılı öncesinde (yani Mir Cafer Bağirov'un Azerbaycan'da yönetimin başına geçmesinin öncesinde) Genceli Nizami hem Azerbaycan'da, hem de Sovyetler Birliği'nin tüm kaynaklarında Fars şairi olarak sunulmaktadır.

Diğer yandan söz konusu dönemde Azerbaycan'da Şarkiyat okulu henüz zayıftır ve SSCB'de Şarkiyat biliminin merkezi olarak kabul edilen Leningrad (Sankt-Petersburg) Şarkiyat okuluna karşı gelememektedir. Fakat 1934 yılında Azerbaycan'da Yazarlar Birliği tesis edilirken, Genceli Nizami'nin Azerbaycan şairi

olduğunu esaslı bir şekilde kanıtlayacak nitelikte araştırmaların yapılması da bir hedef olarak belirlendi. Ünlü aydınlarımızdan Abdullah Şaik Genceli Nizami'nin "İskendername" adlı mesnevisinin "Şerefname" kısmını, İbrahim Tahir Musayev ise "Mahzenül-Esrar" mesnevisini Azerbaycan diline çevirdi, Filoloji Doktoru bilim adamımız Mikail Refili "Nizami'nin Dönemi, Hayatı, Sanatı" ve "Nizami ve Sanatı" adlı çalışmalarını yazdı. Bununla Azerbaycan'da Genceli Nizami üzerine çok ciddi araştırma çalışmaları başlatılmış oldu. Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nin büyük Doğubilimcileri de Genceli Nizami'nin Azerbaycan şairi olduğunu kanıtlama çalışmalarına katıldılar. Zira Azerbaycan'da bir Türk şairi olarak tanınmasına ve tanıtılmasına rağmen, akademik çevrelerde ve özellikle Leningrad Şarkiyat okulunda Genceli Nizami halen Fars şairi olarak değerlendirilmekteydi.

İlk destek Leningrad Şarkiyat okulunun nüfuz sahibi temsilcilerinden biri olan büyük Doğubilimci ve İran uzmanı Yevgeni Bertels'ten⁴¹ geldi. Bertels'in "Büyük Azerbaycan Şairi Nizami" adlı çalışması 1939 yılında Moskova gazetelerinde makale olarak, 1940

⁴¹ Yevgeni Eduardoviç Bertels; Doğubilimci, SSCB Bilimler Akademisi muhabir üyesi (1939); Özbekistan (1944) ve Tacikistan'ın (1946) Bilim Emekçisi; İran Bilimler Akademisi (1944) ve Şam Arap Bilimler Akademisi (1955) muhabir üyesi; Genceli Nizami üzerine çalışmaları nedeniyle 1948 yılında SSCB Devlet Ödülü'ne layık bulunmuştur.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade _____

yılında Bakü’de Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi yayınları arasında kitap olarak basıldı. Ukraynalı şair Mikolo Bajan⁴² Genceli Nizami’nin Azerbaycan şairi olduğunu ilan ederek üzerindeki Fars kılıfını çıkardı.

Tüm bunların ardından, Mir Cafer Bağırov’un önerisiyle Genceli Nizami’nin doğumunun 800. yılının kutlanmasına ilişkin bir karar alındı. Bu karar çerçevesinde tüm SSCB ansiklopedilerinde Genceli Nizami’nin Azerbaycan şairi olduğuna dair bilgilerin yer alması da öngörülmüştü. Siyasi açıdan önem arz eden bu adım elbette ki şovenist Ermenilerin asla hoşuna gitmemekteydi. Genceli Nizami’nin doğumunun 800. yılı dolayısıyla Taşnak Ermenilerin edebiyattaki temsilcisi olan M. Şaginyan “Genceli Nizami” adlı bir kitap yazdı. Moskova’daki Devlet Yayınevi bu eseri baskıya vermeden önce tedbir amaçlı olarak yazma nüshayı Mir Cafer Bağırov’a gönderdi. Mir Cafer Bağırov bu yazma nüshayı irdeme görevini Tarih Enstitüsü müdürü İsmail Hüseyinov’dan (Mir Hasan Seyidov’un ve Bağır Seyidzade’nin yakın arkadaşı ve hemşerisi) istedi. Bir süre sonra İsmail Hüseyinov söz konusu eserin tehlikeli bir çalışma olduğunu ve fitne çıkarma amacı güttüğünü Mir Cafer Bağırov’a rapor etti. M. Şaginyan eserinde Genceli Nizami’nin milliyetini bir

⁴² Mikolo Bajan; 1951 yılından itibaren Ukrayna Bilimler Akademisi üyesi; 1946 ve 1949 yıllarında SSCB Devlet Ödülü’ne layık bulunmuş, 1974 yılında Sosyalist Emek Kahramanı onursal adını almıştır.

tarafa bırakmış, yalnızca dini görüşlerini ön plana çıkarmıştı. Genceli Nizami döneminde İran'da Şiiliğin yaygın bir mezhep olduğunu vurgulamış ve bu mezhebi Müslüman toplumunun düşünce bütünlüğü içinde ayrılıkçılığa meyyal bir çizgi olarak tanıtmıştı.

Ortaya şöyle bir soru çıkmaktadır: M. Şaginyan neden durduk yerde Şiiliği vurgulama ihtiyacı hissetti? Gerçekte M. Şaginyan, adının önünde “Mir” unvanı bulunan Mir Cafer Bağirov'a dokundurmaya çalışıyor ve dört bir yandan pek çok “seyitle” çevrilmiş olan Azerbaycan'ın yönetici kadrosunu hedefe alıyordu.

Mir Cafer Bağirov'un bu kitaba ilişkin değerlendirmesi elbette ki sert bir eleştiri üzerine kuruluydu. Mir Cafer Bağirov bu değerlendirme yazısını Tarih Enstitüsü müdürü İsmail Hüseyinov'un⁴³ yazmasını istemişti.

İsmail Hüseyinov'un değerlendirmesinden kısa bir parçayı okurların dikkatine sunmak istiyoruz:

“Nizami'nin eserlerindeki tüm olumlu şeyleri Şaginyan yabancı tesirlerin bir sonucu olarak izah etmektedir. Şaginyan'ın İslamiyet'teki Şiilik cereyanına

⁴³ İsmail Hüseyinov; Tarih alanında bilim doktoru olan ilk Azerbaycanlı; 1941-1944 ve 1958-1960 yıllarında Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü müdürü; 1960-1966 yıllarında Azerbaycan Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Şubesi Sekreteri; 1949 yılından itibaren Bilimler Akademisi muhabir üyesi ve 1958 yılından itibaren gerçek üye; Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Onur Belgesi ve Bilim Emekçisi onursal unvanı almıştır.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

ilişkin değerlendirmeleri de doğru değildir. Gençeli Nizami döneminde ve bundan daha önceki dönemde Şiilik İslamiyet'te ayrılıkçı bir cereyan olamazdı. Şiiliğin bir mezhep olarak ortaya çıkışına gelince, Halife Ali'nin öldürülmesi sonucunda değil, Muhammed'in vefatından sonra Ali'nin başa geçmesine izin verilmemesi sonucunda olmuştur. Şaginyan'ın Şiiliği İranlılara özgü kabul etmesi de çok yanlıştır."

(Bu değerlendirme yazısının Moskova'ya gönderilmesi üzerine Şaginyan'ın kitabı, ta Mir Cafer Bağırov'un tutuklandığı zamana kadar basılamadı. Şaginyan bu çalışmasını yalnızca 1955 yılında İrevan'da "Nizami Hakkında Etütler" adıyla 4 bin adet olarak bastırmayı başardı. Şaginyan'ın Mir Cafer Bağırov tarafından yasaklanan kitabı işte bu suretle basılarak yayımlandı. Mir Cafer Bağırov'un Şaginyan'a karşı sergilediği bu tavır ve kendisini Bakü'den kovması daha sonra mahkemede Mir Cafer Bağırov aleyhinde kullanıldı.)

Yine yukarıda anlatılanlar nedeniyledir ki Güney Azerbaycan projesinde birleştirici unsura bir tarikat rengi verilmemesi açısından Şah İsmail Safevi değil, Şirvanşah İbrahim Derbentli lehinde propaganda yapılmaktaydı. Haydar Hüseyinov'un Mirza Kazım Bey'in çalışmalarına ve Şirvan tarihi üzerine araştırmalarına ilgi duymasının nedeni de işte bundan ibaretti.

İnsanlığın estetik düşünce tarihinde yeni bir sayfa açan ender kişiliklerden bir tanesi olan Genceli Nizami'nin 800. doğum yılı etkinliklerinin 1941 yılında gerçekleştirilmesi planlanmakla beraber, savaş başlayınca böyle etkinliklerin hepsi ertelendi. Fakat zorlu savaş şartları altında bile Leningrad Şarkiyat okulu küçük bir katılımı da olsa "Azerbaycan Şairi Genceli Nizami 800" döviziyle bir etkinlik yapmayı başardı. Daha geniş ölçekli etkinlikler ise savaşın ardından, 1949 yılında şatafatlı bir şekilde gerçekleştirildi.

Bir hususu daha belirtmek isterim ki Gence Hanı Cevat Han'ın öldürülmesi ve Gence'nin Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Gence adı Mir Cafer Bağirov'un iktidarı döneminde Azerbaycan'ın coğrafi bölgeleri arasında yeniden zikredilmeye başlanmıştı. Bunun ne şekilde olduğunu yine Mir Hasan Seyidov'un el yazması halindeki hatıratından öğreniyoruz:

"Moskova'da siyasi yöneticiler için düzenlenen Yüksek Parti Kursu'na katılıyordum. Mir Cafer Bağirov'un aradığını, Azerbaycan'da Parti'nin iki yeni vilayet komitesinin tesis edileceğini ve Politbüro kararı alınır alınmaz Bakü'ye dönmem gerektiğini söylediler. Hazır olduğumu söyledim ve eşyalarımı toplayarak Bakü'ye döndüm. Mart sonuydu. Mir Cafer Bağirov'la görüştim. Bana şöyle dedi:

– Parti'nin Gence ve Bakü vilayet komiteleri tesis edilecek. Bakü vilayet komitesinin yönetimi konusunu masaya yatırdık ve bölgenin önemini ve güçlüğünü göz

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

önünde bulundurarak Bakü Vilayet Komitesi Birinci Sekreteri görevine halen İkinci Sekreter olarak görev yapan Teymur Yakubov'un adaylığını uygun gördük. Bakü Vilayet İcra Komitesi Başkanı görevine ise senin adaylığını uygun görüyoruz.

İki vilayetin tesisine ilişkin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Başkanlık Divanı'nın kararı 2 Nisan 1952 tarihinde onaylandı. Bakü'nün ilçelerini kapsayan Bakü vilayeti ve Gencebasar bölgesini kapsayan Gence vilayeti tesis edildi. Mir Cafer Bağirov'un desteğiyle ben Bakü Vilayet İcra Komitesi Başkanı oldum. Vilayetlerin tesisinden birkaç gün sonra, Bakü vilayetinin merkezinin Bakü adlanması örneğindeki gibi, Gence vilayetinin merkezine de Gence denmesi önerisini ortaya attım. Fakat Kirov'un onuruna verilen Kirovabad adının değiştirilmesi uygun bulunmadı.

Her iki vilayette teşkilat komiteleri üyeleri seçildi. Üyeler şu aşağıda adları sıralanan kişilerden ibaretti:

Bakü vilayetinde: Bakü Vilayet Komitesi Sekreteri Mir Teymur Yakubov; Bakü Vilayet İcra Komitesi Başkanı Mir Hasan Seyidov; Başkanın Birinci Yardımcısı E. A. Kasımcı; İcra Komitesi Sekreteri Y. M. Kirsanov ve daha dört kişi;

Gence vilayetinde: Gence Vilayet Komitesi Sekreteri İmam Mustafayev; Vilayet İcra Komitesi Başkanı Sadık Rahimov; Başkanın Birinci Yardımcısı M. M. Poladov ve daha dört kişi."

Bir hususun daha altını önemle çizmek gerekir ki Azerbaycan'ın klasik edebi ve kültürel mirasını her daim milli taassup ve vatanseverlik duygularıyla değerlendirmiş olan Ulusal Önder Haydar Aliyev de Genceli Nizami'nin sanatına özel bir ilgi ve dikkat sarf etmiştir. Haydar Aliyev'in önerisi ve girişimleri sayesinde "Azerbaycan'ın Büyük Şairi ve Mütefekkeri Genceli Nizami'nin Mirasının Araştırılması, Yayınlanması ve Tanıtılması Çalışmalarının Hızlandırılmasına Yönelik Adımlara İlişkin Karar" Parti tarafından 1979 yılında onaylandı ve bu kararla Genceli Nizami'nin eserlerinin araştırılması ve yayınlanması için yeni ufuklar açılmış oldu. Büyük şairin 1981 yılında gerçekleştirilen ve Azerbaycan'ın Ulusal Önderi Haydar Aliyev'in şahsen girişimleri ve katılımıyla düzenlenen 840. doğum yıldönümü etkinlikleri ise Sovyetler Birliği'nin kültür hayatında ses getiren büyük bir hadiseye dönüştü.

Genceli Nizami'nin 870. doğum yıldönümü de 2011 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in imzaladığı kararnameyle bir dizi etkinlikle resmi düzeyde kutlanmıştır. 23 Aralık 2011 tarihli kararname doğrultusunda 30 Eylül 2012 tarihinde Gence'de gerçekleşen özel bir anma etkinliğinde Uluslararası Genceli Nizami Merkezi de tesis edilmiştir.

Bakü'de bulunan bu Merkez'in İdare Kurulu toplum içinde nüfuz sahibi aydınlardan ve aynı zamanda da siyaset adamlarından oluşmaktadır. İdare Kurulu 20 kişiden oluşuyor. Uluslararası Genceli Nizami

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Merkezi'nin 25 farklı Avrupa ülkesinden 53 üyesi, 2 Amerika ülkesinden 6, 12 Asya ülkesinden 15 ve 4 Afrika ülkesinden 5 üyesi bulunuyor.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev önderliğinde Azerbaycan'ın uluslararası arenada artan nüfuzunun bir sonucu olarak 2013 yılından itibaren Bakü'de Uluslararası Genceli Nizami Merkezi'nin organize ettiği Küresel Bakü Forumu 9 kez gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Genceli Nizami Merkezi Podgoricki Kulübü (Bosna), Marianna V. Vardinoyannis Vakfı (Yunanistan), Hohenheim (ABD), İnovasyon ve Kalkınma Stratejisi Enstitüsü (Çin), Dışişleri Enstitüsü (Çin), Taihe Enstitüsü (Çin), Ulusal Dış Politika Komitesi (ABD), Berggruen Enstitüsü (ABD), Robert F. Kennedy İnsan Hakları Merkezi (ABD), Schwarzman Bilimadamları (Çin), İtalyan Uluslararası Örgütleri Birliği, Dünya Sanat ve Bilim Akademisi (WAAS) gibi etkin uluslararası kurumlarla işbirliği yapmaktadır.

Son Forum'da Uluslararası Genceli Nizami Merkezi'nin İdari Kurulu üyelerinin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edilmeleri sırasında Merkez'in Eşbaşkanı İsmail Serageldin Çin'de ve Polonya'da bu ülkelerin devlet başkanlarının desteğiyle gerçekleştirilen uluslararası konferanslar, BM Genel Kurulu'nun desteğiyle ABD'de, Dünya Sağlık Örgütü'nün ve BM Cenevre Ofisi'nin desteğiyle Cenevre'de, yine Dünya Sağlık Örgütü'nün desteğiyle Berlin'de gerçekleştirilen etkinlikler konusunda

Azerbaycan Devlet Başkanı'nı bilgilendirdi, aynı zamanda Japonya'daki Teknoloji Zirvesi'ne ve Letonya'daki Riga Konferansı'na katılımlarına dair bilgi verdi.

Uluslararası arenada gerçekleştirilen ve hem sosyal, hem de siyasal açıdan önem arz eden tüm bu etkinliklerde Genceli Nizami'nin Türk kimliğinin ön planda bulunması özellikle mutluluk vericidir.

Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel mirasının uluslararası arenada tanıtılmasına önemli katkıda bulunan bilim adamlarının ödüllendirilmesi amacıyla Azerbaycan'da Genceli Nizami Altın Madalyası tesis edilmiştir. Bu ödülü ilk defa olarak Oxford Üniversitesi'nde Nizami Gencevi adına tesis edilen Azerbaycan'ı ve Kafkasya'yı Araştırma Merkezi'nin eşbaşkanı olan Oxford ve New York üniversitelerinin profesörü Robert Hoyland almıştır.

Oxford Üniversitesi'nde Nizami Gencevi adına Azerbaycan'ı ve Kafkasya'yı Araştırma Merkezi ve yine aynı amaçlı Britanya Vakfı değerli bilim insanımız Nergis Paşayeva'nın girişimleri sayesinde tesis edilmiştir. Rus müsteşiriki Bertels'in henüz 1940'lı yıllarda yazdığı "Büyük Azerbaycan Şairi Genceli Nizami" adlı kitabının yine Nergis Paşayeva'nın girişimleri sayesinde Oxford Üniversitesi'nin bilim insanları tarafından ilk defa İngilizceye çevrilerek yayınlanması da Genceli Nizami'nin Türk kimliğinin kabullenilmesi açısından önem arz etmektedir.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Tekrar eserimizin kahramanına dönersek, Bağır Seyidzade bir süre işsiz kaldıktan sonra Radyo Komitesi'ne başvurur ve mükemmel düzeyde Farsça bildiğini, radyonun Farsça bölümünde programlar yapabileceğini ifade eder. Kendisine söylenmemekle beraber, başvurusu konusunda Azerbaycan'ın siyasi yönetimi bilgilendirilir ve Mir Cafer Bağirov Bağır Seyidzade'ye Radyo Komitesi'nde iş verilmesini onaylar.

Mahkemesinde kendisini suçlayan ifadeler verenlerden ve kendisiyle yüzleşenlerden farklı olarak, zaman zaman Mir Cafer Bağirov'un sert muamelesine maruz kalmış olanlardan ne Bağır Seyidzade, ne Aziz Aliyev, ne de Musa Aliyev Mir Cafer Bağirov aleyhinde ifade verdi. Bu kişiler Mir Cafer Bağirov'la yüzleşme kampanyasına da katılmadılar. Bu durum, adları anılan insanların sahip oldukları ahlak ve değerler anlayışının da bir göstergesiydi.

Zamanla Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ekonomik kriz meydana gelecek, halkın refah düzeyi gerileyecek (bunlar özellikle Kruşçev döneminin ilk yıllarında olmuştur) ve bu gelişmeler sonucunda büyük memnuniyetsizlikler, Azerbaycan yönetimine karşı halkın güvensizliği söz konusu olacaktır.

Mir Cafer Bağirov'u suçlayanlar gerçekte toplum tarafından pek iyi karşılanmazdı, çünkü bu insanların kimin ekmeğine yağ sürdüğünü artık herkes anlıyordu. Mesela Azerbaycan Komünist Partisi'nin 12 Şubat 1954

yılında gerçekleşen kurultayının zabıtlarına bakılırsa, Merkezi Komite'nin İkinci Sekreteri Vitali Samedov Mir Cafer Bağırov'a saldırmakta ve kendisini şu şekilde suçlamaktadır:

“Mir Cafer Bağırov okul kitaplarında Mikoyan'ın adının anılmamasını, Parti Enstitüsü'nün Şaumyan'ın adıyla anılmamasını bize emrediyordu. Sergo Orconikidze hakkında da garezci ve alaycı bir tarzda konuşurdu.”

Burada adı anılan Sergo Orconikidze, Karabağ'ın kaderinin belirlendiği dönemde bu bölgenin Ermenistan'a verilmesinden yana olmuş ve aynı karara karşı tutum sergileyen Neriman Nerimanov'u bir süre sonra siyasi yönetimden uzaklaştırmayı başarmış adamın ta kendisidir. Kremlin duvarları arasında sesi duyulmayan, hiçbir etkinliği kalmayan, koma halinde bulunan Lenin'e Stalin'i şikayet ettiği mektuplar yazan ve sonda kendisinin ölümüne neden olan adamın ta kendisidir.

Yine aynı kurultayda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Başkanlık Divanı Başkanı Nazar Haydarov Mir Cafer Bağırov'un ekmeğini yemiş olan Memmed İskenderov'la bir olarak, Ermeni kökenli Astvatsaturov (Orconikidze Petrol Şirketi'nin eski başkanı), Mravyan (Stalin Petrol Şirketi'nin eski başkanı) ve Ter-Minasov'u (Buzovna Petrol Şirketi'nin eski başmühendisi) Azerbaycan'dan kovmakla suçluyorlardı Mir Cafer Bağırov'u. Hepsi Mikoyan'ı memnun etmek

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

için birbiriyle yarışıyor gibiydiler. Çünkü Mikoyan'ın gözü ve kulağı mesabesinde bulunan A. Sarkisov da aynı kurultayda Dağlık Karabağ Otonom Vilayeti'ni temsilen bulunuyordu.

Kurultayda yaptığı konuşmada Azerbaycan'ın siyasi yönetimini suçlayan A. Sarkisov, gerçekte burada yapılan tartışmaları da yönlendiren şahıstı. A. Sarkisov mesela şöyle konuşuyordu:

“Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde Ermenice dersleri 1952 yılında Mir Cafer Bağirov'un önerisi üzerine kaldırdı, Bakü, Kirovabad, Nahçıvan ve Stepanakert'te dersler yalnızca Rusça yapılmaya başlandı. Bu karar sonucunda Stepanakert'te üniversitenin Ermenice şubesini kapatmak zorunda kaldık. Mir Cafer Bağirov milliyetçi biriydi, üstelik milliyetçilerin özel bir türüne mensuptu. Kendisi yalnızca diğer milletlere mensup kadroları beğenmemekle kalmıyor, diğer milletlerin kültürlerini de beğenmiyordu. Bakü'deki ermeni tiyatrosunun kapanması da bu söylediklerimin en iyi bir delilidir.”

A. Sarkisov, Taşnakların bir üssüne çevrilmiş olan Stepanakert Öğretmen Enstitüsü'nü kapattığı için de Mir Cafer Bağirov'u suçluyordu. A. Sarkisov'un hedef gösteren bu konuşmasının ardından kurultaydaki tüm konuşmaların Mikoyan'ın savunması temelinde şekillenmesi de tesadüf eseri değildir. Merkezi Komite'nin Bilim ve Kültür Şubesi başkanı H.

Hasanov'un konuşmasının metnini bugün okurken bir Azerbaycanlının havsalasının almayacağı ifadeleri yüzünden utanç duyuyoruz. H. Hasanov şöyle konuşmuş:

“Mir Cafer Bağırov ‘‘Azerbaycan Tarihi’’ ders kitaplarından Mikoyan’ın, Orconikidze’nin, 26 Bakü Komiseri’nin adlarının çıkartılmasını emretmekle yetinmiyordu. Bu adların üzerini bizzat kendi eliyle çiziyordu. Benim de katıldığım bir toplantıda Mir Cafer Bağırov bu ders kitaplarını hazırlayanlara bağırarak, emirlerine niçin uyulmadığını ve söz konusu adların kitaptan niçin çıkartılmadığını sormuştu.”

Yukarıdaki örnekleri zikretmekten kastım, hem Azerbaycan’da, hem de İran Azerbaycan’ında takip ettiği milli politika yüzünden Ermeni siyasi elitinin Mir Cafer Bağırov’u asla affetmeyeceğini bir kez daha anımsatmaktan ibarettir.

12-16 Şubat 1954 tarihlerinde sürmüş olan kurtuldaki konuşmaların ana çizgisi Mikoyan’a yaranmaktan ve Mir Cafer Bağırov’un yürüttüğü millileştirme politikasından dolayı Ermenilerden özür dilemesini talep etmekten ibaretti. Bu nedendir ki bu grup kaybolan otoritelerini geri kazanmak için milli ruha ve milli değerlere bağlı bulduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Azerbaycan dili konusunu gündeme getiriyorlardı. Yazışmaların Azerbaycan dilinde yapılmasını Merkezi Komite’nin kararları sırasına dahil ediyorlardı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Büyük bilim adamımız Musa Aliyev'in buna dair hatıratı takdire şayandır. Musa Aliyev söz konusu grubu ve grubun başını çeken kişiyi “tesadüfî insanlar, siyasetten anlamaz dar düşünceli, kinci ve hasetçiler” olarak nitelendirir:

“Bu insanlar öylesine yanlışlar yapıyorlardı ki bu yanlışları düzeltmek için çok uzun yıllara ihtiyaç olacaktı.”⁴⁴

Gerçekten de Mir Cafer Bağırov'dan sonraki Azerbaycan yönetimi politik açıdan kifayetsiz, cereyan eden süreçlerden habersiz, orta dereceli bir devlet memuru olarak akıllarda kalacaktır.

Mir Hasan Seyidov'un kaderi ise Mir Cafer Bağırov'un tutuklanmasının ve kurşuna dizilmesinin ardından (bu konuda daha geniş bilgilere “Mir Cafer Bağırov'un Siyasi Portresi” adlı kitabımda ulaşılabilir) değişmeye başladı. Mir Cafer Bağırov'un ardından Mir Hasan Seyidov iki defa Azerbaycan'ın siyasi yönetiminin başına geçmek üzere aday gösterildi, fakat her ikisinde de Kruşçev-Mikoyan çifti derhal bunun önüne geçti.

Bunlardan ilki, Mir Teymur Yakubov'un görevden alınmasından sonradır. Merkezi Komite Birinci Sekreterliği görevine Mir Hasan Seyidov'un adaylığı önerildi, onaylanmak üzere Moskova'ya gönderildi, fakat adı Kruşçev tarafından çizildi. Kruşçev'in eliyle yapılan bu

⁴⁴ “Kendi El Yazısıyla Musa Aliyev'in Günlüğü”, Bakü, 2022, Rusça, s. 313.

iş gerçekte Mikoyan'ın işiydi. Mir Hasan Seyidov Büyük Azərbaycan projesinin bir parçası ve Mir Cafer Bağirov'un dava arkadaşı olduğu için cezalandırılıyordu. Bu nedenden ki Mir Hasan Seyidov Mir Cafer Bağirov'un desteğiyle başına geçtiği Devlet Planlama Komitesi'nden uzaklaştırıldı ve Ziraat Bakanı görevine atandı.

1959 yılında İmam Mustafayev'in Azərbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri görevinden alınmasının ardından, Mir Hasan Seyidov bir kez daha bu görev için aday gösterildi. Kruşçev bu kez yine, şüphesiz ki Mikoyan'la mutabakat içinde, Mir Hasan Seyidov'un adının üzerini çizdi. Bu şekilde, Mir Hasan Seyidov'un Azərbaycan'ın siyasi yönetiminden (yeni Birinci Sekreter Veli Ahundov'un liderliğindeki yönetimden) kesin bir şekilde uzaklaştırılması süreci başladı. Azərbaycan'daki siyasi süreçlerden uzak tutulmak amacıyla Mir Hasan Seyidov sembolik bir göreve, Moskova'da SSCB Hükümeti nezdinde Azərbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nin temsilcisi görevine atandı.

Mir Hasan Seyidov uzun hayatında uğruna çalıştığı emelin, Azərbaycan'ın bağımsızlığı emelinin gerçekleştiğini gördü ve 1998 yılında bu fani dünyadan ebedi âleme huzur içinde göçtü. Büyük tarihi önemi haiz el yazması hatıratını da bize miras olarak bıraktı. Hatıratında anlattığı dönemde cereyan eden süreçleri aydınlatmaya ve mümkün mertebede objektif bir şekilde

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

değerlendirmeye çalışırken, eşsiz bir kaynak olan bu el yazmasından faydalanmak bana da nasip oldu.

Bağır Seyidzade'ye dönersek, 1954 yılında henüz yeni tesis edilmiş olan Basın Kurumu'nun başına getirildi. Bu kurum daha sonra Kültür Bakanlığı'na birleştirildi. Bağır Seyidzade de Kültür Bakanı Yardımcısı sıfatıyla basın ve sinema sektörünü yönetti.

1959 yılında Bağır Seyidzade Çin'e gönderilen Azerbaycan heyetinin başkanı olarak bu ülkede düzenlenen Azerbaycan Günleri'ne katılmıştır. Daha sonra "Çin Teessüratları" adlı bir kitap yazarak yayınlatacaktır.

Dilara Seyidzade'nin anlattıklarından:

"O sırada Bakan Abdullah Bayramov'du. Bakan'ın bir yardımcısı daha vardı: Memmed Kurbanov. Kurbanov tiyatrolarla, babam ise basın ve sinemayla ilgileniyordu. Oysa babamın asıl mesleği petrol mühendisliğiydi. Yazdığı bütün mektuplar ve raporlar babamın aynı zamanda çok iyi bir kalemi olduğunu da doğrulamaktadır. Sürekli olarak yazı yazması, redaktörlük ve çevirmenlik yapması hayatta karşılaştığı tüm zorlukların üstesinden gelmekte babama yardımcı olmuştur. Babam mükemmel bir çevirmendi. Merhum Gurviç, çeviri yapmıyor, makineli tüfekle ateş ediyor, derdi. Çünkü babam daima senkron çeviri yapardı. İlköğrenimini Azerbaycan dilinde yapmıştı, bu nedenle öncelikli dili Azerbaycan diliydi. Daha sonra üniversitede Rusça okudu. Rusçadan Azerbaycan diline çeviriler yapıyordu. Başka yabancı dilleri, bu sıradan

Fransızca'yı da biliyordu. "Büyük İnsanların Yaşamı" serisinden bazı kitapları çevirmişti. Görevinden de ehemmiyetsiz bir şeyden dolayı alınmıştı."

Gerçekten de çok önemsiz bir şey olmuştu. Bakan Yardımcısı görevinde bulunduğu sırada Bağır Seyidzade iki-üç kitap çevirerek yayınlamıştı. Bu yüzden, görevini kötüye kullandığı, çeviri yaparak telif ücreti aldığı iddia edilmiş ve görevinden uzaklaştırılmıştı. Bunun ardından Azerbaycan Neşriyatı'nda editörlük yaptı, daha sonra Azerbaycan Enformasyon Ajansı'na müdür yardımcısı olarak atandı. Veli Ahundov da "Bağır Seyidzade'yi görevden almam için gerçekte hiçbir neden yoktu" diyerek pişmanlığını dile getirecektir.

Halk Yazarı onursal adını almış Gılman İlkin'in anlattıklarından:

"Kültür alanındaki önemli hizmetleri dolayısıyla 1967 yılında Bağır Seyidzade Emektar Kültür İşçisi onursal adına layık bulundu. Hizmetleri yanında, iyi niyetli bir insan da olduğu halde, hasetçiler ve kendisinin kötülüğünü isteyenler de bulunuyordu. Bir dakika boş zamanı olmadığını, işlerini yarım bırakmamak için mesaiye kaldığını herkes biliyordu. Geceler uyumayı bile zaman israfı olarak değerlendiriyor ve edebiyat eserlerinin çevirisiyle iştiğal ediyor, ailesinin hiçbir konuda sıkıntı çekmemesi için gayret ediyordu. Parasız kalmayı kendine yakıştırmaması mümkün değildi, bu durum meslektaşlarının hasedine sebep oluyordu ve her ne suretle olursa olsun Bağır

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Seyidzade'nin refahını bozmak için çalışıyorlardı. Nitekim bunu başardılar, kendisini görevden uzaklaştırdılar. Görevden alınma kararı gülünçtü. Şöyle yazmışlardı: “Çeviri yaptığı ve yüksek telif aldığı için görevinden uzaklaştırılmasına...” Bundan daha sonra haberdar olan Merkezi Komite Birinci Sekreteri, Bağır Seyidzade'nin boşu boşuna görevden alındığını söyleyecekti. Görevden alınması kararı tarihte eşine rastlanmamış bir karardı.”

Dilara Seyidzade'nin anlattıklarından:

“Babam özgür ruhlu bir adamdı. Çok yönlü çalışmalarına rağmen, kalben gazeteci olarak kaldı. Bu da kendisinin gelecekteki hayat çizgisini belirledi. Bakan Yardımcılığı görevinden alındıktan sonra hayatını çok sevdiği gazeteciliğe adadı. Azerbaycan Enformasyon Ajansı'nda çeviri şubesini kurdu ve hayatının sonuna kadar o şubenin başkanlığını yaptı. Şunu hiçbir zaman unutmam, çok kaygılı görünürdü. Babam sırf kendi emeği, çevirileri sayesinde geçinen, çok düzgün, pırlanta gibi lekesiz ve dürüst bir insandı. Ailesinin sıkıntı çekmemesini istiyordu. Bizim her şeyimiz vardı. Bolluk içinde yaşamamızı sağlayan tek kaynak çevirileriydi. Oysa kendisini, “görevini kötüye kullanarak çeviri yaptığı için” işten çıkarmışlardı. Ben bunun haksızlık olduğunu, böyle bir şeyi nasıl yapabildiklerini kendisine sorsam da, babam konuyu hiçbir zaman tartışmaya açmadı.”

Bağır Seyidzade Gazeteciler Birliğı üyesi olarak hem gazetecilik, hem de çevirmenlik çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan diline kazandırdığı kitaplar hem içeriğıyle, hem de dilimizin tüm güzelliklerini yansıtan belagati ve akıcılığıyla okurun beğenisine mazhar olmuştur.

Söz konusu kitaplar “Büyük Adamların Hayatı” serisinden N. Muravyova’nın yazdığı “V. Hugo”, Leopold Infeld’in yazdığı “Evariste Galois” ve Pestalozzi’nin “Seçme Pedagoji Görüşleri” kitaplarıydı.

İlyas Taptık’ın “Memmed Araz’ın Mektupları” adlı hatıratında Bağır Seyidzade’yle ilgili oldukça ilginç bir meseleye temas edilmiştir. İlyas Taptık şöyle yazar:

“Memmed’e bir mektup yazarak, iştten çıkarıldığımı anlattım. Kitabımla ilgili olan ve tüm şehir halkının diline düşen söylentiler dönemin Merkezi Komite Sekreteri Nazım Hacıyev’in de bizzat ilgisini çekti. 1960 yılının sonbaharında Nazım Hacıyev beni yanına davet etti. Toplantıda Kültür Bakanı’na sert bir şekilde çıkıştı. Oldukça muteber ve iyiliksever bir insanın, Neşriyat Genel Kurumu müdürü Bağır Seyidzade’nin himayesi sayesinde üç ay sonra görevime iade edildim.”

Bağır Seyidzade Azerbaycan Enformasyon Ajansı’nda hayatının sonuna kadar severek çalışmıştır. Dilara Seyidzade bu konuda şunları anlatıyor:

“Babamın Azerbaycan Enformasyon Ajansı’nda çalışmaya başlaması sadece hoş bir rastlantıydı.

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

Ağabeyim Fuat o sırada mimardı. Genç mimarlar arasında yapılan yarışmalara sunacağı projelerle uğraşıyordu. Büyük bir projenin fotosunu çekmesi gerekiyordu ve bunun için büyük bir fotoğraf kağıdı arıyordu. Babam, Gurviç'in yanına gitmesini önerdi: "En iyi kağıt Azerbaycan Enformasyon Ajansı'ndadır. Fakat kimin oğlu olduğunu söyleme. Gurviç çok iyi bir adam, sana yardım edecektir." Gurviç ağabeyimin soyadını duyar duymaz Bağır Seyidzade'nin oğlu olup olmadığını sormuş. Babam gazetecilik alanında bilinen bir isimdi. Gurviç Merkezi Komite'ye bir teklif yazdı ve babam kendisinin yardımcısı olarak göreve başladı. O sırada ben artık kendi alanımda yetişmiş biriydim. Tarih Enstitüsü'nde çalışıyordum ve tüm olup bitenleri bir tarihçi gözüyle değerlendiriyordum.

Kültür Bakanı Yardımcısı olduğu dönemde babamla beraber tüm oyunları ve filmleri izlemeye girdik. Çeşitli oyunların ve filmlerin masaya yatırıldığı tartışmalara bizim de katılmamızı isterdi. Azerbaycan Enformasyon Ajansı'ndaki işinden kelimenin gerçek anlamında zevk alıyordu. Eve sabahın 4'ünde, 5'inde döndüğünde bile içinden bir aydınlık fışkırıyordu sanki. Benim ehemmiyetsiz gördüğüm meselelerden ötürü bile geceler kendisini arayan, sürekli bir şeyler soran gençleri çok beğeniyordu. Ben, rahatsız edildiği için kızıyordum, babam ise tüm bunların önemli şeyler olduğunu söylüyordu. Nesir İmankuliyev, Hasay Vezirov, İsrafil Nazarov gibi tüm gazeteciler "Genç İşçi"

gazetesinde çalışmış, gazeteciliğe ilk adımlarını burada atmışlardı. Cemil Alibeyov her zaman Bağır Seyidzade'yi kendi ustası olarak gördüğünü söylerdi. Babam vatanını, işini, kalben bağlı olduğu gazetecilik mesleğini çok seviyordu.”

Bağır Seyidzade Azerbaycan Enformasyon Ajansı açısından gerçek bir nimetti. Genel Müdür Yardımcılığı yanında çeviri şubesi müdürünün görevini de üstlenmişti ve bazen gazeteye verilecek olan yazıları bizzat çevirir, redaksiyonunu bizzat yapardı. İş konusunda kendine karşı da, diğer çalışanlara karşı da tavizsizdi. Sanatla ilgili meselelerde, özellikle ilkesel açıdan önem arz ediyorsa, asla taviz vermezdi. Çok hızlı bir şekilde ve çok ileri düzeyde çeviri yapar, çeviri metnini doğrudan daktilocuya söyleyerek yazdırırdı. Bu metin sonra hiçbir önemli tashihe ihtiyaç görülmeden doğrudan matbaaya giderdi.

Bağır Seyidzade'nin öncelikli bir emeli vardı: Toplumsal ve siyasal içerikli literatürün çevirisinde Azerbaycan dilinin olanaklarından daha geniş faydalanılmasını, deneyimli çevirmenlerin zorlu siyasi terimlerin karşılığını bulmak suretiyle çeviri sorunlarına çözüm getirmelerini istiyordu.

Azerbaycan Enformasyon Ajansı'nın duayenlerinden olan Emektar Kültür Çalışmanı onur ödülü sahibi Enver Kuliye'v'in de ifade ettiği gibi, Bağır Seyidzade'nin lügatinde “Bilmem, başaramam” gibi

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

sözcüklere yer yoktu. Bağır Seyidzade canlı bir ansiklopediydi.

Gazetecilik Bölümü'nün çeviri alanında uzmanlaşan talebelerinin gazetelerde, dergilerde, televizyonlarda ve radyolarda, yayınevlerinde staj görmelerini ve deneyim kazanmalarını çok istiyordu.

Bağır Seyidzade'nin Azerbaycan Enformasyon Ajansı'ndaki çalışmalarını mesai arkadaşları çok net bir şekilde anlatmışlardır:

“Hayatının son yıllarını acil siyasi metinlerin çevirisine adanmış olan Bağır Seyidzade Azerbaycan Enformasyon Ajansı'nın çevirmenlik ekolünde müstesna bir örnek olarak hatırlanır. Bağır Seyidzade çevirilerinde dile fazlaca hassasiyet gösterirdi. Azerbaycan dilinin güzelliğini ve zenginliğini en iyi şekilde kullanırdı.”

Azerbaycan çeviri okulunun kurucuları arasında Bağır Seyidzade'nin adı hep saygıyla anılıyor. Çünkü bu alana sağladığı katkı ve verdiği hizmet oldukça büyüktür. Meslektaşları kendisini “çevirinin banisi” olarak adlandırırlar.

Dilara Seyidzade'nin anlattıklarından:

“XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da sosyal ve siyasal hayat konusunda tez yazıyordum. Temel kaynak dönemin basın organlarıydı. Babam beni “Fuyuzat”, “İrşad”, “Hayat” gibi gazetelerle çalışmaya zorluyordu. Bunlar hep Arap alfabeli gazeteler olduğundan, zorluk çekiyordum. Bu gazetelerin dili de eskiydi, oysa ben

okulun Rusça bölümünde okuyordum. Babama her şey kolay geldiğinden, bu konuda kendisiyle sıkı bir şekilde işbirliği yapıyorduk, bana çok yardım ediyordu.

Ailemizde durum bu şekildeydi. Ninem, yani annemin annesi bizimle beraber oturuyordu. Ninem bizimle de, annemle de Azerbaycan dilinde konuşurdu. Babam işten dönünce Rusça konuşmaya başlardık. Babamla edebiyat, tarih üzerine muhabbet ederdik. Kendisi Yüksek Parti Okulu'nu bitirmişti. Diplomasının ve not dökümünün kopyası bende duruyor, tüm notları "pekiyi". Sıra dışı hafızası vardı. Gördüğü herhangi bir şeyin sanki fotoğrafını çekerdi, yani göz hafızası olağanüstüydü. Çok okuyor ve okuduklarının hepsini daha sonra hafızasında canlandırmayı başarıyordu. Yaratılıştan yetenek sahibiydi ve en değerli özelliği kayıtsız olamamasıydı. Çocukları nasıl büyüyor, dersleri nasıl, neyle ilgileniyorlar, neler istiyorlar gibi şeylerin hepsiyle yakından ilgilenirdi. Fakat kimseyi hiçbir şeye mecbur etmezdi. Mimar olmak mı istiyorsun, pekala; ya da tarihçi olmak mı istiyorsun, olabilirsin."

Dilara Seyidzade, İran dönüşü Bağır Seyidzade'nin eşinin çalışmasını istemediğini de anlatıyor:

"Senin daha büyük bir görevin var: Evlatlarımızı geleceğin faydalı insanları olarak yetiştirmek görevi. Eşine böyle demiş. Kendisi de eve ne kadar geç saatte gelirse gelsin, mutlaka çocuklarının okuluyla, dersleriyle ilgilenirdi. İyi resim yapardı. Biz uyurken komik resimlerimizi, karikatürlerimizi çizerdi. Çok konuş-

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

maktan hazzetmezdi. İç dünyası çok zengin, dalgalıydı, psikolojik açıdan da ilginç ve dolu biriydi. Başkalarına zahmet vermeyi asla sevmez, kendisi çok çalışır ve yaptığı her işin vatanına, Azerbaycan'a faydalı olmasına özellikle dikkat ederdi. Diğer karakteristik özellikleri gibi vatanseverliği de biz evlatlarına intikal etmiş ve her zaman önümüzde yolumuzu aydınlatan bir kılavuz olmuştur.”

Bağır Seyidzade'nin en büyük emellerinden biri biricik torunu Ulvi'yi onun yetenekleri ve ilgi alanları doğrultusunda en iyi şekilde yetiştirmekten ibaretti. Emekliliğe ayrıldıktan sonra tüm zamanını ve enerjisini Ulvi'nin yetişmesine harcayacağını söylerdi. Ulvi'de yaratılıştan gelen büyük bir yetenek görüyordu. Bu açıdan, Ulvi konusunda çok iyimserdi ve sıklıkla şöyle yineliyordu:

“Bu çocuk pek çok beceri ve meleke sahibi ama asıl yeteneğinin hangi yönde gelişeceğini doğru tespit etmek ve eğitimini de o yönde şekillendirmek gerekir.”

Bağır Seyidzade Büyük Azerbaycan için çalıştığı ve halkına kalbiyle bağlı bulunduğu kadar, ailesine de aynı şekilde bağlıydı.

Bağır Seyidzade kendi aile bireylerini de Büyük Azerbaycan'ın değerleriyle manevi açıdan besler, bu değerlerle motive ederdi. Bu motivasyonun sonucunda, Bağır Seyidzade'nin soyundan Azerbaycan halkının ve devletinin kaderinde özel birer yer işgal eden değerli insanlar yetiştiler. Bağır Seyidzade'nin oğlu Fuat büyük

yetenek sahibi bir mimar, ressam ve aynı zamanda usta bir piyanistti. Fuat'ın oğlu Ulvi de son derecede yetenek sahibi bir insandır.

Bağır Seyidzade'nin kızı Dilara Seyidzade Azerbaycan tarihinde 1918-1920 yıllarının Cumhuriyetine uzanan dönemin en iyi araştırmacılarından. Üstelik bu konudaki araştırmalarını Sovyet döneminin en sert ideolojik ortamında yapmıştır. Araştırmaları çerçevesinde Moskova, Leningrad ve Tiflis arşivlerinde yıllarca çalışmıştır. İlk kaynaklara dayanılarak kaleme alınan çok önemli eserinde Dilara Seyidzade Rusya Devlet Duması üyesi olan Azerbaycanlıların ve Rusya Müslümanlarının toplumsal ve siyasal içerikli faaliyetinden geniş bir şekilde söz etmektedir. Azerbaycan'ın Ulusal Önderi Haydar Aliyev'in Yardımcılığını ve Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü yaptığı dönemlerde Dilara Seyidzade'nin milli tarihimiz konusundaki bilgilerinden geniş bir şekilde yararlanılmıştır.

Bu soyun yeni kuşağının temsilcileri olan Mir Fuat ve Mir Musa da Büyük Azerbaycan ülküsüyle yetişmiş yetenekli gençlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan halkının çilekeş bir evladı olan Bağır Seyidzade kendisinden sonra Büyük Azerbaycan yolunda değerli halefler bırakmıştır, diyebiliriz.

Geçtiği hayat yolu Bağır Seyidzade'ye pek çok güçlüğü üstesinden gelmek ve zorluklara dayanmak gibi önemli karakter özellikleri kazandırmıştı. Çektiği tüm çilelere rağmen Bağır Seyidzade aynı zamanda

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

iyimserlik dolu bir insandı. Her zaman efkârlı görünen bu çelik iradeli adam hayatının son dakikalarında bile vakur ve ağırbaşlıydı. Aile fertlerini üzmemek için içindeki acıları belli etmemeye çalışıyordu.

Azerbaycan halkının fedakar evladı, Büyük Azerbaycan ülküsü için çalışan büyük Vatan Fedaisi Bağır Seyidzade 56 yaşında olduğu sırada, bütün hayatı boyu sahip olduğu metanetle gözlerini ebedi olarak kapattı.

YAZAR HAKKINDA

Psikolojik Portre Bilimi, Ruhsal Portre Bilimi ve Jeopolitik alanlarında lider konumunda bir analizci olan Nuri oğlu Adıgüzel Memmedov Bakü'de Batı Kaspi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler kürsüsünde Uluslararası İlişkilerde Psikolojik Portre Bilimi dersi veriyor. Aynı zamanda Psikolojik Portre Bilimi ve Siyasi Analizler Merkezi başkanı olan Adıgüzel Memmedov Azerbaycan'da bilim ve edebiyat camiasının yakından tanıdığı bir isim. Yirmi yılı aşkın sürede Adıgüzel Memmedov'un 20 kitabı yayınlanmıştır. Uzak ve yakın tarihte silinmez izler bırakan olaylarda kişilerin rolü, somut bir lider portresinin sosyal, siyasal, toplumsal ve psikolojik açılarından analizi ve değerlendirilmesiyle ilgilenen bu yeni bilim alanında oldukça kıymetli ve faydalı çalışmalara imza atmıştır.

Coğrafya, siyaset bilimi, halkların psikolojisi, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve diğer bileşenleriyle beraber jeopolitik alanında sahip bulunduğu derin bilgiler Adıgüzel Memmedov'a jeopolitik meseleleri ve senaryoları çözümlene ve yorumlama olanağını vermektedir.

Psiko-jeopolitik hayati önem taşıyan ve hızla gelişen bir alan olarak uluslararası ilişkilerin şekillenme sürecinde coğrafi, ruhsal, siyasal ve diğer etkenler arasındaki karşılıklı etkileşimi anlamaya çalışan bir bilim alanıdır. Yukarıda sıralanan etkenler arasındaki karşılıklı

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

bağları açıklığa kavuşturma ve bundan faydalanmakla stratejiler geliştirme imkanı sunması söz konusu bilim alanının ana niteliğini teşkil eder.

Alanın hem Azerbaycan'daki, hem de Azerbaycan'ın hudutları dışındaki uzmanları Adıgüzel Memmedov'un çalışmalarından iyi haberdarlar. Çağdaş jeopolitik yönelimleri anlattığı çalışmalarından bilim adamları yanında siyasetçiler ve küresel düzeni şekillendiren güçleri anlamaya çalışan herkes faydalanabilmektedir.

Anadili dışında Rusça ve İngilizceyi de mükemmel düzeyde konuşan ve yazan Adıgüzel Memmedov uluslararası ilişkilerde psikolojik ve mantıksal etkenler, Karabağ tarihi, Kafkasya halklarının etnogenezi, Güney Kafkasya bölgesinde değişen çağdaş siyasi gerçeklik, Azerbaycan'ın bölgede gün geçtikçe artan nüfuzu ve milli güvenlik konularında birtakım bilimsel araştırmaların, Azerbaycan ve Rus dillerinde 500'ün üzerinde analitik makalenin, yorum ve demeçlerin, bunlarla beraber 14 kitabın da yazarıdır. Adıgüzel Memmedov'un araştırmaları temelinde 4 adet belgesel film çekilmiştir.

Adıgüzel Memmedov'un kitapları 2017 yılında Amerika'da 101 Independence Avenue, S. E. Washington, D. C. 205404830 adresinde bulunan Kongre Kütüphanesi'ne ve Cambridge Scholars Publishing tarafından yayınlanan üç ciltlik ansiklopediye dahil edilmiştir. ABD Hükümeti iki kitabı için Adıgüzel Memmedov'a ayrı ayrı teşekkür mektupları

göndermiştir. Rusya Cumhurbaşkanlığı nezdinde Strateji Araştırmalar Enstitüsü çalışanlarının da katılımıyla hazırlanan “Kafkasya Liderlerinin Psikolojik Portreleri” kitabı dünyanın önde gelen siyaset merkezleri açısından günümüzde de özel bir öneme sahip bulunuyor.

Emekli subay olan Adigüzel Memmedov’un hazırladığı ve Azerbaycan’ın Zafer Destanı adını almaya layık “Vatan Savaşı’na Uzanan Yol” adlı kitabında Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ali Başkumandan İlham Aliyev’in 44 günlük Kurtuluş Savaşı döneminde dünyanın en etkin ve önde gelen medya kurumlarına, televizyon kanallarına, gazetelere ve haber ajanslarına verdiği demeçlerden seçmeler ve uluslararası kamuoyuna seslenişleri, taşıdıkları mesajlar bağlamında okurlara sunulmuştur. Diğer yandan kitapta, Azerbaycan halkının tarihi topraklarını düşmandan kurtarma mücadelesine ve haklı davasına ilişkin olarak yazarın kendisinin Azerbaycan ve Rus basınında, basılı ve elektron medyasında yer alan makale, demeç, yorum ve değerlendirmeleri de bir araya getirilmiştir.

Yazarın yayınlanmış çalışmalarının en önemlileri şunlardır:

- * Bağırov ve Beriya Darbesinin Sıfır Saati
- * Siyasi Liderlerin Psikolojik Portreleri
- * Suudi Hanedanı: Jeopolitik
- * Kremlin Yöneticilerinin Ruhsal Portresi
- * Rus lider Putin’in psikolojik portresi

Büyük Azerbaycan Uğrunda Bağır Seyidzade_____

* Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşüne Rus Bakış
AÇISI

* Avrasya Entegrasyonu Bağlamında Büyük Slav-
Türk Birliği

* Bir Bedevinin Portresi: Muammer Kaddafi

* Bağirov'un Himayesinde Bir Türk Ajansı: Beriya

* Slav-Türk-Ari Bölgesi ve Jeostratejik
Zorunlukları

* Azerbaycan Devlet Yapılanmasının Genetik
Kodu Olarak Şirvanşahlar

* Kurşunlanan Bir Azerbaycan Yöneticisinin
Dosyası: Mir Cafer Bağirov

* Avrasya İçin Savaş: Psiko-Jeopolitik

* Büyük Azerbaycan Uğrunda Aziz Aliyev

* Uluslararası İlişkilerde Zihinsel
Portreler(Üniversite Ders Kitabı)

* Zihinsel Mühendislik (Üniversite Ders Kitabı)

SON SÖZ

Sahip buldukları bilgi birikimi ve entelektüel düzeyleriyle, büyük dedelerinin sadece soyunu değil, ideallerini de layıkıyla sürdüren Mir Musa ve Mir Fuat (Bağır Seyidzade'nin torun çocukları) tarihte ve kişiliklerin gelişiminde tesadüflerin değil, kalıtımın ve manevi mirasa sahip çıkmanın özellikle ağır bastığının altını bir kez daha çiziyorlar.

Büyük Azerbaycan Uğruna Bağır Seyidzade_____

Not için:

Not için:

Büyük Azerbaycan Uğruna Bağır Seyidzade_____

ADIGÜZEL MEMMEDOV

**BÜYÜK AZERBAYCAN UĞRUNDA
BAĞIR SEYİDZADE
/ÇOK GİZLİ/**

**Yayıncı: Sebuhi Aslan
Tasarımcı: Sadıg Nigar**

**Yayın Detayları: İmza Tarihi: 06.01.2026
Ofset Baskı. Kaliteli kağıt
Tiraj: 500**